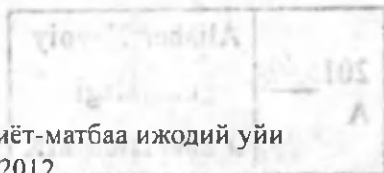

Тўлқин ХАЙИТ

СИЗДАН БОШҚА КИМИМ БОР

Ҳикоя ва қиссалар

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2012

УДК 821.512.133-3

84(5Ў)7

X19

КБК 84(5Ў)7 - 478. араб.

Хайит, Тўлкин

Сиздан бошка кимим бор: хикоя ва қиссалар / Т.Хайит. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 228 бет.

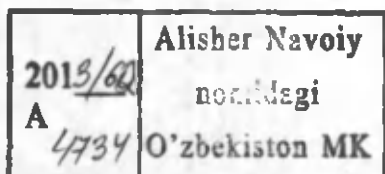
ISBN 978-9943-03-488-4

Машхур ёзувчилардан бири Юхан Борген: «...бадий ижод одамзодни янада фаол этмоқ. унинг қобилиятлари, ҳаёлот кучини рағбатлантирмоғу ҳамда унга ато этилган ҳаётни тўлақонли яшаш учун керак», дейди. Бори ҳам шу: адабиёт одамни ҳам жисмонан, ҳам маънан кучга тўлдиради. Ёзувчи эса ана шу қудратни яратиш учун ҳар бир асарига бор кучини, билимини, меҳрини беради, демак, у бутун бойлигини сизга ҳадя этади, зеро, битта яхши хикоя ёзиш учун ўн марта ўлиб-тирилиш керак, деган гапда ҳақиқат бор, шубҳатта.

Эътиборли асарлари билан тилга тушган Тўлкин Хайитнинг нафис туйғуларга йўғрилиб, таъсирчан воқеалар асосида яратилган қисса ва хикоялари сизни ҳаяжонга солган ва ўзингиз гувоҳ бўлган ҳодисалар, турли тафсилотлару таниш чехраларга ошно эгади ва «Инсон бу дунёда қандай яшаши керак?» дея ўйлантириб қўяди. Дарвоқе, биз ҳам бу китобга беҳуда тартиб бермадик, азиз китобхон!

УДК 821.512.133-3

КБК 84(5Ў)7

ISBN 978-9943-03-488-4

© Тўлкин Хайит, 2012

© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2012

БИЗДАН ҚАНДАЙ ЯХШИЛИК ҚОЛАДИ?

(Сўзбоши ўрнида)

Ҳаётда ҳар бир инсонга бир амал, бир вазифа юкланади, деган гап бор. Улуғ аждодларимизнинг ҳаёт йўлларига назар ташлар эканмиз, бу фикрнинг нечоғли тўғри эканлигига шохид бўламиз. халқ қаҳрамони Жалолиддин Мангуберди ватанпарвар, довюррак, жасоратли, мард ўғлон сифатида кўз олдимизда гавдаланса, Хўжа Аҳрори валий ҳазратларини мазлумларнинг ҳимоячиси, жангу жадалларнинг олдини олувчи олиҳиммат инсон, деб биламиз ва, шунингдек, ҳар бир улуғ аждодимизнинг ҳаётда ўзига хос тарзда қолдирган ишларини ҳурмат ва эъзоз билан тилга оламиз. Қалам аҳлига эса энг буюк ва шарафли вазифа инъом этилганки, улар ўзларининг ёзган асарлари билан инсониятни маърифатга, тирикликнинг моҳиятини англашга, яхшилик билан ёмонлик ўстидан галаба қозониб, ҳаётни давом эттиришига ундайдилар ва шунга ҳаракат қиладилар.

Ҳаётдаги янгиликлар, ихтиролар ҳам дастлаб адабиётда бўй кўрсатиб, сўнгга реал ҳаётга кўчади. Эртақларимиздаги «Учар гилам», Алишер Навоий ҳазратларининг «Ойнаи жаҳони» бугун ҳаётда амалий вазифасини ўтамоқда.

Албатта, асар битиш, одамларга янги гап айтиш осон эмас. Ижодкор аҳли, худди ихтирочилар каби, битта асари ўстида йиллаб ишлайди, ҳатто шундай ёзувчилар борки, битта китобни йигирма-ўттиз йиллар давомиди ёзганлар. Бошқани билмадим, лекин битта ҳикояни ҳам йиллаб ўйтайман. Сиз шунчаки эрмак учун қўлингизга қалам олмайсиз, кўз олдингизда инсон, унинг қалб олами, орзулари, тақдирини туради. Нафақат инсон, балки набобат оламига, дунё ва тирикликка, Она Сайёра тақдирига ҳам бефарқ бўлалмайсиз. Менинг «Асалбоғ»имни ўқинг. Битта инсоннинг қалбини тушуниш учун Ҳайдаровлар керакми, тоғлоқ жойда боғ яратган одам қанақа инсон, деган саволлар қўйнида ўйга чўмишингиз аниқ. Албатта, унинг тағ заминиди нима борлигини ҳам англайсиз. «Анатольнинг отасига раҳмат» ҳикоямда китоб шайдоси бўлган инсон қиёфасини чизишига ҳаракат қилдим. Унинг китобга меҳри шу даражадаки, ҳатто дала шийонида ҳам кутубхонаси бор, китоб ўқишига қараб ишчи

танлайди. У сизга ҳамма нарсасини, ҳатто қалбини ҳам бериши мумкин, аммо битта китоб сўраб кўринг, сотиб юбориш ҳақида эшитишни ҳам хоҳламайди. «Ҳаёт» газетаси бу ҳикояни эсон деб босди. Раҳмат. Кейинги сонда бир отахоннинг «Анатолийнинг отасига ҳам раҳмат, муатлифга ҳам» деган акс-садоси ҳам берилди. Миннатдорман. Ҳикоя устозлар, дўстларимга ҳам маъқул бўлди. Шунча ҳикоя ёзиб, бу даражада илқ сўзлар эшитмаган эдим. Уларни нима тўлқинлантирди? Китобга бўлган меҳр! Аслида, биз энг зарур нарса – китобдан узоқлашиб, қалбимизни чўлга айлантириб қўймаймизми? Қимматбаҳо чинни буюмлар учун миллионларимизни аямаймиз, бир шиша ичимлик учун маблагимизни сарфлар эканмиз, кипригимиз қилт ҳам этмайди, китобга келганда эса ҳасислик қиламиз. Бизни инсон сифатида танитган ҳам аслида китоб эмасми?! Китоб бўлмаганда, инсоният ҳеч нарсага эришолмасди.

Овчилар ҳаётидан ёзилган «Қор гуллаган кун» ҳикоясининг қаҳрамони Ҳасанбой овчи, лекин нега кўз ўнгиде турган оқ айиқни отолмай, қўли қаттирайди?! Ваҳшанки, унинг асосий мақсади шу эди-ку! Шу биргина айиқни отса, рўзгорини бутлаши, балаларини едириб-ичириши, тузукроқ кийинтириши ҳам мумкин эди. «Жинқарча»ни айтинг. Ожиз инсонлардан. Аммо кичик жуссати бу йигит кўрашида ғолиб чиқади. Нима учун? Ёки «Насиба»даги талаба қиз нима учун бошқоронги аёли деб ҳаётини гаровга тикади?! «Одамнинг яхшиси» ким? «Сабрина хоним»-чи? Нега шундай сўлув қиз ногирон йигитга меҳр қўйиб, унинг учун барча нарсадан воз кечди?! «Дилижон»нинг изтироблари-чи? Ана шу ўйлар билан қаҳрамонларимизнинг қалб оламига назар салар эканмиз, бизни яратилшдан мақсад не ўзи, ўзимизни англаб етдикми, Машраб нега бошини дорга тикди, Абдулла Кодирий, Ҷулпон, Усмон Носирларнинг мақсади нима эди, деган саволлар ҳаёлимиздан ўтади. Ҳикоялар сизни гоҳ табиатга, гоҳ мазий томон бошласи-да, аслида ҳаммасининг моҳияти бир, буни ўзингиз тўпламни ўқиб чиққач, теранроқ ҳис этасиз, деган умиддаман.

Умуман, мен танлаган қаҳрамонлар ҳам осмондан тушган эмас: улар орангизда, ёнингизда. Мақсад нима, мақсад?! Ҳаммамизни «Биздан қандай яхшилик қолади?» деган савол кўпроқ ўйлантирмаймими?! Демакки, барча улуглар, буюк зотлар инсон қалбига беҳуда бот-бот назар салган эмаслар! Бунда ҳам жуда катта маъно, моҳият бор.

Ёзганларимни ўқиб, бир лаҳза бўлса-да, бебаҳо бойлик – бетакрор ҳаётнинг гузаллигидан ҳузур, баҳра олиб, «мен инсонман, яратилганимга, шу ёруғ дунёни кўриш шарафига муяссар бўлганимдан бахтиёрман», дейишингизни истаб қоламан.

Сизни яхши кўрувчи
Тўлқин Ҳайит

ХИКОЯЛАД

АСАЛБОҒ

– Меҳмон, уйқунгиз чала бўлди-я?!

– Йўғ-э, яхши ухладим, – деди Ҳайдаров ҳеч нимага тушунмай.

Амир қоровул кўлини пахса қила гапира кетди:

– Ҳасан чўлок – бемаза одам! Бемаза бўлмаса, кечаси минан ер чопармиди? Ўйламайдими, пикр қилмайдими, маҳаллага меҳмон келган, ҳеч бўлмаса, шу кеча тинч ўтирай, демайди-ми?! Кечаси минан миямми қокиб чикди-я! Ҳаҳ номард!

Ҳайдаров ҳазил аралаш деди:

– Кечасиям ер чопса, меҳнаткаш, ўта зўр деҳқон экан-да!

Амир қоровулнинг мўйлови ўнг ёнга қийшайди:

– Бе-е-е! У деҳқонми?! Деҳқон эмас! Дарёнинг бўйида тошлок ер бор эди. Биз айтдик, ўв, Ҳасан, кўй шу ишингни, ҳеч замонда ҳам тошлок ерда дарахт кўкарадимми?! У бемаза қулок солмади. Қайтага денг, гапимизни эшитиши минан нос чекди-да, ўша захоти туфлаб ташлади. Сизларди шу гапларинг бир отим носимга арзимайди, дегани бу унинг... ке-кейин билсам!

Ҳайдаров ҳиҳилаб куларкан, сўради:

– Нечун унга гашингиз келади?

Амир қоровул гавдасини тик кўтарди:

– Шу-у... ҳалиги, ўтган йили эчкимиз боғига кириб, уч-тўрт дарахтни ғажиган экан. Ҳайвон-да! Ҳайвонга ақл ўргатиб бўладими? Шу арзимас нарса учун Ҳасан чўлок келиб биззи роса ғажиди! Ўшандан буён гаплашмаймиз!

– Хапа бўманг, – деди Ҳайдаров кулиб. – Эчкингиз унинг дарахтларини ғажиган бўлса, у Сизни ғажибди! Бир-у бир! Ничия! Аммо гапингиздан англадимки, Ҳасанбой боғ яратган, шундайми?

– Шундай, шундай, – деди Амир қоровул хушламайгина.

– Бас, шундай бўлса, мени бокка олиб борасиз! Қолаверса, маҳалладаги ҳамма билан таништирдим, деган эдингиз, сирингиз очилиб қолди!

Амир коровул паст кетгиси келмади шекилли, асабий ҳолатда қўл силтади:

– Унинг нимаси қизиқ! Бўлмағур одам! Сиз эса ёзувчисиз, Тошканни манман деган катта одамисиз! Сизга тўғри келмай-ди у! Китоб ёзаман десангиз, ана Содик героини кўрдингиз, канака зўр одам, немисди танкасини асир олган, ўшани ёзинг!

Меҳмон ҳам қайсарлар зотидан эди:

– У билан албатта танишишим керак! Бунақа типлар камдан-кам топилади!

Амир коровулнинг кўзлари косасидан чикиб кетар даражада катталашди:

– Унақа деманг, меҳмон, у тиф эмас! Биззи маҳалладан ҳали бунақа бемаза касал чиқмаган!

Ҳайдаров жилмайди:

– Мен тиф демадим, тип дедим. Тип – одамнинг бир тури, бир хили дегани!

Амир коровул отдан тушса ҳам, эгардан тушмади:

– Ман ўкимаган одамман, типингизни қаёқдан биламан! Аммо ўзингиз «тифф» деддингиз-да!

Меҳмоннинг дами ичига тушиб кетди: «Ҳақиқатан шундай нотўғри талаффуз қилдимми-а?! Мен-а?!»

– Қаричилик-да, – деди у ўзини оқлаш учун. – Кемтик тишнинг орасидан беҳос чикиб кетгандир! Аммо илтимос шуки, мени ҳозирок унинг олдига бошланг, жуда қизиқиб қолдим унга!

Амир коровулнинг мўйлови канот ёзди:

– Бажонидил, меҳмон! Бир оғиз сўзингиз!

Эрталабки ҳаво салкин, анбар хиддек кўнгилга майин ўтиради. Қуёшнинг тонгги шаффоф нурлари оппоқ либосларга ўралган дарахтларни қизганиб ўпади. Чумчуқлар асаларилардан рашк қилгандек, ҳавони виз-виз кесади, хўрозлар чўзиб-чўзиб қичкиради. Узоқдан подовоннинг овози эшитилади:

«Кўй-кўзиларни ҳайдангларо-о-о! Кеч ко-ол-ди-и-к!»

Ҳайдаров ҳузур қилиб керишади.

– Қишлоқ эртаси мазза-да, биродар! – дейди завкланиб.

Амир коровул ҳавони искайди, носковок бурнини жийиради. «Нимаси қизиқ! Қизиқ-пизиқ эмас!»

Ҳасан чўлоқ берилиб ер чопаяпти, ўтган-кетган билан иши йўқ.

Амир қоровул лаганбардорлик бўлса-да:

– Ҳорманг! Ҳорманг, ҳорманг! – деди чап қўлини кўтариб.

Ҳасан чўлоқ уларга тикилди, кетмонини ерга қўйди-да, нос отди. Бир муддат лабини чўччайтириб турди-да, сўнг томоғини қаттиқ қириб, туфлади.

Ҳайдаров ҳиринглади. Амир қоровул эса қоғоғини уйди.

Бир тавақали ёғоч дарвоза ёнидаги қатта баҳайбат тош устига тарвуздек чакмоқ тош қўйилганди.

– Бунақасини биринчи кўришим, – деди Ҳайдаров унга завқланиб тикиларкан.

Ҳасан чўлоқ оч қизғиш белбоғини ечиб, гижим қоғоздек қир пешонасини артди.

– Ҳасан жўра, бу киши меҳмон, – деди Амир қоровул шошиб. – Тошканнан келганлар! Зўр журналист!

Ҳасан чўлоқнинг пешонаси ялтиллади:

– Меҳмон денг! Журналист денг! – У тупроқли қўлларини белбоғига артиб, кўришишга чоғланди. – Ассалому алайкум, меҳмон, келинг, хуш кўрдик!

Амир қоровул қаддини кўтарди. «Хайрият!»

Ҳайдаров Ҳасан чўлоқ билан узок сўрашди, унинг қўллари анчагача қафтлари орасида турди. «Боғ яратган қўллар, – ўйлади у. – Одамларга ризқ берган қўллар! Аммо нечун шундай зар қўллар эгаси ўзини одамлардан олиб қочади? Бунинг сири нимада?»

– Қани, марҳамат, чиқинглар!

Амир қоровул типирчилаб қолди. «Кўрган-билганлар нима дейди? Амир кечагина у билан ит-мушук эди, бугун оғиз-бурун ўпишяпти, дейишмайдими?!»

– Сила ўтириб туринглар! – деди у. – Ман отимни суғоришим керак!

– Майли, майли, Сиз бемалол! – Ҳайдаров бепарволик билан қўл силтаб қўйди.

Ҳасан чўлоқ оқ сопол пиёлада унга чой узатди:

– Қани, меҳмон, олинг!

Ҳайдаров боғ томон тикилди:

- Жуда ажойиб манзил бўпти, – деди уни гапга солиш учун.
- Мендан ҳеч бўлмаса, шу боғ қолсин, дейман, ака!
- Боғ яратган элда азиз ҳисобланади!

Ҳасан чўлок беихтиёр хўрсинди.

Ҳайдаров пайтдан фойдаланиб унинг кўнглига кўл солди:

– Шунча катта меҳнат қипсиз, тер тўқибсиз. Сизни газетага ёзса арзийди!

– Мани эмас. Асални ёзинг, ака, Асални!

– У ким? – хайрон бўлиб сўради Ҳайдаров.

– У-ми? У менинг жуфти ҳалолим эди. – Ҳасан чўлок пешонасини артди. – У бебаҳо аёл эди!

Ҳайдаров Ҳасан чўлоқнинг кўзларига тикилди, нигоҳи ҳорғин, юзини изтироб тумани қоплаб олган эди.

– Маҳалла оқсоқоли Маҳкам ака бош-кош бўлиб, уни менга олиб беришганди, – давом этди у. – Икки дунё обод бўлиб, кўзларим нурга, белим куч-қувватга тўлди. Бир йил роҳат-фароғатда яшадик. Тузукрок уй-жой қуриш, унга шохона либослар, олтин узуклар ҳадя этиш ишқида ёнардим. Йигитлар билан маслаҳатлашиб, Владивостокка қарам орддик. Иш билан овора бўлиб, икки ой деганда қайтиб келдим. Келдим-у, кишлоқдаги дув-дув гапларни эшитиб чидолмадим. Асал қўшнимиз тракторчи билан гап-сўз бўлган экан. Орим келди. Сабрим чидамай кишлоқдан кетдим. Бош олиб. Қолсам, Асални, бир балога гирифтор қилишим аниқ эди, шундан кўрқдим. Гуноҳ қилган бўлса, эртага ўзи жавоб беради, уволига қолмай дедим. Тўғри военкоматга бориб, ариза ёздим, ҳеч тўхтамай мени армияга олишди. Олти ой тайёргарликдан кейин Афғонистонга жўнатдилар. Асал ҳар куни йиғлаб-сиқтаб хат ёзиб турди. «Сизни кутаман, соғ қайтинг, акажон», дея нола қилиб хат ёздики, ҳар гапини ўқиганимда бағрим эзилиб кетарди. Лекин жавоб ёзишга гурурим йўл қўймади. Бир йил шу йўсинда ўтди. Сўнг хат келмай қўйди, ақлдан озаёздим, ҳар ҳолда хатлар мени овутиб турган экан.

Нима қилишни билмай бошим қотди. Шу орада бир кун қаттиқ жангга кирдик. Бир жанг бўлди-е, Худо кўрсатмасин! Кечкурун эди, ортга қайтаётган эдик, гумбур этганини биламан, осмонга кўтарилганимни ҳам эслайман. Кейин... кейин!..

Ака, қолганини айтиш мен учун азоб, жуда катта азоб! Ҳали бу тўғрида бирор кишига оғиз очганим йўқ, журналист экансиз, майли, айтай: кўзимни очганимда, туғилганимга пушаймон едим, чунки снаряд парчаси эркаклигимни юлиб кетган эди. Ўзимни ўлдирмоқчи бўлдим, кўлимдан келмади, жон ширин экан. Асални топаман, эрга теккан бўлса, тортиб оламан, дея кишлокқа келдим. Афсус, Асал мен овсарнинг дардида ёна-ёна оламдан ўтган экан. Шундагина унинг охи мени урган-лигини тушундим. Мен нодон, мен ландовур шу нарсани тушунмабман. Бечоранинг умрига зомин бўлдим. Шундан буён гарибман, тўйларга боролмайман, элга кўшилолмайман, яккамохов бўлиб қолганман, жон ака!

Ҳайдаровнинг тили тош қотди, суҳбатдошининг кўнглини кўтариш учун лоақал бир сўз ҳам айтолмади.

Ҳасан чўлок дарахтларга тикилди:

– Боғни Асалга бағишладим! Номи ҳам Асалбоғ! Руҳи шод бўлсин, деган ниятдаман. Боя ҳеч бўлмаса, мендан шу бог қолсин, деганимнинг боиси ҳам шу!

Ҳайдаров бокка кўз югуртирди: атроф тош девор билан ўралган, дарё томонга икки катор ёнғок кўчатлари экилган, шафтолилар қийғос гуллаган, анор дарахтлари пушти либос кийган, кўм-кўк бедалар кўзни қувонтиради, бирон жойда катта кесак кўрмайсиз, дарахт остлари, арик бўйлари ҳафсала билан чопилган, тупроғи майин.

«Бог жуда гўзал. – ўйлади Ҳайдаров, – аммо Асал йўқ. – У билинар-билинемас хўрсинди. – Бир кам дунё! Шу бечорадан бахтингни аямасанг, садағанг кетармиди?!»

Дарвоза олдида Амир қоровул кўринди.

– Мехмон кетдикми?

Ҳайдаров ўрнидан турди. Ҳасан чўлокнинг қўлини кафтлари орасига оларкан:

– Асал ҳақида албатта ёзаман! – деди қатъийлик билан.

– Сизга ишонаман, – деди Ҳасан чўлок. – Асалимнинг боғи ҳақида ҳикоя қилинг. Лекин сиримни ёзманг, ака, ярам тирналмасин!

– Хотиржам бўлинг, кўнглингиздагидек ёзаман! – ишонтирди Ҳайдаров. Дарвоза ёнидан ўтаркан, чакмоқ тошга яна

сукланиб тикилди: – Тошкентга олиб кетса бўларкан, – деди беихтиёр.

Ҳасан чўлок эшитмаганга олди.

Амир коровул унга «очкўзлик қилма» дегандек ишора қилди.

– Бу кишлокнинг бойлиги. – деди Ҳасан чўлок кўрслик билан. – Уни бировларга ҳадя этиб бўлмайди.

Амир коровул зарда билан қадамини тезлатди.

Ҳайдаров мийигида кулиб қўйди.

Амир коровул тепаликка чиққач, ёрила қолди:

– Айтдим-ку уни одам эмас деб. Битта тошини сиздан кизганди-я, номард!

ЕТИМЧАНИНГ ҚАЛАМИ

– Қаламим қани?

Жўравой меҳмонхона остидаги уйчадан эшитилган бўғриккан товушга эътибор ҳам бермади. Хизматкор бола Жамолнинг ҳар кунги жаврашига ўрганиб қолган. Унинг кўк қаламини кеча гилам остига ўзи яшириб қўйган эди. Ўзидан кўрсин: тунов куни Садбаргойим Жамолни сўраб қолганда, у кечаси билан расм чизиб, эрталаб ухлаб қолди, бирга ишлаймиз, яхшимас, деб ўйлади ва уни сотмади, ҳа сотмади, лекин «сувга кетди» деб ёлғон гапирди. Одамнинг виждони кийналади шундай пайтларда. Бугун Садбаргойимнинг меҳмонга кетганини билиб, Жамол яна кулбасида расм чизиш билан овора, ундан кўра, қозонни ювса бўлмайдимиз?!

Озгин, жиккаккина Жамол ҳовлига югуриб чиқди, зина айланиб ўтаётганда, кўк қўйлагининг енги темирга илиниб, шир йиртилди. Етимнинг қўли қуйса қуйсин, кийими йиртилмасин, ҳаҳ аттанг, бир ойлик йиққан пулига бозордан кеча харид қилган эди-я!

– Ака-а-а?

Жўравой унга тиржайди:

– Ҳа. жўжахўроз?

– Кўк қаламим қани-и-и?

– Осмонда!

– Ерга тушириб беринг!

– Воҳ, зорманда-ей, гапниям тешворасан-а!

– Ҳали шошмай туринг!

Жўравой етимчанинг дағдағасидан чўчиди, ё кўнглини оғритмай дедими, ишқилиб, дарҳол паст тушди:

– Кекирдагингни чўзмасдан гиламнинг остига қарасанг-чи, мишики!

Жамол кичкина хонасига қайтиб кирди: ўнг ва чап томонда иккита диван-каравот: киришдаги – уники, тўрдаги – Жўравойники; ерга сарғиш гилам солинган, деворга гул қоғоз ёпиштирилган, шаркқа қараган дераза, унинг остида темир иситгич – уйнинг бор жихози шу; у Жўравойдан кейин келган, тўрт йил бўлди шу уйда хизмат қилаётганига, Садбаргойим – яхши аёл, томоқдан аямайди, лекин айтганларини бекаму кўст бажариш керак. Жамол ишдан эринмайди, тонг сахарда туриб, ховли супуради, чой кўяди, ошхонада нонушта тайёрлашда Жўравойга ёнгина демай қарашиб туради. Кейин мактабга бориб келади.

У сарғиш гиламнинг учини кўтарган эди, катта кўк қаламни кўриб суюнди. Шу ерга яширган экан, ҳаҳ, ҳали қараб турсин.

Жамол қаламни қўлига олиб, чангини пуфлаб артди, сўнг кўз олдида ўйнатиб, ўзича қувонди. Мовий рангни яхши кўради. Бу қалам билан завкланиб расм чизади. Қаламни уч ой олдин расм дарсида Зебо ўқитувчиси совға қилган эди. «Яхши расм чизар экансан, шу қалам сенга совға, буни Тошкентдан харид қилган эдим», деди. Қаламни кучоқлаб ухлаб қолган кечаси онаси тушига кирди. Уйкудан туриб, бир оз ўйланиб ўтирди, кейин хомуш тортди, сўнгра «шу мовий қалам билан ойижонимнинг расмини чизаман», дея аҳд қилди. Ўзиям, эрта-кеч онасини ўйлайди, бир кўришга интиқ-интизор, кўргиси келади, аммо иложи йўқ: икки яшарлигида вафот этган. Етим қолгач, Зухро холаси бокиб катта қилди, едирди, ичирди, тарбиялаб, суягини қотирди: энди у ҳам қариб қолди. Бундан тўрт йил олдин Садбаргойим «Шугинангизни беринг, хизматимни қилиб юрсин!» деган экан, ризқини териб юрибди.

Уч ойдирки, онасининг расмини чизиш билан овора. Эрта чизади, кеч чизади, лекин сира ўхшатолмайди. Ҳар гал чизганларини Зухро холасига ийманиброк, қимтиниброк кўрсатади.

Холаси расмга қарайди-ю, «бўлмабди» дегандек бошини сарак-сарак қилади. «Қўй шу ишингни! – дейди унинг кийналганини кўриб. – Аслида чизмаганинг яхши, руҳини безовта қилиб нима қиласан!» – дея ўзича насиҳат ҳам қилган бўлади.

Жамол кеча чизган расмини газетага ўраб, ташқарига чиқди:

– Жўра ака?

– Яна нима гап?

– Ман Зухро холамникига бориб келай! Айтманг яна!

– Ҳай, ўрток командир, айтмаймиз!

– Айтган нима?

– Ҳар нарса! – Жўравой кулишдан ўзини зўрға тийди. Унга шунақа деб турмасанг, бегубор бола-да, хафа бўлади: етим-да, кўнгли яримта.

Зухро хола товукларига дон бераётган эди. Расмни кўрди-ю:

– Сал ўхшабди! – деди лабини тишлаб.

Жамол билдики, бу сафар ҳам расм кўнгилдагидек чиқмаган.

– Онам кимга ўхшар эдилар, хола? – деб сўради токати ток бўлиб.

– Онангми? – Холаси бир зум ўйланиб қолди. – Онанг... онанг Шодмонбойнинг келинига ўхшар эди. Қариндошимизку улар!

Жамол ура ташқарига отилди. Шодмонбойнинг уйи хола-синикидан тўрт ховли нарида, шаршаранинг бўйида. Келинини яхши танийди. Сарвара – қишлоқнинг энг сулув қизи. Мирзабойнинг ўғли – Ҳалим дўхтир «оламан» дер эди, кучи етмади, Шодмонбойнинг кенжаси – Иззатилла уни илиб кетди.

Шаршара суви тепадан тушиб, катта туйнукдан Шодмонбойнинг ховлисига кириб кетади. Жамол туйнукка эгилиб, ичкари мўралади. Сарвара бошини юваётган эди. Қоп-қора сочи жуда калин ва узун эди, бир тоғорага зўрға жойлашди. Кулча юзи офтобда оппоқ кўринади. Қора киприкларининг сояси ковокларига чизиқ тортади. Жуда чиройли-я! Онаси ҳам шунақа чиройли аёл бўлган экан-да! Ана энди ўхшатади, бу кеча, албатта, ўхшатади.

Ортдан тап этган товуш эшитилди:

– Ҳа, ярамас! Кимни пойлаяпсан, итялоки!

Ўгирилиб қараган эди, Шодмонбойнинг жияни – дўкон мудири – лунжлари осилган, қорача Қодирқул аввал башарасига тарсаки тортиб, сўнг бор кучи билан биқинига тепди. Жамол кушдек учиб, шаршарага кулади, ўнг биқини қаттиқ санчиб, юзи ловиллаб ёнди. Кийимлари шалаббо бўлиб, сувда зўрға ўзини ўнглади. Изиллаб йиғлаганча: «Ман ҳеч нарса қилмадим, амаки!» деди, кирғокка чиққан эди. Қодирқул югуриб келиб, ёқасидан бўғди:

– Қани бу ёкка юр, ҳароми!

Жамолнинг лабидан қон сизиб чиқди:

– Унақа ҳақорат қилманг, амаки!

– Ҳу, ярамас! – Қодирқул унинг қорнига тепди.

Уч-тўрт киши югуриб келди:

– Ҳой, Қодирқул, ўзингизни босинг, етимни хўрлаш гуноҳ!

Қодирқул ўзини оклашга тушди:

– Буни қаранг, бунинг ишини қаранг: уялмай-нетмай бош юваётган келинимизга кўз тикиб турибди.

Тевада томоша қилаётган хотинлар лабларини буриб, кўзларини олайтиришди:

– Ҳай, етимча бўлмай ўл! Бунакаларнинг бошини силасанг, бошингга чиқади!

Жамол ўнг биқинини ушлаганча таппа ерга йиқилди. оғзидан кўпик келиб, кўз олди қоронғилашди. Уни тезда дўхтирхонага олиб бордилар. Шифокор текшириб кўриб, жигари эзилганини аниқлади ва милицияга хабар берди.

Жамол тонггача алаҳсиради ва туш кўрди. Зухро холаси унинг чизган расмини кўлига олиб: «Қойил, жияним, худди онангнинг ўзини чизибсан! Энди ўхшатибсан!» – дея мактади.

– Кўк қаламим қани?

Кимдир: «Алаҳсираяпти!» – деди раҳмдил оҳангда.

Зухро холаси: «Тузалиб кетадимми?» – деб сўради йиғламсираб.

Жамол бўғриқди:

– Кўк қаламим қани?

Юмшоқ кўл унинг шишган бармоқлари орасига катта кўк қаламни тикиб қўйди.

ЭСКИ ДҮППИ

Катта, кенг, ёруғ дераза ёнида хомуш ўтирган Шавкатнинг кора чарм китобтўрваси очик турар, дафтарлар устида буклаб қўйилган эски дўппи ҳам бор. Дўппининг кезаклари униккан, юлдуз ва ой нусха нақшларининг ранги ҳам хира тортган. Жамалак сочли, оқчил юз Ирода оёк учида юриб келиб, китобтўрвадан дўппини олди. Дераза тепасидаги тарновдан тушаётган ёмғир томчиларига караганча хаёлга толган Шавкат кизнинг келганини ҳам, дўппини олганини ҳам сезмай қолди.

– Вой-бўй, бу нимаси?.. Қизлар бу ёкка қаранглар?

Ҳангоматалаб шаддод синфдош қизлар бир зумда Ироданинг атрофини ўраб олишди. Дўппи қўлдан қўлга ўтди.

Шавкат синфдаги энг огир ва босик бола. Шу дамгача унинг бирон марта бировга овозини баланд кўтариб гапирганини, биров билан сўз талашганини кимса кўрган эмас.

Ирода уни масхаралаб:

– Бу антикварми, Камолов?! – дея сўради.

Шавкат ўрнидан туриб, дўппига қўлини чўзди:

– Беринглар уни бу ёкка! Беринглар!..

Ирода – синфбоши, катта гапиришга ва пичингга ўч. Бирор гапнинг учини топса, шунака томоша кўядики, бунақасини Тошкент циркида ҳам кўрмайсиз.

– Нега қизишяпсиз, жаноб Камолов?!

Шавкатнинг икки ёноғи кизарди:

– Беданадек сайрама! Дўппимни олиб бер!

Қизлар хохолаб кулишди:

– Боплади!

– Вой, бу бечорада ҳам тил бор экан!

– «Тирилган мурда» тилга кирди!

Пичинг ва кулгидан Шавкатнинг жаҳли чикди:

– Яхшиликча беринглар дўппимни!

Қизлардан бири дўппини отиб юборди.

Шавкатнинг қўллари баланд кўтарилди:

– Отманглар уни! Отманглар!..

Ирода уни илиб олди:

– Ёшлигида шуни кийиб юрганми, дейман! Ве-эй, роса антика эканми, зорманда!

Шавкат ўшқирди:

– У зорманда эмас!

Синфга отилиб кирган йигитлар такка жойларида тўхташди.

Шавкат бакиряптими? Индамас Шавкат-а?!

Унинг паргадош ўртоғи ўртага суқилди:

– Нима бўляпти ўзи?

Ирода дўппини боши узра кўтарди:

– Мана шу эски дўппи бизлардан азиз эмиш!

Шавкат бўғриқиб деди:

– Ҳа, сизлардан азиз!

Ирода кўлини кўтарди:

– Стоп, стоп! Так вот, орамизда оғир, босик Шавкат бор эди... унинг ниқоби йиртилган кўринади! Болалар, кани, ўтиринглар. Буни муҳокама қилиш керак! Эртага бу гап бутун мактабга дoston бўлса, ҳаммага кулги бўламиз!

Ҳамма жой-жойини эгаллади. Фақат Шавкат ўртада қолди.

– Бер дўппимни! – деди у ўшқириб.

Ирода кош-қовоғини уйганича шанғиллади:

– Болалар, эшитдинглар-а?! У мени ҳақорат қилди.

– Сени ҳақорат қилаётганим йўқ.

– Унда нега сенлаяпсан?.. Бу ҳақорат эмасми? Сен мени ҳеч қачон сенлаган эмассан!

– Бер дўппимни.

– Шу мендан, биздан азизми?

– Азиз!

– Болалар, эшитдинглар-а?.. Энди буни тушунтириб берсин!

– Эшитдик, эшитдик! Тушунтириб берсин!

Шавкат оёқ тиради:

– Ҳеч нарсани тушунтириб бермайман, беринглар дўппимни!

Ирода муштини дўлайтирди:

– Эгоист!

Шавкат ҳам бўш келмади:

– Ўзинг эгоистсан!

Ироданинг калин лаблари кўкариб, кўзлари қисилди:

– Болалар синф раҳбаримиз – Нодира Юсуповани чакириб келинглар, тарбиявий соат ўтказамиз. Орамизда жаҳолатчи пайдо бўлибди!

Бу гап Шавкатга огир ботди. Отасини эслади: майор Камолов Ҳисор тоғларига ўрнашган жангариларга қарши курашга кетаётган кунни дўпписини унинг бошига кўндириб: «Келгунимча ҳидимни йўқотиб кўйма!» дея қулганча кўз қисиб кўйганда. Шавкат буни ҳазил ўрнида тушунган эди. У ҳозир ўша кунни, отасининг қулиб турган ҳолатини эслади. Отаси оқчил юз, оппоқ тишли, истараси иссиқ, қувноқ киши эди. Ишдан келган заҳоти уни даст кўтариб, ҳовлини айлантирар, якшанба кунлари кўчага олиб чикиб ўйнатар, айтган нарсасини, истаганини олиб берар, нима деса, йўқ демасди. Токқа урушга кетгач, бир ҳафтадан сўнг... бир ҳафтадан сўнг уни тобутга солиб олиб келдилар. Шавкат олдинига тушунмади. Ҳовлини йиғи-сиғи тутди..

Ироданинг овози уни ўзига келтирди:

– Уни қаранглар: кап-катта йигит йиғлаяпти... йиғлаяпти!

Шавкат тобутда ётган отасини эслади, дўппининг хиди димоғига урилди:

– Бер дўппини, бу ёққа бер! У отамдан қолган азиз дўппи! Билдингми? У отамдан қолган!

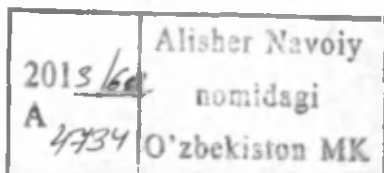
Ироданинг қўллари шалвираб икки ёнига тушди.

Синфга югуриб кириб келган Нодира Юсупова Ироданинг қўлидан дўппини олди-да, кўзларидан шашқатор ёш оқаётган Шавкатни бағрига босди:

– Йиғлама, ботир болам! Йиғлама, сен отангга муносиб ўғилсан! Муносиб ўғилсан!

Шавкат устозининг қўлидан эски дўппини юлиб олди-да, йиғлаганича ташқарига отилди.

Ёмғир эса челақлаб қуймоқда эди...

ҚОРГУЛЛАГАН КУН

1

Оч кумуш туман ёпирилиб келган кунда, унинг ортидан совук шамол хазонбаргларни учириб ўйнаган пайтда, баланд-паст Ҳисор тоғлари бағридаги кичкина Манзилобод шаҳарчаси узра бойвучча Савлатойимнинг янги ниятлари ҳақидаги миш-мишлар томдан-томга, ҳовлидан-ҳовлига ўтиб, ялтур-юлтурга ўч хотин-халажнинг юракларига тоғдек армон, рўзғор ғамида юрган эркакларнинг чўнтақларига эса ташвиш уругини сепди. Савлатойим деганлари ният килибдиларми, эркакларнинг пашшадек жонларига энди филнинг иши юкланди, деган гап: танноз хонимлар қараб туради, дейсизми, ок айик терисидан тикилган пальто модага айланса, то унга эга бўлмагунча эрларининг ҳол-жонига ҳам қўйиб бўптилар, энди жонни-ку, ўртаниши тайин, суяк илигининг ҳам қовжираши аниқ.

Куз ўрталарида Ҳисор тоғларида ок айик пайдо бўлди-ю, Савлатойимнинг ҳаётидан ҳаловат кочди: ўтган йили хориждан келган меҳмонлар орасида назокатли бир жувоннинг эғнида ок айикнинг терисидан тикилган пальтони кўриб, юракчалари сув кетган эди. Ўша кечаси ўзи учун саховатпеша эрларининг митти кулоқларига шу, тўғрида танбур чертган эдилар, эр ҳам «хўп» деб ваъдани куюк қилди, аммо ок айикни топишдан кўра, ўлим осонроқ экан. Ана сизга тоғдек муаммо. Мирзабой бечора бир йил ҳасрат «арияси»ни эшитишга мажбур бўлди-ей ўзиям. «Ҳов барака топкур, ўша хорижникидан олиб берай!» дея жон куйдириб нола қилса ҳам, қайсар хонимча нозик оёқчаларини босган жойидан жилдиришни ис-тамади. Нима эмиш, у кишига оригинали керак экан: оригинал қурғур деганлари Ҳисор тоғининг ок айиғи эмиш. Пальтомисан пальто бўлармиш-да, дунёда битта. Мирзабой Ҳисор тоғларида ок айик йўқ, деб ўйлар ва «хотиним бугунми, эрта хорижнинг ок пальтосини харид қилишга розилик беради», деган хом ҳаёлда эди. Ок айик пайдо бўлди-ю, Мирзабойнинг пешанасига ташвиш муҳр босди. Шаҳарча эса ковоғини уйди, ҳатто кора қарғалар ҳам қорасини кўрсатмай қўйди, эркаклар-

нинг ковоклари осилиб, хотинларнинг армонлари булутлардан ўтиб, қуёшга етди, ариқлардаги сувлар хомуш бокди, дарахтларнинг яланғоч қўллари қор учкунларига киё ҳам бокмади, хатто шамол ҳам уларни отиб ўйнашдан бўйин товлади.

Ана шу лаҳзада Ҳасанбой овчининг уйи ёнида, икки тавакали кичикрок кўк дарвозадан берирокда қора «Тойота» машина кўндаланг тўхтади ва Савлатойимнинг эри – сувсар телпак, чарм куртка кийган, башараси тунд Мирзабой кабинадан тушиб, отзидаги тамакини ташлаш учун у ёк-бу ёкка қаради-да, битта тортгач, тош уюми ортига отиб юборди. Унинг хайдовчиси кўнғизмўйлов йигит машинадан шошиб тушиб, ичкари кирди ва ҳаял ўтмай барваста, келбатли; ўсик кош, бургут кўз Ҳасанбой овчини бошлаб чиқди.

Мирзабой унга умид билан бокди:

– Овчилик қилиб турибсизми, ака?

Ҳасанбой қўлларини кўксига қўйди:

– Худога шукр, шу тирикчилигимиз бор! Қани, бой ака, уйга марҳамат! Хуш кўрдик!

– Тўғриси, Ҳасанбой ака, шаҳарда ов қиладиган одам ҳам қолмабди. Фақат сиз овга чиқиб турар экансиз! Эплайсизми, оқ айиқни?

– Таваккалнинг боши... ялтирок, ака! – ҳазиллашди у. – Ҳали айиқлар уйкуга кетган эмас, эпласа бўлади, ургочини!

Мирзабой дум-думалок қорнини силкиллашиб қулди:

– Овчи десам, аскиячи ҳам экансиз! Ҳай, гап бундай: у чўнтагидан бир тахлам пул олди-да, унинг қўлига тутқазди. – Бу ҳисобга қирмайди, ака! Эплаб келинг, қанча десангиз бераман, хотиннинг овози ўчса, бас!

Ҳасанбой овчи бу сафар букилишни ор билди.

– Худо қўлласин! – деди майингина овозда.

Қарғалар қағиллаб ерга тушди.

2

Ховлида рўзғор юмушлари билан ивирсираб юрган Гулзода ая омборхонадан қўшоғизли милтигини олиб чиқаётган эрини кўрди-ю, товоқ юзи шафтоли қоқидай буришди:

– Яна ўша зормандани об копсиз, дадаси, яна улокишгами?

Ҳасанбой овчи бироз ранжиди. «Улокишга эмиш. Зангарнинг шу сўзи одамни ўсал қилади-ёв доим. Ух, сани! Аввал нима гаплигини сўра, нодон!»

– Сен, онаси, сув кўрмасдан этик ечма! – деди у хотинининг газабини кўзгатмаслик учун бироз босик ва юмшоқ оҳангда. – Бу гал омад келиб турибди.

Хотини дўрдок лабини бурди:

– Омад дейсиз-а, дадаси, шунча йил тоғу тош ошиб, иккита какликдан бошка нарса келтирган эмассиз уйга! Қўйинг. шу совукда, бошидан колсин ўша ови!

Ҳасанбой овчи хотинини кўндириш учун мақсадини яширмади ва чайналиб деди:

– Онаси, шу десанг, ҳалиги. Мирзабой бор-ку, шунинг эрка хотини ок айик терисидан пальто тиктирар эмиш. Шунга дедиларки. Ҳасанбой ака, сиз эркак, ман эркак, шу хотин оллида мани шарманда қиманг, ов қилишнинг кийинлигини биламан, Ҳисор тоғида ок айик пайдо бўлган эмиш, шунинг терисини шилиб келинг, ман сизга айтганингизни бераман, деди! – Кўз олдида даста-даста пул кўриниб, «ҳали кўраман шодланганингни» деб ўйлади. – Ўзинг тушунасан, болаларга этик, пальто олиб беришимиз керак, киш қаттиқ келадиганга ўхшайди!

Гулзода аянинг лаблари осилиб, кўкарган олд тишлари аниқ кўзга ташланди:

– Савлатойимнинг кўнгиллари нималарни истамайди! Ойни ҳам олиб берасиз, дейишдан тоймайди эрига! Зорманда колгур-а, аёл дегани сал эрини ҳам аяши керак-да!

Ҳасанбойга шу гап керак эди, хотинининг жонидан тутди:

– Ҳамма аёллар сенга ўхшагандами, онаси, бу оламда эркак зотиға ташвиш қолмасди.

– Сизга шунака ҳазил бўлса, ордона қолсин! – Гулзода ая ошхонага кириб кетди. Бу унинг «кетсангиз кетаверинг» деган арази эди. Ҳасанбой мийигида қулиб, яна омборхонага кирди. Ёз бўйи дала-дашт деб овға ҳам боролмади: олмазор бу йил тўкин ҳосил берди, қоровулмисан, қарашинг керак. Ўқтам фермер: «Бир дона олма ҳам йўқолмаслиги керак, эрта-кеч кўз-қулок бўлинг!» деб амри олий берган эди. Бошликка қулок

солмаганнинг ҳолига вой! Ўқтам фермер ҳам кечирадиганлардан эмас! Нима қилсин, ёз бўйи боққа боғланиб, ов хумори тутса ҳам, бир ёкка боролмади.

Гулзода ая ошхонадан тугун кўтариб чиқди:

– Кетяпсизми, дадаси? Буни олинг, нон, гўшт, бир ёғлигидан ҳам қўшдим!

– Яша, онаси!

– Бўйинли жемперингизни, ичи юнгли курткангизни, қўлқопингизни ҳам олинг. Оғир бўлади, деб эринманг. Тоғу тошда, совук, ҳали сиз бизга кўп керак бўласиз!

Ҳасанбой овчи эриб кетди:

– Бу бошқа гап, онаси! Болаларга кўз-қулок бўл. Ҳакимни тергаб тур, кўп эркатойлик қилмасин. Кечагина олиб берган патинканинг расвосини чиқарибди. Буларингга оёқ кийим бир ойга ҳам чидамайди-я!

Она–онада, дарҳол боласининг ёнини олди:

– Ўғлимни айбламанг, дадаси, оёқ кийимларнинг ўзи сифатсиз, бир копток тепса, йиртилиб кетади!

Ҳасанбой овчи бу сафар сал баланд келди:

– Сен ҳам тўки, палсафангни қара-ю! – У ов халтани елкасига олар экан, чўнтагига қўл тикиб, бир сиқим пул чикардиди, хотинига узатди:

– Келгунимча эплаб тур!

Гулзода аянинг лаблари гезарди:

– Шунча узоқ кетасизми?

Ҳасанбой овчи гапни қалта қилди:

– Худо, де, тез қайтай!

– Эгамнинг ўзи ишингизни осон қилиб, овингизни бароридан келтирсин!

Ҳасанбой остона ҳатлади. Осмоннинг юзини хира булутлар тўсган, намчил кун. Дўкондан мой олиб қайтаётган Қудрат чол олдидан чиқди. Сичқон кўз, доимо тиржайиб юрадиган, пичингчи чол.

– Яна овгами, Ҳасанбой?

– Бир айланиб келай! – деди у сир бой бергиси келмай.

– Туя отасизми, фил?

– Худо бергани-да, отахон!

– Ҳай, ҳай, туя отсангиз, терисинии оп келинг бизга, бир отим амирикони нос бераман ҳакига! Ҳи-ҳи!

Ҳасанбой овчи юзини тескари ўгирганча қадамни тезлатди. «Одам ҳам шунча сассик гап бўладими? Овга кетаётган менман, сенга нима? Бу ҳам етмагандай, ҳозир чойхонага чикиб, роса гапиради. Ҳасан яна овга кетди, ҳали умрида битта бўри отганини биров кўрган эмас, дейди. Мен уни роса ўсал қилдим, деб мактанади ҳам. Сатқан одам кет!»

Юраги ғашланган одамнинг оёғи зирқираб, кўнгли хира тортади. Ҳасанбой овчи ҳам шу ҳолатга тушди. Бир қадам қўймасдан бу нохуш ҳолатга дуч келди, бу яхшилик аломати эмас, ови ўнгидан келмаса, нима қилади?! Э туф-э, туф!

Мактабдан чиккан шўх, ўйинқароқ болалар бир-бирларини қувлашиб келишар, кўплари унинг каршисига етгач, сал ҳайиқиб, салом бериб ўтишарди-да, яна бир-бирларини туртиб-суртиб, бакириб-чакириб, катта кўчани шовкин-суронга тўлдиришарди. Ҳасанбой овчи уларга завқланиб тикиларкан, «болалик энг яхши давр экан-да» деди ўзича. Ана шу лаҳзада ён томондан ўғли Ўлмасжоннинг овози эшитилди:

– Дада, овга кетяпсизми?

Ҳасанбой овчи қўйкўз Ўлмасжонни кўриб, жилмайди, саломига алик олгач:

– Ҳа, овга кетяпман, ўғлим! – деди ийманиброқ. Қудрат чолнинг пичинги қулоғи остида янграб, юраги қисилди.

Ўлмасжон уни кучиб олди:

– Дада, менга каклик олиб келинг!

– Хўп, ўғлим! Сен ойингга қарашиб тургин! Хўпми?

– Майли, дада! Ана у-чи, ана у! Бугун Ҳакимнинг патинкасидан сув ўтибди. Дадам менга патинка олиб бермайдилар, деб йиглади.

Ҳасанбой овчининг юраги каттиқ тепиб, аъзойи бадани қалқиди.

– Овдан қайтай, олиб бераман, ўғлим! – деди касал одамдек бужмайиб. Бундан ортиқ азоб борми ота учун. Ўғил шундай дея изза қилиб турганда, қайси отанинг жони бўғзига келмайди. – Олиб бераман, ўғлим. Сизларни деб юрибман-ку! – деди ва ўзини окламоқчи бўлганидан уялиб, кўзларини олиб кочди.

Кўз олдида Мирзабойнинг дангиллама ховлиси, кизгиш тунука томли уйи, ялтур-юлтур кийинган хотини жонланиб, яна ўртанди. «Нега у шунака эмас, нега унинг сира омади келмайди? Неча йилдирки, ов килади, аммо ҳали бирор марта айик отиб, терисини сотиб, қўли пул кўрган эмас. Шу гал омади келиши керак. Албатта, албатта, омади келиши керак!»

– Ўғлим?

– Лаббай, дада?

Ҳасанбой чўнтагидаги бор пулини ўғлининг қўлига тутказди:

– Укангнинг патинкасини этикдўзга олиб бориб, яматиб бер! Оёғидан совук ўтмасин! Хўпми? Мен келгунча бешларни ҳам кўпайтир. Сендан умидим катта!

– Хўп, дада!

Ҳасанбой овчи ўрнидан оғир кўзгалди.

Ўлмас қўл силкиди:

– Дада, яхши бориб келинг!

3

Ҳасанбой овчининг кўнгли хазон каби ковжираб, кўз денгизига ҳасрат зардоблари куйилди ва бу зардоб шайтонга айланиб, бутун танасидаги севинчларни тўкиб юборди: кўз олдида ўгиллари, кизлари-ю, жовдираб турган аёли жонланиб, «нега мен бунчалик омадсизман, шу сафар ҳам ишим ўнгидан келмаса, нима деган одам бўламан?!» дея яна ташвиш ботқоғига ботди, дарё ёкалаб юриб, тепага, сўқмоқ йўлга кўтарилди, кеча қор ёққан бўлса-да, эриб кетган, нишаб йўлларда юриш унчалик кийинчилик туғдирмайди. Пастда дарё шовуллайди. Тик ўсган кўкимтир арчаларни қор босган, совук шамол аралаш хушбўй хид димоққа урилади, кўкимтир тик қоя ёнидан ўнгга бурилгач, кизил тоғ бошланади, бу ерларнинг тупроғи ҳам кизил, тарам-тарам ёрилган тоғ жинслари майдаланиб пастга тушиб, сўқмоқ йўлни босиб қолган. У илдам қадам босиб, тоғнинг тепасига чикди: ёқимли, гуррос шамол, худди ўйин қилгандек, ёқасини юлкиб қочди; ҳаво очиқ, олдинда учта кўкимтир тоғ, учинчи тоғ чўққиси оқ қалпоқ кийган, ўнг то-

мон арчазорли дара, дарёнинг шовуллаши баралла кулоқка ча-
линади. Ана энди пастга қараб кетади, нафасини ростлар экан,
елкасидаги ов халтанинг оғирлигини сезди. Бир оз толиқди.
Уч соатдан бери тинмай йўл босишнинг ўзи бўладими?!

Ҳисор тоғининг Қора дарасидаги катта горга кош
қорайганда етиб келди. Энди у анча чарчаган, танасида оғир
чарчок сезиб, ўзини ланж, беҳол сезмоқда эди.

Ғор ичи иликрок, кўл чироғини ёккан эди, оёқ изларини
кўриб, бу ерда кечагина кимларнингдир тунаганини сезди.
Ўзига таниш танча ёнига етганда, катта тошга қатор териб
кўйилган ўтинларни ва ўртадаги бир уюм кул орасида чўғ
учкунларига кўзи тушиб, «балки оқ айикни изидан келишган-
дир, эҳ, мендан олдин отиб кетишмасайди», деган хавотирга
борди. Тош токчада кичкина шишада туз, ёнида гугурт бор
эди. Овчиларнинг одатлари шунақа: ҳар жойда қотган нон, туз,
гугурт, ўтин қолдириб кетишади. У жунжикди, оёқларининг
уюшганини ҳам ҳис этиб, олов ёкиш тараддудига тушди. Бу
кечани шу ерда ўтказишга мажбур. Эрталаб кун исиганда оқ
айикни излашни бошлаб юборади. Ўтин ёнида хас-хушак
ҳам бор эди. Бир қучоғини кул устига ташлади-да, ўтинларни
калагач, гугурт чақди. Хас-хушак тутаб, лов ёниб, ғор деворла-
рида нагма кўрсата бошлади. Катта ғўлани устига босган эди,
шашти қайтди. Ғўла эрталабгача ёнади, ғор иссиқ бўлади.

«Ҳакимбек нима қилаётган экан, онасига арз-дод қилиб
ўтирганмикин? Ўлмас-чи? Ишқилиб, унинг ботинкасини яма-
тиб бердимиз?! Қизлари-чи? Нигора дарс тайёрлаётган бўлса
керак, Шахло кўғирчоғини ўйнаб: «Дадам қачон келадилар?»
деб вижир-вижир қилаётгандир».

Ҳасанбой овхалтасини очди, ғор ичида зира ва гўшт ҳиди
таралиб, иштаҳани китиклади. Юмшоқ нонни ушатиб, икки
бўлак гўшт еди. Қанийди, бир пиёла чой бўлса! Лекин қачон
чай қайнайди-ю, қачон маза қилиб ичади. Уйқу қурмағур ҳам
босиб келяпти. Бошини хашакка қўйгани эсида, кўзини очга-
нида қуёш терак бўйи кўтарилган эди. Кўз олди тиниққан, та-
наси енгил, руҳи тетик эди. Овчи деганида шижоат ва тетиклик
бўлмаса, пашша ҳам овлашга қурби етмайди. Оқ айикнинг
уяси иккинчи тоғ оралиғида бўлиши керак. У томонга унча-

мунча одамнинг ўтиши кийин, дарёга якин жой. Айиклар сув-га якин, овлоқроқ жойда уя куради. Ғўла мил-мил ёниб турар, ғор иликкина, ташкари чароғон; у атрофга аланглаб, утиннинг тагини кўтарган эди. тўнтариб қуйилган қора кумғонни кўриб, кўлига олди ва ўрнидан туриб, дарёга тушди-да, апил-тапил ювинди, сўнг кумғонни тўлдириб ортга қайтди. Бир пиёла чой ичиб олсин, у ёғига худо пошшо!

У йўлга тушганда, куёш анча кўтарилиб қолган эди.

Туя чўққи икки ўрқачли тик қоядан иборат: бири тўк кўк рангда, иккинчиси худди ховучга ўхшайди, беш бармоқ юқори кўтарилган, кафтида оқ қор, музлик; гув-гув шамол эсиб турибди, юқори кўтарилган сайин қор қалинлашмоқда, у арчаларни бир-бир ушлаб, тик кўтарила борди, бу ерларга одам у ёқда турсин, бирор хайвоннинг ҳам оёғи тегмаган, паст – тубсиз жарлик, гоҳо тошлар ўрнидан кўчиб, кўчки бошланиб, акс-садо беради. Шундай пайтларда кўнгилни ваҳима босади. Одам тош эмас-ку: чўчийди, шубҳага боради, аммо кўрқув унга бегона, ҳақиқий овчи кўрқмайди, кимдан кўркади, табиатданми, она ердан-а?! Уят-э, она ердан кўрққанга! Беихтиёр жилмайди: бармоқ қоя ложувард товланмоқда: шу гўзалликдан кўркиб бўладими, Ҳасанбой?!

У яна болаларини эслади: Ҳакимбек хурсандмикин?! Ўлмасвой – ота ўғил, укасини хурсанд қилган бўлиши керак. Шу ўғлидан умиди катта. Қанийди, илмли одам бўлиб етиш-сайди! Қўшни Жўравой тракторчининг ўғли қурувчиликка ўқиб келди. Кам бўлаётгани йўқ. Ҳам қурувчи, ҳам фермер. Олтмиш бешга кирган Жўравой мошинда юради. «Ўғлим, тўрт уканг, олти синглинг сеники энди, уларга бош бўл!» дебди. Ўртанчасини мединститутда, кейингисини иқтисодда, қизларни эса пединститутда ўқитяпти. Келажаги бор уларнинг. Ўлмасвой ҳам шу ишларни зиммасига олса, улар ҳам зиёли оила бўлишади. Илмдор оилаларга кўп хаваси бор-да унинг! Яқинда ўғилларига рубоб, доира, най олиб берди. Зиёли оила санъатни ҳам севиши керак экан. Янги китоблар чиқибди, деб эшитса, бозордаги китоб дўконига дархол югуриб боради. Ўлмасвой мук тушиб ўқийди китобни. Завқи келади. Ярим кечада ҳам китоб ўқийди. Барака топсин. Одам бўлсин ишқилиб!

У белини кўтариб, арчага суянди, бир оз нафасни ростлаш керак.

Ҳакимбойга велосипед, копток бўлса, бас! Овқатини еб бўлдимиз, телевизорга ёпишади, кейин эрталаб ётиб қолади. Бир куни ҳеч ким сезмаган, тушгача ухлабди. Нега мактабга бормадинг, деб сўрасангиз, бахонаси ёнида тайёр: «Бош оғриди, отавой!» дейди ёлғондан тап тортмай. Унга каттиқрок туриш керак. Ўқийман деса, калласи дуппа-дуруст олади. Қайтиб борса, уни каттиқ тергаб қўйиши бор.

Елкадаги халтасини бир силтаб, камарини тўғрилаб олдида, юқори интилди. Шу бўйи тепага чиқди, куёш оғаётган пайтда, пастга энкайиб туша бошлади. Худо унга илмдан бермади, мактабда зўрға учга ўқир, ўқитувчилардан доимо дакки эшитгани-эшитган эди, отаси дала қоровули эди, гоҳо овчилик ҳам килиб турарди. Қирчанги отлари бўларди, шунга меҳрини берди. Отасининг бод касали кўзгаб ётиб қолганда, далага чиқиб, олмазорни кўриқлади. Кўшоғиз милтиқни эгарга қуйиб, эртакеч дала айланди, гоҳо қирғовул, товушқон отиб келди. Отаси қирғовул гўштини яхши кўрарди. Бир гал қирғовул гўшtidан тайёрланган шўрвани ичиб: «Яшанг, ўғлим!» деб мактади хатто. Гулзода гузардаги Саттор тракторчининг кизи эди. Отаси дўстимнинг кизи деб уни келин қилди. Ҳасанбой фик этмади, уни оламан, буни оламан, демади ҳам. Ота «бахтли бўлинглар!» дея дуо берди. Шундан бери шу яхши аёл билан яшаб келяпти. Тўрт фарзанди бор. Ёмонми?! Эртага улар ўқиб, одам бўлишса, у ҳам кун кўради, яхшилар қаторидан жой олади.

Кеча ёмғир ёккан, тоғ жинслари нам эди. Пастда илон изи оқаётган дарё майин шовуллаб, кенг дарани бир маромда аллалайди. У катта тош ёнидан ўнгга ўтди, тоғ тик тушган. Шу ердан эҳтиётлик билан пастга тушиб олиш мумкин. Қизғиш тошлар ёрилиб тўкилиб, майда шағалга айланган. Оёк қўйган эди, бирдан сирпаниб кетди. Ҳаловона параха тошни ушлаб, илиниб қолди. Худо кўрсатмасин, тоғ кўчкисига учраса борми, ўзини ўнглаши жуда қийин. У қўлини қўйиб юбориб, ўнг томонга ўтди: тош парахасига ўнг оёғини маҳкам босиб, пастга осилиб тушди.

Хотинининг норози бўлгани дилига ғашлик солди. Йўқ, бормайсиз, деб оёк тирамади-ку ҳар ҳолда. Пулни эшитиб,

шаштидан тушиди. Ҳар қалай, эрим беҳуда жон койитмаяпти, деб ўйлади шекилли!

Тепадан тош кўчди, у ўзини четга олди, лекин шу лаҳзада кизгиш шағал тарс-турс бошига тукилиб, кўз олди тинди ва кутилмаганда пастга ағанади. Бу кўз очиб юмгунча содир бўлди: қўлидан милтиги учиб кетди, овхалтаси ҳам сирғалиб тушди, елкаси билан парахали тошларга урилди, чап оёғи шилиниб, оғрик турди. Эвоҳ, бу кўргилик ҳам бормиди ҳали?!

4

Кўзини очганда, ўзини шох-шабба ва шағал ичида ётганини кўриб, эси чикиб кетаёзди: оёқ ё қўли синмаганмикин ишқилиб?! Оёқларини кимирлатиб кўрди, тиззалари зиркираб оғриди, ўнг оёғини қатта тошлар босиб қолган эди. Шу лаҳзада тоғ бўрилари ёпирилиб келса борми, тайёр гўштак: бурда-бурда қилиб ташлашади. Бўри дегани овчини қурса, ваҳшийлашиб кетади. У тошларни илдамлик билан олиб ташлаб, ўнг оёғини ҳам тортиб олди-да, пайпаслаб кўрди, тўпиғи сал оғриди. Йўқ, лат емабди. Ўрнидан турган эди, тўпиғи қакшаб оғриди. Синганмикин? Ўтириб, бир оз силади. Синмаган, лекин сал лат егани аниқ. Осмон очик, юлдузлар қўл етгудек яқин. Соат неча бўлдийкин? Енгини суриб, ўнг қўлидаги соатни қулоғига тутган эди, шиша синиклари қаттиқ ботди. Эҳ, синибди. Юрмаяпти. Соатсиз қолганга ўхшайди. Ўрнидан турди, оёғи оғриганига парво ҳам қилмади. Милтиқни, овхалтани топиш керак, бўлмаса хароб бўлади.

Дарё гувиллаб, шовқин солар, совук шамол қаттиқрок эсмоқда эди. Яхшиямки, ҳали қуз, қахратон қунлар бошланган эмас. Бу қун энди шу ерда қолади, бошқа иложи йўқ. У шағал уюми устидан, шох-шаббани нари суриб пастга тушди. Милтиқни, овхалтани узок қидирди. Қани энди, топила қолса, қаяқда қолдийкин-а?! Шағал уюми олдига келди. Шох-шаббаларни олиб ташлаб, тошларини нари-бери сурди. Хаёлида милтиқ ҳам, овхалта ҳам шу атрофда эди. Узокдан айикнинг ўқиргани, чиябўриларнинг улигани эшитилди. Топила қолсачи! Бир нима қўлига илинди. Бу овхалтанинг камари эди. Су-

юнганидан зарб билан тортган эди, камар чирт узилиб, ўзи тошлар устига қулади. Оббо, ярамас! У илдам ўзини ўнглаб, тошларни суриб ташлади. Овхалта бус-бутун эди. Хайрият, деди-ю, лекин суюнмади, унга ҳозир милтиқ керак, милтиқ! Овхалтани четга олиб кўйгач, уюм атрофини гир айланиб, шагални титкилай бошлади: тирноқлари қонаб, зиркиради, лекин илож қанча, бу кимсасиз жойда фақат қўшоғиз милтиқ жонига оро кириши мумкин.

Тун унинг ҳаловатини ўғирлагандек эди, кўзларидан татом уйқу қочган, танаси қалт-қалт титрар. оёқлари зиркираб, қулоқлари совуқда тараша қотмоқда эди. Шағал уюмни титкилаб ташлади, аммо на ерда, на кўкда милтиқ қурғурдан дарак йўқ эди. Охири, ҳолдан тойиб ўтириб қолди. Энди нима қилади? Милтиқсиз овчи – юраксиз одам. Уйга икки қўлини бурнига тикиб борадими? Хотинининг туршак башараси кўз олдида жонланиб, бутун баданига чаён ёпирилгандек ичичидан безовталанди. Бошини қайси деворга уради энди?!

Совуқ шамол эсиб, жони қақшаб, қорни қулдиради. Ошқозонни алдаш керак. Овхалтани кўлига олиб, улкан тош панасига ўтди, ой секин кўтарилиб келяпти, атроф ёришгач, яна кидириб кўради. Олов ҳам ёқиш керак. Дарё лабига бориб, қўлини ювди, шилинган тирноқлари ачишиб оғриди. Сув ҳам муздек экан, совуқ белига ўтди. Ҳа, олов ёқиш керак. Жойига қайтгач, овхалтани очиб, бир бурда нон, бир бўлак гўшт олиб, чайнаб, лукка-лукка ютди. Ширин нон таъми. гўшт оғзига маза бериб, юраги қувватланиб, оёқларига мадор кирди. Бу кеча совуқдан жон саклаши учун чайла ҳам ясаши зарур. Шарт ўрнидан туриб, катта тошларни қоя тагига тўплаб, қалин қилиб терди-да, устидан шох-шаббани қалаштирди, кенг пана жой – бошпана ҳосил бўлди. Овхалтани олиб келиб, тошчайладан икки метрлар нарида арча шохчаларини тўплаб, остига қоғозни тикиб, гугурт чакди. Аммо гур эсган шамол ўтни шу заҳоти ўчирди. Яна гугурт чакди, бу сафар кафтларини зич тутди, қоғоз ўт олиб, арча шохлари чирсиллади, «хайрият» дея суюнди-да, жон ҳолатда оловни пуфлай бошлади, ўтин узок тутади ва кўп ўтмай аланга олди. Бу пайтда ой баланд кўтарилиб, атроф ёришиб қолган эди. Олдинга юриб, арча шохчаларини

синдира бошлади. Тошга кокилиб, беихтиёр сўкинди. Тўпиги, тирноклари зиркираб оғриди. елкаси ачишди. Тизза бўйи тошдан хатлаб ўтиб, яна олдинга юрган эди. оёғига бир нима илинди. Нима экан? Совук нарса. У кувончдан бакириб юборди:

– Милтиқ!

Товуши қояга акс-садо бериб, даранинг кўксини муштлади.

Милтикнинг кўндоғи синган, оташи бутун эди, шунисига шукр деди ва дарҳол ишга киришиб, овхалта камари билан кўндоғни кисиб боғлади, ҳар ҳолда овга ярайди.

Шох-шабба ташлаган эди. гув этиб шамол эсди ва олов гуриллаб ёнди. Муз қотган оёк-қўлларини иситди, танасига ҳам жон кирди. Тонгга якин кўзи илинди. Тушига оқ айиқ кирди. «Раҳмат, одам боласи!» дер эмиш у. «Нега раҳмат дейсан, мен сени отгани келдим». деса ҳам, оқ айиқ кулармиш, худди одамдек! Тик этган товуш кўзларидаги уйқу тўрини сидириб ташлади. Тепадан кум ва тошлар юмалаб тушаётган эди, нимадир юрибди шекилли. Атроф ёришган. оёк ости тош ва кизғиш кум, дарё тўлиб оқмоқда. Сохилнинг нариги томони тошзор, ундан нари тик арчазор. Ўша томонга ўтиб, оқ айикни қидириш керак. Ортига қараган эди, пастда. ўзидан тўрт-беш метр нарида кичкина ғорга кўзи тушиб: «И-и-эй!» деб юборди. Кеча кўзи қаёқда эди?!

Кеча тўсатдан йиқилиб, талвасага тушган, хаёлини йўқотиб, бу тўғрида ўйламаганидан афсусланди, аввал атрофни қидириш хаёлига ҳам келмаганидан ранжиди, энди бу ташвиши ноўрин эканлигини ҳам яхши билади. Шу ўйлар билан судралиб ғорга кирди, оғзи кичкина бўлгани билан ичи кенг экан: димоғига қандайдир ҳид гуп этиб урилди, бу юнг ва аллақандай ҳайвон хиди эди, кўз олди ойдинлашгач, айиқ юнглари кўриб, «қайсидир айиқ ташлаб кетган ғор бўлиши керак», деган тахминга келди, сўнг ичкари юрди, кичик ғор ичкарига кенгайиб кетган, оёк ости майда тошчалару майин кумдан иборат, у ер-бу ерларда катта-кичик суяклар кўзга ташланади. Ғор ичкарироқ бориб, кичик туйнукка туташган. Кейин бу томонларни кўрарман, деган ўй билан ортига қайтиб, милтиғи ва овхалтасини олиб келди. Иштаҳаси бўғилган эди. Милтигини тозалашга киришди. Оташига кум, тошчалар ки-

риб колган, ечиб олиб чўпга латта боғлади-да, эринмай тозалади, сўнг жойига қўйиб, тепкини босди. Зарби жойида, ишлатса бўлади. Иккита патронни жойлаб, деворга суяб қўйди, тасодифларга тайёр туриши керак, овчи дегани бепарво бўлмайди. Овхалтасини очиб, егуликларини кўрди: ҳали тўрт дона нони, бир елим халта қотган нон, беш бўлак гўшт, майиз, ёнғоғи бор; игна, ипи, сочик, совун ҳам ҳали ишлатилган эмас; беихтиёр ёнидаги суяк дастали пичоғини ушлаб кўрди – у ҳам жойида, хотиржам тортгач, овхалтани баланддаги катта тош устига яшириб, кийимларини тўғрилади-да, ташкари чиқди.

Ҳаво илиқрок. Дарё бўйига бориб, нариги қирғокка ўтиш учун саёз жой қидирди, сув кўп, факат оёқ кийимни ечиб ўтиш мумкин. Икки соат соҳил бўйлаб юрди. Кенг дарага етди. Бу ерда дарё ёйилиб оқар, сувнинг шашти суст, тошлардан сакраб ўтиш мумкин эди, кеч тушгунча нариги қирғокни кўриши керак, таваккал қилмаса бўлмайди. Дарёнинг ярмига бориб, бироз нафасини ростлади. Тошлар силлик, аммо омади келяпти, ярмини босиб ўтса, олам гулистон. Қирғокка яқин қолганда, тош ораси узоклик қилди, сакрамаса бўлмасди. Бир, икки, уч. Оёғини қўйган эди, гавдаси оғирлик қилди, силлик тош думалаб кетиб, ўнг ёни билан гурс йикилиб, эгни-боши шалаббо бўлди. Ана энди, додини кимга айтади. Гуррос шамолда шамоллаб қолиши ҳам ҳеч гап эмас, орқага қайтишдан бошка иложи йўқ, милтиққа сув кирди. Энди унга барибир: этиги билан сув кечиб, ортга қайтди.

Қуёш чўккига бош қўйиб, дарага соя тушган, совуқ манзарали пайт. Юраги негадир хомуш тортиб, оёқлари зиркиради. Ғор оғзи атрофида айик изларига кўзи тушди-ю, чўчиб, ортга тисарилди. Ичкарида нимадир қарс-курс этарди. Айик! Бирорта ўлжа олиб келганга ўхшайди. У милтиқнинг тепкисини тортди, отилмаса, хароб бўлади!

Айик ўқирди, салдан сўнг баҳайбат қора хайвон ғордан сирғалиб чиқди. Ҳасанбой овчи умрида айикни бундай яқиндан кўрмаган эди: қўллари, оёқлари дир-дир титради. Кўзлари катта қора тугмадек, қора юнглари хурпайган, тирноқлари узун. Қаттиқ ўқирган эди, дарани ваҳима босди.

Ҳасанбой овчи айикни калласидан отиш керак, деб кўп эшитган. Милтиқни тўғрилаб, унинг катта, қора бошини нишонга олиб, тепкини босган эди, гумбирлаган товуш чоратрофни ларзага келтирди. кўрканидан иккинчи тепкини ҳам босди. Баҳайбат айик жойида калкиб, тизза бўйи кўтарилиб, оғир гингшиди-да, юз тубан йиқилиб, жон ҳолатда ўкириб, ўзини ҳар томонга урди.

Ҳасанбой овчи ғилофдан ўкни зўрға олди, кўллари дир-дир титрар, ўкни оташга жойлолмай овора эди. Айик яна бир ўкирди-ю, катта калласи шилк этиб тушди: оғзидан қора қон қум устига оқди.

Ҳарчанд уринса-да, Ҳасанбой овчи хадеганда ўзига келолмади. калтирок тобора кучая борди. Аҳволинг шуми, деди ўзига ўзи. Ким сени овчи дейди! Ўзингни боссанг-чи!

Айикнинг ўлганига ишонч ҳосил қилгач, ўпкаси жойига тушиб, калтироғи босилди. Тоғ полвонининг олайиб қолган кўзларига қараб: «Бўлганинг шу экан-у!» деди ва «ниҳоят, айик ҳам отдим!» деди керилиб. Анча дадиллашиб, пичокни ёнидан суғурди-да, жониворнинг терисини шилишга тутинди.

5

Кечаси аввал ёмғир, сўнг қор ёғди, эрталаб қаҳратон совук турди, у айик терисига ўралиб олди, лекин сал ўтмай иссиғи кўтарилиб қайт килди. Уч кундирки, шу оғир аҳволда: гоҳ иссиғи чиқади, гоҳ аъзойи-бадани қақшаб оғрийди, бурнидан тинмай сув окиб, атрофи кичишади, бир пиёла чой берадиган меҳрибони йўк, турай деса, мадори етмайди. Дарёга йиқилиб шалаббо бўлган куни билинмаган экан, ярим кечаси кўзини очганда, иссиғи чиқиб, боши зиркираб оғримокда эди. Тонг саҳарга бориб, ҳарорати янада кўтарилиб, ётиб қолди.

Кечаси бўри келдими, шokolми, роса суяк талашди-я! Шунақа улидики бири, ваҳимада милтиғини қўлтиклаганча горга кирса, шарт отаман, деб кутиб турди. Одамнинг иссиғи чиқиб турса, гинг деган товуш ҳам ёкмайди. Ўзиям миясини арралашди-я увлашиб.

Айик териси иссиқ, бир зумда кийим-боши жикқа хўл бўлиб, безовталанди ва устини очиб ташлади: на иссиқ ёқади, на совук. Кеча ёкқан олов тутаб турар, ғор ичи аччиқ тутунга тўлган эди. Чўғ устига ўтин ташламаса, ўчиб қолади. Инқиллаб ўрнидан турди-да, қалин арча шохларини чўғ устига териб кўйди. Сувдонига ҳам арча солиб, чўғга кўйди. Ичсин-чи, ша-моллаши сал босилади ҳар ҳолда.

Тушдан сўнг иссиғи тушиб, танасига қувват кирди.

Гулзода роса хавотир олди-ёв! Ўлмасбек, Ҳакимбек, кизлари Нигора, Шахло йўлига кўз тикиб ўтирганлари рост. Ўзиям уларни роса соғинди. Овни тезлаттирмаса бўлмайди.

Кечаси ғор оғзига катта-катта тошларни қалаб, устидан шох-шабба босиб, хотиржам ётди. Эртага қийин бўлиши аниқ. Қандай бўлмасин, ок айикни кидириб топиб, ишни якунлаш керак. Бу аҳволда кун кетидан кун ўтаверади.

Тонг саҳарда барвакт уйғонди. Эрталабки ишнинг бара-каси бўлади. Сувдондаги арча чойни ичиб, гўшт ва нон егач, чўнтагига тўрт-бешта ёнғоқ, майиз солди-да, милтиғини олиб, ташқари чиқди. Ҳаво булутли, илик шабада эсмоқда эди. Бир соат йўл юрди. Тепага қараб борар, кўнглида «ок айик шу то-монда бўлса керак» деган ишонч бор эди. Ҳар замонда дурбин билан атрофни кузатар, тик этган товушга сергаклик билан қарарди. Тушликда дарёнинг саёз жойидан арчазор томонга ўтди. Қорни очикқан эди, овхалатасини очиб, тамадди қилиб олди. Худди ана шу лаҳзада, қуёш дарани ёритган пайтда ок айик икки оппоқ болачасини етаклаб келиб қолди. Ҳасанбой овчи ҳаяжонидан ўрнидан туриб кетаёзди, лекин тезда ўзини ўнглаб, бутазор орқасига яширинди.

Ок айик жуда гўзал эди: тумшуғи бир текис, кўзлари му-лойим боқади, юнглари гард тегмаган қордек оппоқ, қуёш ну-рида янада оқариб кўринади; оёқлари ҳам оқ, нозик, оҳиста одимлайди. Шунча назокат бахш этилган шу жониворга ҳам.

У нима қилишини билмай ҳайрон эди. Юраги гурс-гурс урди. Оқ айикни нишонга олди, аммо тепкини босгиси кел-мади. Кўз ўнгида Ўлмасбек, Ҳакимбек, Нигора, Шахло жон-ланди. Оқ она айик унга томон илкис назар ташлади. Икки боласини ҳам сувга пишиб олгач, куюк арчазор ичига ўзини

урди. Ҳасанбой овчи туш кўрдими ё бу воқеалар ўнгида содир бўлдимиди, англолмай қолди. Оқ айикнинг сеҳру жодуси бор эканми?!

«Эртала ўзи келар, ўшанда отаман!» деди-да, ғорга қайтди. Чой ҳам ичмади, нон ҳам емади, ғорнинг оғзини кечагидек маҳкамлади-да, ярим тунгача оқ айикни ўйлаб ётди. Тонгга яқин эса уйкуга кетди. Оқ айик яна тушига кирди ва бу сафар ҳам унга «рахмат» айтди. Яна худди одамдек гапирди. Тушидан хайратланиб кўзини очди ва анчагача хаёл суриб ўтирди. Бу ерда қандайдир сир бўлиши керак, деб ўйлади. Кўнглидаги одам «отма уни, яхшиси, бу ердан кет!» деб ундади. Лекин у эркак, Мирзабойга сўз берган. «шер изидан, йигит сўзидан қайтмайди», шу ишни уддалаб боролмаса, нима деган одам бўлади. майли, пулни кўя туринг, пичингларга қандай чидайди? Қудрат чолга ўхшаганлар Мирзабойга: «Ўшанга ишондингми?» дейишмайдими?! Дейишади. Калака қилишади. Яхшиси, бугун оқ айикни қўлдан чиқармайди. Уни, албатта, отади.

У яна эрталаб йўлга тушди. Тушгача арчазор оралаб, оқ айикнинг уясини осонгина топди. Худди ўчакишгандек, «отсанг от» дегандек, оқ айик ҳам уядан чиқиб, унга томон кела бошлади. Бутазор орасидан уни аниқ кўрди: чиройли оқ тумшуғи, нозик оёқлари яққол кўзга ташланди. Она айик оппоқ, жуда гўзал эди. Гўё у атайин шу арчазор, шу гўзал табиат учун яратилгандек эди. Ҳасанбой овчи унга ҳавас билан боқди. Қанчалик чиройли махлук, деди ўзича севиниб. Шу лахзада фикрлари ҳам тиниклашди. Хўш, уни отди ҳам, дейлик. Мирзабойдан жарак-жарак пул ҳам ундирди. Тўхта, тўхта, Ҳасанбой! Шошма! Савлатойимнинг тўймас кўнгли учун гуноҳга ботишинг шартми? Болаларингга ҳаром пулни едиришинг, шу гўзалликни маҳв этиб, бир умр виждонан азобланишинг яхшими? У бўшашиб жойига ўтириб қолди.

Чўкки томондан қора булут босиб кела бошлади. Она айик ортга қайтиб, болаларини эргаштириб чиқди ва дарё лабига тушди. Ҳасанбой овчи улар билан изма-из борди.

Узоқдан момақалди роқ гумбирлади.

Она айик болаларини дарёда чўмилтириб, ортга қайтди.

Ҳасанбой овчи ҳам ғорга қайтиб келди-да, ўрнига чўзилди. Нима қилсин, икки ўт орасида қолди, қандай қарорга қилиш керак? Қайси бир фикри тўғри?!

Кечаси қор ёғди.

Еттинчи кун. Ташқари чиққанида у ҳайратдан ёқа ушлади: қор гуллаган эди. Одатда, оқ нақшли қор ерга тушиб, эриб кетарди, бу сафар қор нақшлари тараша қотган эди. Қўлига олиб кўрди: ажаб мўъжиза, оқ нақшлар, худди шишадан ясалгандек, ҳовучини тўлдирди. Умида бунақа нақшни кўрмаган, лекин қор гуллайди, деган гаплар қулоғига чалинган эди. Қорнинг гуллагани шу экан-да!

Оқ айикнинг бўғиқ овози уни ўзига келтирди: дарё лойқаланиб тўлиб оқар, миттивой айикчалар сув юзида қалқиб-қалқиб борар, она айик эса соҳил бўйлаб югурмокда эди.

Ҳасанбой овчи елкасидаги милтикни ерга қўйиб, дарё томон чопди. Сув тиззасига урди. Оқ айикчалар лойқа сувда бир кўриниб, бир кўринмас, она айикнинг ўқирган товуши дарани титроққа солаётган эди.

Ҳасанбой овчи эғнидаги пўстинини ечиб, қирғокда қолдирди-да, сувга кирди. Совуқ оёғидан тутди. Ҳайкирган тўлқин уни суриб кетди. Қулоч отиб, айикчалар томон илдам сузди. Биттасини тезда ушлади, иккинчисини ортидан борди ва муюлишга етганда унинг оёғидан тутди.

Қор гупиллаб ёға бошлади. Қирғокка чиққанида қалт-қалт титрар, айикчалар ҳам қалтирар, оқ юнглари лойқа сувда қорайиб қолган эди. Ҳасанбой овчи айикчаларни қирғокда қолдириб, яна ўзини сувга отди ва зумда нарига соҳилга сузиб ўтди. Зумда етиб келган она айик болаларининг юнглари яларкан, унга томон ўқтин-ўқтин қараб қўймокда эди.

Ҳасанбой овчи тагин шамоллаб қолмай деб, ғорга томон жадал юрди. Тепадан шовуллаб тошчалар тушди. Иккита баҳайбат бўри унга томон от қўйиб келмокда эди. Ана энди, расво бўлди. Битта оқ айикни деб жонига қасд қилди-я! Милтик ҳам узоқда. Умри шу ерда тугайди энди!

Кимдир кимгадир гўнғир-гўнғир гап қотмокда, гохо чакалоқнинг ингаси кулокка чалиниб, гохо тап-туп оёк товушлари эшитилади, сут ва нон ҳиди димоғига урилиб тамшанади.

– Ўзига келяпти! – дейди кимдир. Нотаниш овоз. Ким экан? Англолмайди.

Жарангдор овоз унинг хаёлини суриб ташлайди:

– Оқ айик бўлмаганда, бечора оч бўриларга ем бўлар экан!

– Узоқ эдингларми?

– Узоқда эдик. Шўроб адири устида. Дурбинда кўрдим: оқ айик болаларини четга қўйиб, бўриларнинг олдини тўсиб чикди. Бир урғочи, бир нар бўри экан. Оқ айикнинг юнглари кизил қонга бўялди. Лекин кучли айик экан, иккала бўрини ҳам ер тишлатди: нарининг бўйинини узиб ташлади, урғочисини ярадор қилди. Сўнг денг, бечора овчини судраб келди-да, ғорга олиб кирди. Оқ айик дегани жуда раҳмдил бўларкан. Гохо одам одамга ҳам шунчалик раҳм қилмайди. Оқ айик болаларини эргаштириб, арчазорга кириб кетгач, биз ёрдамга шошилдик!

Ҳасанбой овчи кўзини очди: оч ҳаворанг шифтдаги юзлик чирок кўзини қамаштирди. Ўнг қўлини кўтариб, пешанасига соябон қилди-да, ёнидаги одамларга қаради: бирови янги дўппи кийган, чўққи сохол чол, иккинчиси – кетмон юз, тирсак қош гавдали киши.

– Кўзингизни очинг, ака! Ҳаммаси ортда қолди!

Ҳасанбой овчининг боши гувиллаб, кўзи тинди. Қаерда ётибди, кимнинг уйи бу?!

– Сиз?..

– Мен Раҳматжонман, шу кишлоқнинг оксоқоли!

– Раҳмат сизга!

– Оқ айикка раҳмат, денг, овчи ака!

– Оқ айик?

– Ҳа, у сизни куткариб қолди.

Ҳасанбой овчи гавдасини кўтарди, шу захоти унга бир пиёла асал чой ичирипди.

Чол хириллаганча:

– Ок айикни сира кўрмаганман! Лекин уни жуда чиройли дейишади, тоғда шундай айиклар пайдо бўлган йилларда сув мўл, баракали йил бўлади, деб эшитганман!

– Бунисини билмадим-у, лекин у ҳақиқатан чиройли экан! – деди Раҳматжон оқсоқол.

Ҳасанбой овчининг ёноклари дув кизарди. «Уятга қолди, уятга! Пул учун, пул учун ок айикни отмоқчи бўлди-я! Ҳай аттанг, аввалроқ ўйлаб кўрсан буларкан!»

БАХТЛИ ҚИЗ БЎЛАСАН

Куз каримокда, дарахтлар енгил-енгил силкиниб, ложувард барглари билан она ер бағрига кизгиш гилам ёпяпти. Ана шу пайтда калдирғоч учиб келганини кўрганмисиз? Ишонаманки, кўрмагансиз.

У оқиш юз, кўзлари тим қора, кўғирчоқдек киз, аммо кўзи кўр. Кенг, ёруғ дераза раҳига суяниб турар, калдирғочларнинг айвонга ин қураётганини сезмасди.

Оқиш иягида митти холи бор Роҳила опаси уни секин ўзига тортди, юмшоқ диван оғир ғижирлади.

– Гули!

Қиз кўлини ортга чўзди.

– Опажон?

– Гули! – Опаси унинг кўлидан тутди. – Баҳром сенга бўйинг барабар оппоқ гул қолдириб кетди. У сени жуда севади. Унга раҳм қилсанг бўларди.

Қиз кўлларини тортиб олди:

– Унга отамнинг пули, машинаси керак. Кўйинг, опа! Устига-устак, кўзим ожиз, ногиронман. Унга тан махрамликка ярамайман.

– Унақа дема, Гули! Сен дунёдаги энг бахтли қиз бўласан!

– Кўйинг, опа, шу эски гапларни. Лоақал, Сиз бошқаларга ўхшаманг!

Роҳила уни бағрига босди:

– Жон синглим, сен менга ишон. Ичимда бир овоз янграйди доимо. Айтадики, ҳм, ҳалиги...синглинг бахтга эришади, сабр қилсин, дейди.

– Энди буни топдингизми?

– Нега ишонмайсан, синглим?! Мен чин айтаяпман! Рост, ишон!

Қалдирғочлар айвон шифтига ёпишиб, ин куриш билан овора эди.

Ғули диванга чўзилди. Баҳром қанақа йигит? Ҳамма уни яхши йигит дейди. Кўзи очик бўлгандами?!.. Кўзи очик бўлганда, унинг юзини, кўзини – жамолини кўрарди. Опаси ҳар қандай кишини бир кўргандаёқ қимлигини биламан, дейди. Эҳ, унинг ҳам кўзлари очик бўлганда эди, дунёни кўрар эди. Инсон бўлсанг-у, кўрмасанг, бундан ёмони бўлмайди.

Кечкурун Баҳром келди. Қиз унинг овозидан таниди. Бебош йигит экан, ори ҳам йўқ экан. Нега келди, дея ҳафа бўлганча, зумда опасини йўқлади.

Роҳила унинг хонасига кирди:

– Ғули, синглим, чакирдингми?

– Опажон, у нега келибди? Бостириб келиши нимаси? Ярамга туз сепмокчими?

Опаси уни яна бағрига босди:

– Отам кеча унинг ҳимоясида қатнашган эканлар.

– Қанақа ҳимоя? Тушунтириброк айтинг, опа!

– Баҳром кеча диссертациясини ёқлабди. Ўша диссертация бутун жаҳон кўз шифокорларини қизиқтираётган эмиш. Ўша Баҳромнинг сунъий кўз яратаётган эмиш. Отам гаплашган экан, у очикчасига «Бу ишни Ғули учун қилаяпман» деб айтибди. Бечора ўн йилдан буён шу иш устида машғул экан. Сени деб ёши ҳам ўттизга етибди. Отам: «Агар арзанда Ғули қизимни деб шунча меҳнат қилаётган экансиз, ташаққур сизга» дебдилар ва бу кечкурун бир пиёла чойга таклиф қилганлар. Ўшанга келди.

Ғулининг лаблари тамшанди, кўнгли асал таъмини туйди. Баҳром уни илк марта бағрига босганида ана шу таъм димоғида қолган эди. Қандай ажойиб ҳид. У яна тамшанди ва фикри яшиндек қакнади. Баҳром яхши йигит! Опасининг «Ўша Баҳромнинг» дегани ҳам унга мойдек ёқди. Опажониси бировларни беҳудага мақтамайди.

Роҳила уни бағрига қаттиқроқ босди:

– Қўлингни сўраса, хўп дегин.

– Қариндош-уруғининг таъна-дашномларига қандай чидайман, опа!

– У албатта кўзингни очади. Сизлар энг бахтли оила бўласизлар.

Ичкари уйдан отасининг овози эшитилиб, қизлар нафасларини ичларига ютишди.

– Бунга канча пул керак, ўғлим?

– Ҳозирча икки юз эллик миллион керак, Восит Акбарович! Лекин бу пулни менга ким беради? Кичик сумма эмас.

– Сиз бу масалани менга қўйиб беринг, ўғлим. Яна шунча кетса, топиб бериш менинг бўйнимда. Хорижга қачон кетасиз?

– Маблаг масаласи ҳал бўлгач, тезда учаман.

– Бу масала ҳам ҳал. Қачон учасиз?

– Восит Акбарович, мени хижолатга қўйманг!

– Хижолатли жойи йўқ, ўғлим. Қизимнинг кўзи очилса, бас. Боримни шунга сарф этишга қарор қилдим.

– Восит Акбарович, мени маъзур тутинг. Уришмасангиз...

– Тортинманг, ўғлим! Дилингизда борини айтинг!

– Қизингиз масаласида... ҳалиги... мен, нима десам экан?

– Ўғлим, мен ҳаммасини тушунаман: қиз катта бўлса, уза-тилади, йигит улғайса, уйланади. Эшитдим, кизимга жуда кўп меҳрибончиликлар қилибсиз. Раҳмат, ўғлим!

– Гулини ҳам ўзим билан олиб кетсам... ўша томонларда кўзини даволаттириб қайтмоқчиман.

– Уйдагиларингиз нима дейишади? Улар розими?

– Восит Акбарович, ёлғиз онам ва синглим бор. Улар рози бу ишга. Онаминг дуосини олганман.

– Бўлмаса, мен Гули кизим билан гаплашай. Розичилик яхши нарса, ўғлим. Кейин урф-одат деган гаплар бор. Уларни ҳам ўрнига қўйишимиз керак.

– Онам келсалар уришмайсизми?

Восит Акбарович беғараз кулди:

– Сиз ёшлар яхши орзу-ният қилар экансизлар, нега уришишимиз керак. Сира хижолат бўлманг, ўғлим!

Роҳила синглисининг юзларидан чўлп-чўлп ўпди:

– Айтганларим рост, Гулижоним, сен энг бахтли киз бўласан!

Отасининг овози эшитилиб, кизлар яна жим бўлишди.

– Бўлмаса, мен вазирингизга айтаман, у киши хужжатларни тезлаштиради. Маъқулми?

– Раҳмат сизга, Восит Акбарович! Сиз отам каби менга яхшилик қиялпсиз. Қизингизни бахтли қилишга ваъда бераман. Андишасизлигим учун кечирим сўрайман.

– Очик йигит экансиз. Мардлар худога ҳам хуш ёқади, ўғлим. Мартабангиз улуғ бўлсин, илоҳим!

– Энди менга рухсат, Восит Акбарович!

– Овкат тайёр бўляпти.

– Вактлрок бормасам бўлмайди, онам хавотир оладилар.

– Баракалла, ўғлим! Онани ўйлаган йигит сира хор бўлмайди. Онангизнинг дуосини олинг!

Баҳром кетди. Гули унинг кадам товушларини сезиб турди. Унинг кадам товушлари билан бирга юраги ҳам кетганга ўхшади. Қайтсин, қайтиб келсин, деб ич-ичидан нола килди. Касалхонада ётган кунларини эслади. Куз пайти эди. Кўзлари кичишиб огриди. Отаси уни касалхонага олиб борди. Мулойим овозли йигит уни кўриқдан ўтказди. «Тузатамиз» дегани унга ёкди. Яхши йигит экан, дея кўнглидан ўтказди. Кечкурун у яна келди. Ўзини таништирди. Бугун навбатчиман, деди. Анча гаплашиб ўтиришди. Баҳром адабиётга кизикар экан. Навоийдан байтлар ўкиди. «Сиз ҳам Навоийни яхши кўрасизми?» деб сўради. Гули Навоийни кўп ўкишини айтди. Баҳром битта ғазал ўқинг, деб туриб олди. Гули аввалига уялди, сўнг ўзи яхши кўрган ғазални ўқий кетди.

Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас,

Мени истар кишининг суҳбатин кўнглим писанд этмас.

Баҳром қарсак чалди ва «кўп яшанг» деб мактади.

Кейинги навбатчилигида улар ярим тунгача гаплашиб ўтиришди. Учинчи, тўртинчи навбатчилигидан сўнг Гули йигитни интиклик билан кута бошлади, аммо биринчи бўсадан сўнг «мен унга муносиб эмасман» дея ўз-ўзидан эзилиб юрди.

Баҳромнинг бугун унинг уйига келиб, отаси билан очик гаплашгани унга ишқнинг янги эшикларини очди. Тун севги куйини чалиб, кизнинг дилини ёндирди, шамол унинг тафтини узоқларга олиб кетди. Эрталаб у жуда тетик эди. Опаси уни айвонга олиб чиқди. Қалдирғочнинг овозини эшитиб, бир оз тетикланди.

– Қалдирғоч ин қуряптими, опа? – сўради жилмайиб.

Опаси тасдиқ берди.

– Қалдирғоч баҳорда келарди, опа, ҳозир баҳор эмас-ку!

– Бу яхшилик аломати, сингилжоним!

Бир неча кун ўтиб, қалдирғоч болалади. Гули опаси билан ҳар куни эрталаб айвонга чиқиб, қалдирғоч болаларининг овозларини эшитиб завкланар, опасидан уларнинг тумшуклари, кўзлари, канотлари ҳақида кизиқиб сўрарди. Бу орада совчилар келиб, нон синдириб кетишди. Бир куни кечқурун Баҳромни телевизордан кўрсатишди. Унинг жарангдор овозини эшитиши билан ўрнидан туриб, телевизорга яқин борди. Ёш ўзбек олимининг бу ютуғи жаҳоншумул аҳамиятга молик воқеа эканлигини айтишди. Гулининг юраги ёнди. Ўша кун қачон келади? Баҳром акасининг ўзи унга сунъий кўз қўяди. У ҳам дунёни кўра бошлайди. Ота-онасини кўради. Қайнонасини танийди. Баҳромни-чи? Баҳром акасини ҳам кўради. Чиройли йигитмикан? Албатта, чиройли йигит. Опаси уни кўзга яқин, дейди.

Бу кеча ҳам тун висол қўшиғини куйлади. Гули ухламай, эрталабгача яратганга ҳамду сано айтиб чиқди. Тонгга яқин майин шамол аллакаерлардан анбар хидларни олиб келиб, димоғини қитиклади. Гули энтикди.

Опаси бирдан кичкириб юборди:

– Гулижон, қалдирғочларинг учди, учиб кетди!

Қиз бир қадам олдинга босди ва каравотдан пастга йиқилди.

Онаси додлаб юборди:

– Қизим, болагинам!

Гули бир силтаниб бошини кўтарди ва беихтиёр заррин нурлардан кўзлари қамашди. Аввал хира тасвирлар кўриниб, бир оздан сўнг каршисида рўмол ўраган сулув кизни, кўзойнак таққан кишини ва тўладан келган аёлни ҳамда айвон бурчаги-

даги қалдирғоч уясини кўрди. Дунё шу экан-да. Қизик, қизик дунё экан. Опасининг юзи силлиқ, онасининг лаблари, кўзлари атрофини ажин босган эди, бу нарса уни ҳайратга солди.

Қизнинг кўзларини катта-катта очиб, ҳайратланаётганини кўриб, таажужубга тушдилар.

– Гули! – деди опаси уни бағрига босиб.

– Мен сизларни кўряпман, опагон!

Опаси ундан четланди:

– Наҳотки, Гули, наҳотки?!

– Ҳа, мен кўряпман! Онагон, отагон, сизларни ҳам кўряпман.

Баҳромга кўнғирок қилдилар. У етиб келганда, Гули ҳовлини айланиб юрарди. Йигит унинг ёнига югуриб борди. Қиз унга ҳайратланиб қаради. Унга ўрта бўйли, бўлиқ юз, чарос кўз йигит жилмайиб турарди.

– Гули.

Қиз уни дарҳол таниди ва юраги гурс-гурс ура бошлади:

– Сиз... Баҳром ака?!

– Ҳа, мен, Баҳромман!

Қалдирғоч болалари уларнинг боши узра чулдираб айлана бошлади. Куз охишлаб борарди.

КОТИБА

У кенг, ёруғ ва мўл-кўл қабулхонанинг ўнг бурчагидаги тошойнага нозиккина қадди-қоматига ички гурур ва ҳавас билан қараганча «барно қадди-қоматим, хипча белим, бўлиқ оёқларим ҳар қандай эркакни маҳлиё этиб, оғзининг танобини қочиради», дея завқланиш ва лаззат огушига ғарқ эди: сурма тортилган оҳу кўзларининг ҳумор сузилиши, қоп-қора, узун киприкларининг капалак қанотидек енгил ёпилиб-очирилиши, нозик елкалари, қувача қирмиз лаблари ўзини ҳам маҳлиё этарди. «Қўғирчоқдек қизман, ҳамманинг кўзини ўйнатаман» дея ўйларкан, яна шодлик отига миниб, ишва бир ҳаёл ила дунё осмонида кеза бошлади ва ўзини қабулхонада эканлигини ҳам унутди; оппоқ отда учиб кетяпти, пастда одамлар унга ҳавас билан қараб туришибди, ҳамма: «Ана, дунёнинг энг

гўзал кизи!» дея уни кўрсатмоқда. У эса мағрур, шод, териси-га сигмайди...

Эшик қарс очилиб, Пўлат Бузругович ичкари кирди.

– Гулипайкар?

Бошлиқнинг овози жарангдор эди: номи қўнғирокдек жаранглаб, унга завқ берди ва ўзи истамаган ҳолда ишва билан ўгирилиб:

– Яхши келдингизми, Пўлат Бузругович? Чой дамлаб қўйганман, олиб кирайми? – деди бийрон ва ширин тилда.

Бошлиқ эшикни оча туриб, унга хаёлчан тикилди:

– Ҳозир бир жойга борамиз, шарт эмас!

Гулипайкар ўзини ортга олди. Қаёққа олиб боришлари мумкин? Қаёққа? Бу киши ҳам уларданмикин?!.. Бунақаларнинг бари шу кунгача уни тўшакка бошлашган. Балки бу киши ҳам: танаси бўйлаб чаён ўрмалагандек, ноҳушлик сезиб, юраги қисилди. Пўлат Бузруговичнинг ялтироқ силлиқ сочларига, соддадил юзига боқди-ю, йўғ-э, бу одам ҳеч қачон унақа эмаслар. деган хаёлга борди ва бунга негадир ишонди. Ишга келганига олти ой бўлди, аммо бу одамнинг мунофиқлик қилганини бирор марта ҳам кўргани йўқ. У стол устида турган чойнак қопқоғига қўлини қўйди: иссиқкина, келгунларича совиб қолди, дамламай турса бўларкан...иссиқ унинг нозик қўлларини сал қуйдира бошлади, у киши келган кунда ҳам шу ҳолат рўй берган эди; аллақачон олти ой бўлибди-я! Вактнинг ўтишини!

Олти ой бурун уни Оксадаф маҳалласида яшовчи бойвачча Теша акаси чақирди: тансоқчи билан «Мерси»ни юборган экан, борди; қўлинг ўргилсин дастурхон тузатиб қўйган экан: еди, ичди, саунага тушди, сўнг хорижнинг ҳар хил киноларини кўрди, ана мазза-ю, мана мазза деди ўзича; фақат унга сасиб-ачиган Теша акасининг тегажоклик қилгани ёқмади, бирор ишни қойиллатган бўлсаям гўрга эди... эрталаб аъзойибадани қақшаб оғриб турди. Хайр-маъзурни насия қилиб суриб юбормоқчи эди, аммо...у гўрсўхта яна ҳузурига чақирди. «Гули, бир гап бор, текинга эмас, бажарасанми?» деб сўради. Кимга пул керак эмас, кимга? «Ёмон иш бўлмаса, бажараман!» деди у ҳам дангалига. «Яхши иш!» деб тиржайди Теша акаси,

унинг хунук тиржайиши ёқмаса-да, тишини-тишига кўйди. «Биттасига котиба тушасан!» деди тиржайиб. Гулипайкар жилмайди ва: «Бори шуми?» деб сўради. Теша акаси дангалига ўтди: «Бизга баъзи ахборотларни етказиб турасан, ҳақини яхши тўлайман, балки машиналик, уй-жойлик ҳам бўлиб қоларсан!» Унга шуниси керак эди, ҳеч нарсани ўйламади, бирор бошқа хавотирга ҳам бормади, «Бўпти, розиман» деди.

Уч кундан сўнг шу қабулхона соҳибасига айланди. Биринчи кўрганда, кўзойнак таккан, қоп-қора сочи кенг пешанасига тушиб турган. ўрта бўй, оч кизғиш юз ўрта яшар бошлиғи кўнглига унчалик ўтирмади. Пўлат Бузругович эса у билан юзма-юз туриб қуюқ сўрашиб, бу ернинг маъқул келган-келмагани билан қизиқди. Гулипайкарга унинг бу муносабати ортиқча, ғалати ва эриш туюлди. Бир кўришда ёқиб қолдим, ўйнаш тутмоқчи, тушини сувга айтсин, дея бурнини жийирди. Бошлик бўлсанг, кабинетингга ўтиб кетавермайсанми, деди ичида. Боз устига Теша акаси ҳақида сўрагани энсасини котирди. Ғирт анков экан, дўст билан душманни ажратмас экан, дея уни мазах ҳам қилди. Ўша куни кечқурун уни Теша акаси чақирди ва «Ётти юлдуз» ресторанига олиб борди, алоҳида жой тайёрланган экан, дастурхон ноз-неъматга тўла эди, у эрқаланиб жилмайди. Биров сийлаб турса, кўнглинг ўсади: у эрқаланиб аввал унга, сўнг казо-казо эркак ва аёллар билан тўлган катта залга нозланиб каради, бугун залда шаҳарнинг аслзодалари йиғилишган эди. Бир оздан сўнг машҳур кўшиқчи аёл – Сарвиноз Ойдин кириб келди. Кўп орзу қилган, интилган, лекин уни яқиндан кўриш насиб бўлмаган эди: бугун юзма-юз бўлди, шунданми, ташна юраги ҳаприкиб, чапак чалди. Унинг тонг юлдузи қаби жилоланиб, ёниқ табассум ила шод бўлганини кўрган Теша акаси хўроз юриш қилиб ёнига келди-да, хонандага қараб, «маъқулми» дегандек имо қилди. Гулипайкар кўйиб берсалар, уни чўлп-чўлп ўпишга тайёр эди, аммо ўзини босди, қиз дегани сал нарсага эшилиб кетмайди, дея ҳаприкаётган юрагининг тафтига босиқлик музини босиб, бир оз совитди, лекин: «Сиз жуда кўнглини топадиган инсонсиз!» деб уни мақташни ҳам унутмади. Шўх мусика садолари катта зални ларзага келтириб, қулоқларни зиркиратиб юборди. У қип-қизил ги-

лосларни биттама-битта оғзига ташлаб, ҳузур қилиб, эркаланиб, оёқчаларини узатиб, ястаниб, ўзи севган кўшиқларни мириқиб эшитди ва ўша кунни чиндан ҳам ҳузур қилди, лекин бундай катта «зиёфат» ортида қандайдир муҳим «бўри» борлигини ҳам биларди. Ҳаммаси яхши эди-ю, ана шуниси...шуниси унинг юрагига пичокдек оғир ботарди ва ўйлаганидек, эрталаб Теша акаси кўлига бир варақ коғоз тутқазди. Коғозда бор-йўғи учта рақам бор эди: 3. 13. 23. Тушунмадим дегандек елка қисган эди. Теша акаси: «Жавондаги папкаларнинг ана шуларидан кўчирма оласан, эҳтиёт бўл!» деди. Бундай қалтис ишни кутмагани учун ўша лаҳзада нафаси ичига тушиб кетди. Бу папкалар бошлиқнинг хонасида, жавонда турди, уларни олиб бўлармикан?! Теша акаси унинг қоп-қора сочларини, оппоқ митти бўйнини силаркан: «Кўркма, қушчам, эрта-индин бошлигининг катта делегация таркибида Олмонияга жўнаб кетади, ишни бамайлихотир бажарасан, у ерда сендан бошқа ҳўжайин йўк!» дея хотиржам этди. Бу гапни эшитган Гулипайкарнинг кўнгил осмони ёз кунидек чараклади. Бўлди, бажаради, гап-сўз бўлиши мумкин эмас! Айтилгандек, тўрг кундан сўнг Пўлат Бузругович хорижга жўнаб кетди. Гулипайкар қабулхонани ичкаридан қулфлаб, бошлиқнинг хонасини очди-да, учта папкани бамайлихотир кўчирди. ҳар учала папка ҳам аллақандай ҳисоботлар, турли чизмалар билан тўла эди, уларнинг нималигига ақли етмаслигини билиб, «Менинг нима ишим бор!» деди ва топшириқни бажариб, учта кўчирма папкани ўша кунни кечқурун Теша акасига етказди ва бунинг эвазига қалин тилла занжир бўйнини безади.

Эртаси Сожида деган синфдош дугонасининг тугилган кунига борганда, бўйнидаги тилла занжирни кўрган қизларнинг оғзи очилиб қолди, ҳатто бир-иккитаси: «Бундай зўрини қаердан топдинг?» дея сўроқлади ҳам. У эса: «Топдим-да!» деди тиржайиб ва кўзларини олиб қочди. Сожида: «Бунақаси фақат хорижда бўлади!» деди. Гулипайкар бу гапни қутмаган эди, индинига мавриди келиб, Теша акаси билан учрашганда, шу тўғрида сўраган эди. «Сен учун атайин топтириб келтирдим, садоқат билан хизмат қилсанг, бундан ҳам зўрларини олиб бераман!» деди. Лекин тилла занжир ортидан дард кириб

келиб, уни анча овора килди: ўша куни дала ҳовлидан тўғри ишхонага борди, тушликда товук гўшти билан тузланган бод-ринг еди, орадан икки соат ўтиб, бадани кичий бошлади. кечаси эса кизил тошма тошди. Эрталаб Теша акасига йиглаб телефон қилган эди, таниш дўхтирга учрадилар. Икки-уч соат яхшилаб текширишди ва дори-дармон ёзиб беришди. Шу билан икки ҳафта ишга чиқолмади. Кейинги гал Нодири деган дугонаси туғилган кунига айтганда, тилла занжирни тақиб бормади, кизлар сўраган эди, «сотиб юбордим» деб кўя қолди.

Ишга чиққан куни Пўлат Бузругович уни ўзи билан бирга олиб кетди. Ҳокимиятда ўтказилган мажлисда бошлигининг ёнида ўтирди, гоҳида сўраган қоғозларини, ташрифномаларни узатиб ҳам турди. Тушдан сўнг кафедра бирга овқатландилар. У «ғаройиб одатли» бошлигини кузатаркан, бу одамнинг ундан нима исташини аңғолмас. эркакларнинг дардини тор маънода тушунгани ва шунга амин бўлгани учун ҳам Пўлат Бузруговичнинг «хушомадлари»ни ҳазм қилолмаётган эди. Қора «Ласетти» га ўтириб, шаҳар ташқарисига йўл олишаркан, «Ана энди қўлга тушганим аниқ, бирор хилват жойга олиб бориб, чиркин ниятига етса керак» деб ўйлади-ю, киз бўлиб туғилгани учун пушаймонлик оstonасида бўзлаб қолди. Машина шаҳардан чиқиб, анчадан кейин Озод қишлоғига етди, ўйдим-чукур йўллардан ўтиб, тор кўчага бурилди-да, ланг очиқ турган катта қизғиш дарвозадан ичкари кирди: дов-дарахтлар соя ташлаган кенг ҳовли; баланд, сершоҳ нок дарахти остидаги тахта қаравотда қариялар, ёшлар; мраммар зинапоядан кўтарилиб бораётган қадди-қомати келишган, оппоқ юзли аёл уларни кўриб тўхтади ва қўлидаги пахта гулли икки чойнакни деразадан ичкари узатиб, ўзи пастга тушди-да, сўнг: «Ҳай, хўжайин, Пўлат Бузругович келдилар!» деб товуш берди.

Ғулипайқар димиққан хонадан тоза ҳавога чиққандек енгил нафас олди. Пўлат Бузругович бошқа одамларга ўхшамайди, уни бу ерга тўйга олиб келган кўринади.

Тепакал, думалок юз киши ўнг томондаги уйдан отилиб чиқиб, Пўлат Бузруговични бағрига босаркан: «Келганингиздан бағоят хурсандман!» деб таъзим қилди.

Пулат Бузругович маънодор жилмайиб: «Келин муборак!» деди ва ён чўнтагидан конверт олиб, унинг чап чўнтагига тикди. Сўнг Гулипайкарга ўгирилиб: «Бу синглимиз!» деб кўйди, кейин хурсандлигидан учишга шай турган ҳалиги аёлга қараб: «Нозима синглим, сизга кайноналик муборак!» дея ҳазиллашди. Аёл кўлини кўксига кўйиб, миннатдорчилик билдирди. Унинг ниҳоят даражада ялтоқланиб, таннозланиб туриши Гулипайкарга ёқмади, аммо шу билан бирга ўзининг бошлиғи бўлмиш Пулат Бузруговичнинг келишидан унинг миннатдор бўлгани қалбига хузур бағишлади. Демак, бошлигининг обрўси жойида, бундай одам билан бирга келиш фахр. Қайси бошлик ўз котибасини тўйга олиб боради?! Аёл уни қўлтиқлаб олди ва: «Қани, юринг, синглим!» дея зинадан олиб чиқиб, ичкари бошлади: кенг даҳлиз, ерга чўғдек гиламлар солинган; ўнг томондаги оппоқ ганчкор кенг уйга киришди, шифтда иккита зарҳал биллур кандил осилган; узун хонтахта атрофида ўрта яшар аёллар, барининг нигоҳи жиддий; Гулипайкарга суқланиб тикилишди, қиз тор юбкасидан уялиб, ўзини аёлнинг ортига олиб, салом берди; уни бошига оқ рўмол ўраган кампирнинг ёнига ўтқазди. Ҳамма у билан сўрашди. Бунақа жиддий даврага илк келиши эди, ўзини кафасга тушгандек огир сизди, нега келдим, юр деса, келаверасанми, дея юрагини эзган бўлди. Ёнидаги кампир бир нималарни сўйламоқда эди. Шундай пайтлар бўладики, бир даврада ўтирсанг-да руҳинг бошқа томонда бўлиб, ўзгалар қолиб, ўз дунёнгда яшайсан ва бошқаларнинг ҳар қандай муҳим гаплари ҳам қулоғингга кирмайди. У ҳали ҳамон бошлигининг бу ерга нима учун олиб келгани ҳақида ўйлар ва ўйининг тагига етолмай овора эди. Нега олиб келди? Мақсади нима? Ё бу ердан бошқа ёққа олиб кетармикан? Кўп маротаба шундай бўлган: Теша акасининг ўзи ҳам, ҳамтовоклари ҳам уни бир неча марта ресторан, кафеларга, тунги барларга олиб бориб, сўнгра дала ҳовлисига олиб кетишган эди.

Кампирнинг оқ рўмоли учи беихтиёр унинг юмшоқ, момик бўйнига тегиб, қил ялаб ўтгандек, сал озор берди. «Кечирасан, қизим! — деди кампир унга ва сўзида давом этди: — Ҳозирги баъзи кизларимиз калта юбка, тор шим кийиб, эркакларни йўлдан

уряпти. Бундай шармсиз қизларни кўрган эркак зоти борки, уларни ёмон, деб тушунишади». Чеккадаги тилла тишли семиз аёл биллур идишдан қизил олма ола туриб: «Бузуки, денг, бузуки-ку улар!» деди пишиллаб. Ёнидаги оппоқкина, нозиккина жувон кўзларини ерга тикиб: «Ҳай, ҳай, овсин, уят-а!» деди танбех берган бўлиб. Бошқалар ҳам уни қувватлади. Семиз аёл унга қараб, лабини бурди ва карсиллатиб олмани тишлади; Гулипайкар гулдор кўрпачага қапишди, назарида, тор юбка эмас, типратиканнинг терисини кийиб олгандек, бўлик, нозик оёқлари, хипча белига ўнлаб ниналар карт-карт санчилди. Ўша куни аёллар даврасидан етти букилиб чиқди, машинага ҳам истар-истамас ўтирди.

Энди дала ҳовлига олиб кетади, қисматим шу экан, дея саккизинчи марта ҳам букилди. Йўлда Пўлат Бузругович катта, куббали зиёратгоҳга олиб кирди. Бу бинони телевизорда кўп кўрган, жуда катта авлиё отанинг зиёратгоҳи. Кириб-чиқадиганлар кўп. Нега мени таклиф этмади, деб хайрон қолди. Пўлат Бузругович ўн дақиқалардан сўнг ортига қайтди, унинг юзида нур ўйнар, кайфияти жойида эди. «Сизни ҳам дуо қилдилар, номингиздан садақа ташладим», деди унга. Гулипайкар бошликқа ғалати қаради, ҳали бунақа эркакни умрида учратмаган эди, назарида, ундан фақат яхшилик нури таралиб турар ва бу нур уни оппоқ, нурафшон, покиза бог томонга бошламоқда эди, фикрчан қиз эмасми, яхшиликка қўл берди: ўша эрта уйғонганида танаси енгил эди, эзгу фикр шамоли кўнглидан ҳаёсизлик туманларини ўзоқларга суриб кетмоқда, покланган қалби эса ёш боладек қикирлаб қуларди; апил-тапил нонушта қилди, нима ҳам ер эди, бир тишлам нон, бир пиёла сут ичди-да, тошойна олдида ҳар доимгидек ўзок пардоз-андоз қилди, ўзининг қиличдек қадди-қоматига, ойдек юзига қараркан, умрида илк бор «Нега мени бунчалик гўзал яратди, Тешаларга майна бўлиш учунми?!» деган савол кўнглидан ўтди-ю, ўрнидан туриб, тор ва калта юбкасига ижирганиб қаради ва олд қора тугмачаларини шарт-шарт узиб ечди-да, оёқлари остига ташлаб, алам ва зарда билан тепкилади. «Тор юбка кийгани шу бўлсин, буни аҳмоқ қизлар кияди, у эса аҳмоқ эмас! – Лов этиб қизарди, қурук ўтиндек гу-

риллаб ёнди, иситма тутган одамдек қақшади. — Шунча хато қилибди, кўзи қаёқда эди, қаёқда эди?!» Уйдан чиқиб, қай ҳолда ишга борганини, қабулхонага кириб қай йўсинда жойига ўтирганини ҳам сезмади, фақат бошликнинг қўнғироғи уни ўзига келтирди, эшикни очиб ичкари кирганда, Пулат Бузругович унга самимий жилмайиб қаради, лекин қараши бугун сал бошқачароқ эди. «Кийинишинг жуда бинойидек! — деди илтифотли оҳангда, сўнг кўзини ерга тикканча: — Балки мен замондан орқада қолгандирман, аммо сендек барно қизларимизни доимо гўзал кўринишда юришларингизни истайман!» — дея қўшимча қилди. Мактов ҳам, бу гаплар ҳам Гулипайкарга ёқди ва у бу гал самимий табассум билан қабулхонага чиқиб, бошлиққа меҳр билан қаҳва тайёрлади.

Ўша кечаси туш кўрди. Юзида Ой балқиб турар, ўзини ойнада кўриб, кўкдаги ой ўзим эканман-да, дея хурсанд ҳолда қикирлаб кулди, чиннидек овози юлдузларни чўчитиб юборди, ҳатто туннинг қора пардаси ҳам тўлқинлар каби халқалка бўлиб ёйилди, ногаҳон, бойўғлининг хунук товуши эшитилиб, унинг ўзи ҳам сесканди ва юзидаги Ой бирдан думалаб ерга тушиб кетди-ю, бирдан кинолардаги арвоҳ кампирга айланиб қолди; атрофни қандайдир ваҳима, қуюқ кўкиш туман босди, кимдир йиғлади, кимдир қикирлаб кулди; туман орасидан гурс-гурс, так-туқ овоз эшитилди, биров қаҳқаҳа отиб кулди, Пулат Бузругович Ойни кўлида тутиб қолиб, Гулипайкарнинг юзига ўрнатди. «Раҳмат сизга!» деди у миннатдор бўлиб. Пулат Бузругович туман орасига кирди. «Яхши киз бўл!» деган овози эшитилди ортидан. «Яхши киз бўламан!» деди Гулипайкар унинг ортидан интиқ қараб қоларкан ва шу лаҳзада йиғлагиси келди, лекин йиғлолмади, негадир нафаси бўғилди. Алаҳсираб кўзини очганда, хонада ёлғиз ётар, уй ичи димиккан, момақалдирок гумбирлаб, ёмғир челақлаб қуймоқда эди. Беихтиёр оёқларини кучоқлади ва негадир ўзи истамаган ҳолда бир эркакнинг ҳидини соғинди: бу эркак қанақа бўлиши керак? Кўчаникидан, ўзганикидан фойда йўқ! Энг яхшиси, ўзиники бўлсин. Ўзингники. «Қанийди, ўз севган ёринг бўлса-ю, иссиқ бағрида хотиржам ётсанг!» Ички бир хўрсиниш қалбини қиринди каби тирнаб ўтди. Шунча йил

яшаб, бировга суюкли ёр бўлай, рўзгор тутай деб ўйладими?! Туши ҳам беҳудага эмас. Ойнинг юзидан тушиб кетиши, Пўлат Бузруговичнинг ёрдамга келиши огоҳлик эмасмикан?! Огоҳлик, огоҳлик. Кўзингни катта оч, Гулипайкар!

Шундай ҳолатда юрган кунларининг бирида уни яна Теша акаси чакирди. Бу сафар Ғазалкентдаги дала ҳовлисига олиб кетди. Кечагина Бельгиядан келган экан, унга катта кўзли тилла зирак совға қилди. «Олмайман!» деб оёқ тираган эди, «Сен ҳам ноз қиладиган бўп қолдингми?» деб жеркиб ташлади ва: «Шу сеники!» дея сумкачасига солиб қўйди. Икки соатдан сўнг машина уни уйига келтириб ташлади. Кун булутли эди. Нотўғри иш қилдим шекилли, деган хаёлга борди ва бир томондан ёлғизлик, иккинчи томондан, ўйламай иш тутиб, ёмон отлик бўлгани, бахтсизлиги ва, устига-устак, бугунги қилган иши унинг юрагига юк бўлиб тушди, хаёл суриб, бир оз ўтирди, қилаётган ишларини тош-тарозига солиб кўрди: Теша акаси-дан айрилган бўлиши мумкин, лекин Пўлат Бузругович бор-ку! Яхши одам. Керак бўлса, ёрдам беради. Шундай ёрдам берадиган одами бор экан, нимадан кўрқади. Эртаси ишга бориб, Пўлат Бузруговичга меҳр билан қаради, чойни ҳам, қаҳвани ҳам меҳр билан тайёрлади, ҳатто тушликка егулик ҳам келтириб берди. Хосхонасига таклиф этса, кириб бирга ўтириши ҳам мумкин эди, аммо Пўлат Бузругович суюк одам эмас, унга инсон сифатида қарайди. Энди нима бўлса ҳам унинг этагини қаттиқроқ тутгани маъқул... кутилмаганда, қўл телефони хаёлини пахтадек титиб ташлади. Кўнғироқ қиладиган Теша акаси эди.

«Ўзингга келдингми, попукча?!» деди эрка оҳангда. Гулипайкарнинг кўнгил осмонида куёш чараклади. «Жаҳли чиқмаган экан!» дея хурсанд бўлиб, ўзига келди, гўё яна битта орка тоғ орттирган одамдек кеккайди: Пўлат Бузруговичга қаттиқ боғланиш шарт эмас, деб ўйлади ва гўшакни қулоғига маҳкам босди. Теша акаси зарур гап борлигини, ишдан сўнг олиб кетишини айтди. Негадир у йўқотган нарсасини топган кишидек жуда суюнди. Неғалигини ўзи ҳам билмасди ва тезроқ кеч бўлишини кутди. Иш тугаши билан уйга келиб, тилла занжирини ва узугини тақиб олди. Теша акаси айтилган пайтда

уни бекат ёнида каршиларкан, тақинчоқларга ишора қилганча: «Жуда ярашибди!» деди. Гулипайкар ўзида йўқ севинди. Бир ярим соатдан сўнг Бўстонликдаги дала ҳовлига кириб бордилар. Хизматкор бир кўйни сўйиб, дастурхон тузатиб кўйган экан. Тоза ҳаво, боз устига кайфиятининг аълолиги унинг иштаҳасини очиб юборди. Қиттак отгиси ҳам келди. Пўлат Бузруговичга ёкишим керак, деб ҳар нарсадан ўзини тортиб, роса қисилган экан, озгина олгандан сўнг баҳри-дили очилиб, яйрай бошлади: дастурхонда нима истаса, бари муҳайё эди ва бу зиёфатнинг ўзи учун эканлиги ҳам аён эди. Шаҳарнинг манаман деган одами унинг учун шундай дастурхон тузатади-ю, қувонмасинми?! Унинг эркалиги тутди ва ҳатто рақсга тушиб, бир оз хуморидан ҳам чиқди. Кечкурун икки киши келди. Улардан бири тепакал, иккинчиси узун бўйли озгин эди. Тепакал: «Ҳаммаси ҳал, ўшани қўлга киритсак, ўн беш кунда ишдан пишт бўлади», деди. Гулипайкар Пўлат Бузругович ҳақида гап кетаётганини сезди. Негадир унга юраги ачишди. Неғалигини бу сафар ҳам англай олмади. У киши ёмон эмас. Шундай яхши одамнинг тагига сув қуймоқчилар, нега жим юришмайди-я! Бир раҳбарнинг афсус билан: «Бизникилар бир-бирларининг тагига сув қуйишга жуда уста!» деганини ҳам эшитган. Нега эркалар шунақа?.. Тепакал уни олинг, олинг, деб бирга қадах уриштирди. Бир олди, икки олди, сўнг... эрталаб кўзини очганда, Теша акаси айвонда тамаки тутатмоқда эди. Қаршисида баланд қизғиш адир, ундан нарида қорли тоғ, боғлар кўзга ташланиб турарди. Теша акаси: «Яхши ётиб турдингми?» деб сўраган эди, тумшайди. «Ҳа, яна нима бўлди?» деб унга ўғирилди. Гулипайкарнинг гаши келиб: «Нега қолдириб кетдингиз?» деди. Теша унинг қўлидан тутди. «Қўркма, сенга қўлини ҳам теккизгани йўқ, мени ҳурмат қилади!» Қиз сал ўзига келди. Теша акаси нариги адирликдаги дала ҳовлини кўрсатди: «Ҳов ўша сеники бўлишини истайсанми, номингга ўтказиб бераман!» Гулипайкар ноз билан: «Бехудага эмасдир!» деди. Теша акаси қўли билан унинг бармоқларини силади: «Ўзинг тушунадиган, ақлли, фаросатли қизсан, мени кечир, бошлигингни қайсидир папкасида «5-тс» рақамли кўк қоғоз бор, ана ўшандан нусха керак! Уч кун муҳлат... кейин сенга бошқа иш буюрмайман!»

Гулипайкар: «Бошлиғимга нима бўлади?» деб сўради. Теша акаси унинг гапини чўрт кесди: «Тепакалга котиба бўласан!» Қизнинг ичида илон қимирлади: «Шунақами? Нега, нега?» деган савол товонигача болта урди.

Эртаси ишга келганда ҳам шу огир зарб унга тинчлик бермади. Тушда йўлнинг нариги томонидаги ошхонага ўтиб, «Лола» тортидан харид қилиб, тезда ортига қайтди. Бўлажак воқеалар кўз олдидан бир-бир ўтди: ана, Теша акаси, тепакал одам Пўлат Бузруговични мансаб столидан ағдариб юбормокчи, кейин... юкоридан ҳаворанг «Нексия» учиб келаётган эди, киз оркага қайтишга улгурмади, чирпирак бўлиб асфальт йўлга тарс йиқилгани эсида. Ҳушига келганда, ўзини оппоқ хонада кўрди. Бошида нотаниш кампир. «Менга нима қилди?» деб сўради ваҳима билан ва баданларини пайпаслади. Кампир унинг кўлидан тутди: «Сенга ҳеч нарса бўлгани йўқ, кизим, чўчима, ўнг оёғинг тирсакларинг сал тирналган, холос, қаердадир айтганинг бор экан!» Қизнинг бошида «қаерда?» деган савол гир-гир айланди ва «Шунақами?» деган сўз қулоғи остида қайта садо берди. Балки шу биргина сўз уни саклаб колгандир. У кампирга қаради: «Пўлат Бузругович келдиларми, момо? Сиз?..» Кампир унинг қўлларини силади: «Мен Пўлатжоннинг онасиман! Ўғлимнинг «котибамни машина туртиб кетибди!» деганини эшитдим-у, дарҳол ёнингга келдим, тез соғаясан, кизим! Биз бормиз, кўнглингни чўқтирма!» Бу гаплар кизнинг кўнглини кўтарди ва у бошини кўтариб: «Моможон, тезда Пўлат акамни чакиринг, зарур гапим бор!» деди. Кампир: «Шунчалик зарурми?» деб сўради ва қизнинг: «Зарур, зарур!» деб типирчилаганини кўриб, қўл телефонини олди. Пўлат Бузругович йигирма дақиқалардан сўнг етиб келди. Гулипайкар бор гапни очик айтди ва енгил тортди. Пўлат Бузругович унинг кўлини кафтлари орасига олиб: «Мен сенга иппонар эдим, синглим!» деди. Кампир бир унга, бир ўғлига қаради ва Пўлат Бузругович чиқиб кетгач: «Қизим, тўғрисини айт, баъзи бошликларнинг котибалари билан гаплари чиқиб туради, ўғлим канақа?» деб сўради. Қиз бошидан ўтганларни қайта айтиб берди. «Шукр, шукр, берган сутим ҳалол экан!» деди кампир мамнун бўлиб.

Бир ҳафтадан сўнг Гулипайкар касалхонадан соғайиб чиқди. Эрталаб ишга бораётиб, анҳор ёқалаб юрди. Кун салкин, атроф жимжит эди. Кўприк остига етгач, ҳаворанг темир тўсикка суяниб, сумкасини очди-да, тилла занжир ва зиракни олиб, кўлида бир дақиқа ушлаб турди-да, «Бу ҳаром матоҳларни бировларга совға ҳам қилиб бўлмайди, касофати уради» дея ўйлади ва иккиланмай уларни сувга улоқтирди. Енгил тоза ҳаво юзига урилиб, тўйиб нафас олди. Қуёш баланд дарахтлар ортидан қизариб чиқиб келаётган эди. Янги кун бошланмоқда. Гулипайкар учун бу энг мусаффо тонг эди. Қуёш ёғдулари сув юзида қумушдек жимирлаб, кўзини камаштирди. У кикирлаб кулди. Кулгиси узоқ-узоқларга кетди.

– Ўзим кўрдим, тақинчоқларини ташлаб юборди! – деди кимдир.

Қиз тепага каради. Дўппили киши ва сийрак соч йигит унга караб туришарди. Дўппили киши унга кўлини пахса қилди:

– Ҳов, она кизим, ўзини ўлдириш гуноҳ, ундай қила кўрма!
Қиз ширин жилмайди:

– Кўркманг, отахон, ўзини ўлдирадиган аҳмоқ йўк. Мен яхши бир одамнинг котибасиман. Ишга кетяпман!

– Қўрқитиб юбординг-ку, она кизим! Қаерда ишлайсан?
Қиз айтди.

– Пўлат Бузруговичнинг кўлида ишлайман, дегин!.. Бизга ҳам бошлик бўлиб ишлаган эди. Яхши одам. Салом айт!

Гулипайкар шўх оҳангда сўради:

– Кимдан, амаки!

– Теша акадан дегин!

Қиз каловланганча жойида тўхтади. Бир лаҳза юзини хира туман босди. Сўнг «У Теша акаси билан бу одамнинг орасида ер билан осмонча фарқ бор» деб хаёлидан ўтказди-да, яна боягидек гул-гул очилиб: «Албатта, саломингизни етказаман!» деди ва қора сумкасини ўйнатиб, бетон зиналардан чопқиллаганча юқори кўтарилди.

ОТА ЎҒИЛ

Кеч куз хазонбарглари сочиб, ер билан ўйнашади, баланд тоғлар хўмрайиб боқади, тун сочларини юлиб, сой ваҳимали шовуллаб, оғзидан қўланса ароқ ҳиди анқиб турган отасини зўрға кўтариб келаётган боланинг оғриқли юрагини бўридай ғажишни кўзлайди, патила булутлар орасидан гоҳ-гоҳ кўриниб қолаётган тўлин ойгина унга меҳрибон онадай куйманиб қараб, ўз нурлари билан тер оқаётган юзларини оҳиста силаб кўяди.

Ундан кейинроқда бир гуруҳ одамлар гўнғир-гўнғирлашиб, тўйдан қайтишмоқда.

Дўнгликдаги симёғочга ўрнатилган катта чирок атрофни сутдек ёритади. Бугун маҳалла монте́ри ўнг томони билан турган шекилли, чирокни эрта ёкибди.

Боланинг оёқлари зиркираб оғриб, қўллари толди: отаси — суяги катта одам, анча оғир, тўйхонадан шу ергача дам олмасдан кўтариб келяпти; йўлда дам олса бўларди, аммо ори келди, битта-яримта оғзига кучи етмаган отасини ҳақорат қилса, чидаб туролмаслигини билади, яхшиси, кўришмагани маъқул, деб ўйлади ва чарчаб қолса ҳам тўхтамади, дўнгликка чиқиб олса, бу ёғи ўзларининг маҳалласи, бирпас хотиржам дам олади.

Отаси ўкчиди, бола уни ерга қўйишга улгурмади, бадбўй қусқи шариллаб ерга тўкилди, атрофга қўланса ҳид таралиб, боланинг кўнгли озди.

Ортдан келаётган икки хотин, бир йигит четланиб ўтишди. Бола уларни таниди: маҳалла бошида турадиган Шерхоновлар, савдогарчилик қилишади. Семиз хотин — Насифа «доллар»: лақаби шунақа, фақат доллари бор аёллар билан гаплашади.

— Ичмай ўл! — деди жовдираб. — Хотини, ўғлига қип-қизил нота-вон бу! Бунақа эрлар оилани расво қилади. Башаранг курсин!

Узун бўйли йигит — унинг ўғли Қалта мато:

— Хурмачангга сикқунча ичсанг бўлмайдимиз, алкаш! — деб гудранди.

Бола йиртиқ шими чўнтагидан оқ рўмолчасини олиб, отасининг мўйловига ёпишган қусқи юқларини артиб ташларкан:

— Ўзинг алкаш! — деди унга ўкрайиб.

– Нима дединг, мишиқи! – Йигит кела солиб, уни бир тепди. Бола юзи билан ерга йиқилди. Лабларига оққан иссик қон юрагини куйдирди.

– Қараб тур, катта бўлай, кўрсатиб қўяман!

Калта мато ортига ўгирилиб, уни яна бир тепди.

Боланинг отаси унга қўлини чўзиб, бир нима деб минғирлади. Нима деди, ҳатто ўғли ҳам тушунмади, аммо уни ҳимоя қилиб, қўл чўзганини сезди. Сезди-ю, юраги гуп-гуп ура кетди. Отаси ичмаганида, ҳозир маст бўлмаганида Калта матони чирпирак қилиб отиб юборарди! Эҳ! Бола хўрсинди. Сой ҳам хўрсинди, тун яна сочларини юлди, ой қоп-қора булутлар ортига яшириниб олди.

Бола отасини кўтариб йўлга тушди. У тезроқ уйга етишни кўзлади. Уйга олиб бориб ювинтиради, бир коса қатик беради. Қатик ароқни кесади, дейишади.

Тоғ томондан майин шамол эсди: тандир гўшти хиди димоғига урилиб, килт ютинди: тўйдан ҳеч нарса ея олмади, тортинди, боз устига, даврани айланиб, отасини топгунча анча овора бўлди. Эҳ, отаси, отаси! Ичмаганида, унга бу кеча тандир гўшт олиб берармиди?!

Дарвоза ичкаридан қулфлоглиқ эди. Онаси, укалари ухлаётган бўлишса керак, вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолди-ёв! У отасини деворга суянтириб қўйди. Отаси ух тортди. Ачимтир хид боланинг кўнглини оздирди. Қўланса ароқни нега ичишадди? Нега? У зарда билан деворга ёпишиб, пардага энди қўлини чўзган эди, ичкаридан онасининг овози эшитилди:

– Ким у? Ким?

Бола тап ерга тушди.

Онаси Ҳосила ая зориллаб додлади:

– Уйинг куйгур, ўғрилар! Келиб-келиб мани молимга кўз олайтирасанлами?! Ё ҳеч кими йўқ буларнинг деб тепкиламоқчимисанлар! Ҳа, уйинг куйгурлар! Ҳали болам катта бўлар мени ҳам!

Боланинг корни огриб, гуёки иккита огир қўл унинг ошқозони, жигар ва ичакларини тортқилаб пастга босди. Чидаш керак. У тишини-тишига қўйди. Оғиз саройи додлаб юборди. Онасини ёмон одамлар кўрkitибди. Қандай даҳшат!

– Онажон? – йиғламсираб бакирди у.

Ит хурди. Дарвоза қулфи шарақлади.

– Санмисан, болагинам!

– Мен, менман, онажон!

– Эсон-омон келдингми, болам!

Бола онам кўркмасин, дея тез жавоб қилди:

– Отамни олиб келдим, отамни!

Ҳовлидаги икки туп ўрик дарахти енгил силкиниб, бола-нинг қайноқ юраги тафтини босишга уринди, шамол унинг оғир юкдан қизариб, оғриб турган бўйнини силаб ўтди. Сой ёқимли хиргойи қилди, бўрибосар ити эса унинг оёқларини ялади, отаси ўкчиган эди, бир сакраб нари кетди. Шу ит ҳам унинг отасидан ҳазар қилиб, норози бўлди. Отасидан-а! Қўлидан нон, гўшт еган бўлса-да, ундан жирқанди.

Узун бўйли Самандар қоровул отни етаклаб келмоқда эди. Димоғдор одам, отасини менсимайди. Бола шунинг учун ҳам уни ёмон кўради, аммо саломини қанда қилмайди.

Бу гал қоровул саломга алик олмади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Бола алам билан лабларини тишлади.

Дарвозадан чиққан онаси:

– Нега юзинг, кийимларинг қон, болам? – деб сўради ташвишланиб. – Яна биров урдими?

– Йўғ-э! – деди бола, лекин ёлғон гапирганидан уялиб, тишлари худди муз теккандек зириллаб кетди ва отасини елкасига олиб, кўтарганча ичкари кирди. Биров урди, деб айтиб бўладими? Уят-ку!

– Она?

– Ҳа, болам?

– Қатик олиб келинг, отамга ичирамыз, ўзларига келадилар!

Ҳосила ая ошхонага кирди ва зум ўтмай косада қатик келтирди. Ўғлининг жовдираганча қатикқа ёпишиб, отасига қошиқда тутганини кўриб, юраги алланечук безовта урди. Қирқ йилдан буён Аливой билан яшаб келяпти. Унга турмушга чиққач, орадан тўрт-беш йил бола кутдилар. Кун ботди, тонг ёришди, фасллар алмашди, яна баҳор келди, ҳовлисидаги гуллар қайта-қайта очилди, аммо унинг на юраги қулди, на бахти очилди. Маҳаллада гап-сўз кўпайди. Биров хотини туғмас

деди, бошқаси айб Аливойнинг ўзида деди. Аёл-аёл-да: кўз ёш тўкди. Аммо Аливой сўзида турди. «Ман сани бир умр хотин киламан, деганман, кўнглингни иккита қилма!» деди.

– Бола олсак-чи?! – деди бир куни.

– Нимаиди? – сўради кизиксиниб.

– Бола олиб боксак, фарзанд бериши ҳам мумкин экан!

Хотин рози бўлган эди, эрнинг оғзи қулоғига етди. Орадан уч ой ўтиб, маҳалла дўхтири ўртага тушиб, уларга бола олиб берди. Унга Аливойнинг ўзи Алишер деб исм қўйди. Алишер «дада» деб тил чиқарган куни чунонам хурсанд бўлдики, қўйиб берсалар, оламга жар солишга тайёр эди. Кейинги йили суннат тўйи қилдилар. Ўша йили энди бизга битта қиз ҳам керак деб, яна маҳалла дўхтирига учрадилар. «Пул бўлса, чангалда шўрва!» Дўхтир опа бир ҳафта деганда, уларга яна бир чақалок келтириб берди. Унга Ойбека деб ном бердилар. Аливой ҳам, хотини ҳам гап-сўзлардан қутулиб, икки бола билан ўралашиб қолишди. Аммо бу дунёда пасткаш одамлар ҳам бор экан. Бир йили товуқлари Самандар қоровулникига ўтиб қолган экан, икки ўртада ғиди-биди бўлди. Ҳарчанд кечирим сўраса ҳам. Самандар қоровул пастлигига борди. Сўкинди, ер тепинди, товуқларинг яна меникига ўтса, сўйиб ташлайман, йўқотаман, дея дағдаға қилди. Бунисига чидаш мумкин эди, аммо «сен ҳам эркакмисан, ҳезалак» деб ҳақорат қилгани ошиб тушди. Бир зум кўз олди қоронғилашиб, жойида гир айланди, сўнг томирлари ҳаракатга келиб, боши чўғдек қизиди: бундай пайтларда тил жонивор ўз-ўзидан эшилиб кетади, қўлоёқ ҳақида айтмаса ҳам бўлади.

– Ҳов, нима деяпсан? Оғзингга қараб гапир!

Иккиси тор кўчага чикиб, ёка бўғишди. Ўртага хотинлар сукилишди. Томонлар то ҳовуридан тушгунча чор атрофни одам босди. Қўшнилар ўртага тушиб, бир илож қилиб, ҳар икки томонни ҳам уй-уйларига киргизиб юбордилар. Шу билан иш ҳал бўлса, кошки эди-я, эй қурмағур одамлар-а! Ҳовуридан тушгунча кўнгил дунёсини вайрон этишади. Аливой эрта ётиб ух. деди, кеч ётиб, ох урди. Алами кундан-кун зўрайиб, ясовос касалига йўлиқди. На ейишда, на ётишда ҳаловат бор. Хотини ҳарчанд уринмасин, овутолмади. Асранди болалар ҳам кўзига

кўринмай колди. Гўёки назарида, ёз, куз ўтиб, киш бошланган ва уларга бўлган меҳри ҳам узок ўлкаларга учиб кетгандек эди. Эркак киши уйдан ҳаловат тополмаса, кўчага чиқади. Кўчага чикиб, яхшига учраса, хўп-хўп, ёмонга учраса-чи?!.. Аливой кўчада уч-тўрт ароқхўрнинг кўлига тушди-ю, ичишга берилиб кетди. Қишлоқда лақаб орттириб олиш жуда осон. Ҳар оқшом уйга қайтарди. Катталарни кўйинг, болалар ҳам «алкаш» деб масхара қиладиган одат чиқаришди... Ўғлига, яъни биз билган Алишерга азоб эди, азоб эди. Бола пақирнинг боши ҳам бўлиб колди. Синфда миқ этмай ўтирар, устози сўраса, жавоб берар, кўнғирок чалинган захоти китобни қўлтиклаб, уйга ура қочар, отасининг қаердалигини билишга ошиқар, маст ҳолда кўча-кўйда қолган бўлса, дарҳол уйга судраб келарди. Икки йилдирки, аҳвол шу: на кўчада тинч юради, на уйда ва на мактабда! Нима қилишга ўзи ҳам хайрон!

Бугун қишлоқни айланиб, отасини тополмади. Дўконга кирди – йўқ, дала шийпонга борди – йўқ. Кўшни қишлоқдан қарнай-сурнай садолари эшитилиб турарди. Тўйдан қайтаётган болалардан сўраган эди, биттаси: «Алкаш отанг ўша ерда, борақол!» деди масхара қилиб. Кесатик гап юрагини тилиб юборди. Лекин чидашга мажбур. Ҳадеб ёқалашини ҳам яхши эмас.

...Ҳосила ая кўзи ер чизиб қолган ўғлига ҳорғин бокқанча, илиқ сувга ҳўлланган оқ сочиқ билан қон теккан бурни, лабларини оҳиста артди:

– Ҳафа бўлма, ўғлим, отанг бир кун инсофга кириб қолар!

Алишер бетга чопар бола эмас: юрагини «қачон?» деган ўтқир савол тилиб, азоб берса-да, онасига қарши бирор сўз айтмади, қайтага «онам ҳам қийналиб кетдилар, отамни бу йўлдан қандай қайтариш мумкин?» деган ўйга толди. Қандай қайтариш мумкин?!

Кўз олдига тоғ, ўрмон, ярадор оҳу кўринди. Онаси ана, ўша ярадор оҳу. «Одамлар, мен сизларга нима ёмонлик қилдим», деб турибди. Отаси эса... отаси бир челақ шарбат ичиб, қутуриб юрган айик!

Кўшнилари Рисола кампирнинг кўнғирокдек овози эшитилиб, унинг хаёли бўлинди. Уялганидан ичкари уйга кириб, қаравотга таппа ташлади.

– Ҳай, Самандар қоровул ўғлига от олиб берибди. Шуни ҳозир менга мақтади. От мошинмиди, мақтанади. Куёвим Комилжон неварамга «Нексия» олиб бераман, деяпти. Қўйинг, керакмас болани бузманг десам, гапимга қулоқ солмаяпти.

Алишер беихтиёр хўрсинди. Ана, қандай зўр оталар бор. Комил машина олар экан-да. Олади у. Олади. Чунки унинг ақлли отаси бор. Ўзи ҳам кийимнинг энг олдини кияди, чўнтагидан сира пул аримайди.

Эрталаб челақнинг даранглаган овози уни уйғотиб юборди. Отаси ким биландир ади-бади айтар, олапар эса ғингшиб ақиллар эди. У юзини апил-тапил ювиб, ҳовлига чиқди. Остонада бошига олача дўппи кийган, қора соқолли киши кизариб-бўзариб турар, вазоҳати ёмон эди.

– Сизда инсоф йўқ, орадан икки ой ўтиб кетди, дўқонди қарзини беринг! – дер эди қўлини пахса қилиб.

Отаси нимадир деб мингирлаган эди, соқолли киши тутакиб кетди:

– Э, қанақа одамсан ўзи, эркакмисан?

– Оғзингга қараб гапир! – деди отаси.

Алишер югуриб бориб, ўртага тушди:

– Амаки, отамни ҳақорат қилманг! Қарзни қайтариб берамиз!

Соқолли киши уни итариб ташлади.

– Сан нари тур, мишиқи! – дея отасининг ёқасидан олди. – Тўлайсанми, йўқми, алкаш!

Алишер пешанасидан мушт еган кишидек қалқиб кетди. Бир зум кўз олдини қоронғилик босди ва бир зумда ўзига келди-да:

– Отамни ҳақорат қилманг! – дея ўшқирди.

Соқолли унинг ёқасидан олди:

– Шу сани отангми? Отангми? У...

Алишер уни гапиргани қўймади.

– Ҳа, шу одам мани отам! Ҳақорат қилдириб қўймайман. Қарзингизни мендан оласиз. Кетинг ҳозироқ бу ердан. Ўзим сизга бир соатдан сўнг етказаман. Кимсиз ўзи?!

Оғилхонада сигир соғаётган Ҳосила ая бошидаги ок рўмолини тутганча югуриб келди:

– Ҳай, ўғлим, ўзингни бос, бақирма!

Алишер соқолли кишига ғазаб билан боқди:

– Бу одам отажонимни ҳақорат қилмасин! Қарз берганман деб тухмат қилаётганга ўхшайди.

Соқолли киши ҳовуридан тушиб, кўлини кўксига қўйганча Ҳосила аяга таъзим қилди:

– Тухмат қилаётганим йўқ, опа. Қўшни қишлоқдаги магазинчиман, эрингиз мендан қарз олган эди, давлатти пули, шуни деб келган эдим!

Алишер ҳали ҳовуридан тушмаган эди.

– Шунга отамни ҳақорат қилишингиз шартми? – деди зарда билан.

Соқолли киши бўйинини эгди. Алишер бошини баланд кўтарди:

– Бошқалар ҳам билиб қўйишсин. Бу киши мани отам! У кишини ҳақорат қилишларига йўл қўймайман!

Отаси унга мулзам боқди.

Алишер соқоллини туртиб:

– Қанча қарзмиз? – деб сўради.

Отасининг сарғайган киприклари пир-пир учди. «Қарзмиз?» деб сўради-я! Отам қанча қарз олганлар, деб сўраши мумкин эди. Шу ерда ҳам мени аяди. Мени аяди. Ўғил... Ҳақиқий ўғил.

Соқолли кишининг юзи ёришди:

– Уч бутилканинг пулини берсангизлар бас, розиман!

Алишер зимдан отасининг лов қизарган юзига бир назар ташлади. Ҳар қалай, уялдилар. Отасида имон бор. У киши яхши одам.

Она-ўғил уйга кириб, бор пулларини қўшиб-чатиб, соқолли кишини рози қилиб жўнатдилар.

Отаси кўчага чиқиб кетиб, бир соатлардан сўнг маҳалла оқсоқоли Элмурод чол билан Самандар қоровулни бошлаб келди. Айвондаги қаравотга дастурхон ёзилди. Бир пиёладан чой ичгандан сўнг:

– Мен шундай яхши ўғил ўстирган эканман, оқсоқол фотиҳа беринг, бундан кейин бу уйга меҳримни бераман, – деди бошини қуйи эгиб.

Оқсоқол иягини қашиди. Қишлоқдошлари унинг бу одатини яхши билишади. Отаси ҳам билар экан.

– Бундан кейин ичмаганим бўлсин!

Бу сафар оксоқол беғараз кулди:

– Нимани?

– Ароғни!

– Шундай денг-да!

Самандар коровул оёғини укалади:

– Ҳовли олма, кўшни ол, дейдилар. Ичмаслигингиз рост бўлса, бундан кейин ака-ука бўламыз!

– Сўз бердимми, бажараман. Шундай ўғилга, – у Алишерга каради. – яхши ота бўлишим керак!

Ҳосила аянинг кипригида ёш томчилари муаллак туриб қолди. Асранди ўғлини бағрига босаркан: «Отангни нотавон дема, у киши яхши одам!» деди. Буни ўтирганлар ҳам эшитди.

Элмурод оксоқол Самандар коровулга маъноли каради:

– Эрни хотин мактадим, ишонаверинг, у яхши одам!

Бу гап Алишерга ёқди. Енгил нафас оларкан, шунча йиллардан сўнг биринчи марта ҳузур қилиб жилмайди.

ҲАСРАТ МОМО

Қуёш чўгдек кизиган нурлари билан нафасни бўғиб, юракни азоблар ўтида ёндирмоқда: қакрок, тақир, ҳатто ҳайдалган ерлар ҳам хансираб зўрға нафас олади, катта-кичик дов-дарахтларнинг яшилранг юзлари оқариб, бошлари эгилиб қолган. Одамлар-чи?!.. Эй, одам жонингга ҳам раҳминг келсин, дейдиган меҳрибон йўқ. Бугдойи ўрилган тепаликдан тушиб, ғалла майдони четидаги қамиш қапа томон юрдик. Тутзор ёнида иккита сигир бузоқчалари билан ўтлаб юрар. ундан нарида оқ от боғлаб қўйилган.

– Ҳасрат момо-ку! – деди шеригим, йўл-йўл кўк кўйлак кийган Сарварбек. У менга ҳамроҳлик қилиб Тоғкишлоқдан келаётган эди. Бундан уч кун олдин уларнинг қишлоғига, қадимий шажарани кўргани борган эдим. Қайтишда қишлоқ оксоқоли мени ёлғиз юборишни истамай уни ҳамроҳ этиб жўнатди. Сарварбек гапдонроқ бола экан, йўл келгунча зериктирмади.

– Момони танийсанми? – деб сўрадим номини нотўғри айтмаяптими деган ўйда.

– Танийман, танийман, – жавоб килди у ва худди саволим-ни англагандек, – ҳозир сизга ҳам ҳасратларини тўкиб соладилар, – деди япаски бурнини ишқаб.

«Бир кампирнинг дардини эшитиш шунча оғирми?» деб ўйладим ва кун тандирдек кизиби турган бир паллада шу момонинг бир коса чалобини ичиб, дардини эшитиш осонроқ туюлди назаримда.

Момога одоб ва тавозе билан салом бердик. Мени оксоколнинг меҳмоними, деб сўраган эди. Сарварбек тасдиқ ишорасини килди.

– Тошканнанмисиз, болам? – деб сўради момо.

Юрагим-ку ёняпти, чўгдек кизиган тупрок оёғимни ҳам куйдира бошлади. Иссиққа сал тобим йўқ. «Бир коса муздек чалоб берсангизчи, момо!» дея хайкирди юрагим. Яхшиям, тилим бор. Юрак гапирадиган бўлганда, онамни кўрар эканман.

– Тошкентданман, она, Тошкентданман! – дедим каловланиб.

– Иссиқ урмасин, болам, чайлага кир, чалоб қилиб бераман!

Кўзларим чарақлаб равшан тортди. Хайрият, тушунадиган кампир экан. Қўлимдаги папкага қараркан:

– Мухбирмисан, болам? – деб сўради дардчил кўзларини қисиб.

– Мухбирман, мухбирман! – дедим «момога фольклоршунос билан мухбирнинг фарқи йўқ» деган ўйда.

Момо ичкари киришлар дея қўли билан имо килди-да, ўзи тўртга тол ёғочга ўрнатилган сўкчак томон кетди. Сўкчак ёнида сарғиш тулум осилиб турарди. Булар катикни тулумда сақлашади. Дашт қатиғини ичмабсиз дунёга келмабсиз.

Чайлага ўзимни урдим. Ичкарида катта паррак овозсиз юмшоқ айланиб турар, ҳаво бироз мўътадил. ҳар калай ташқаридан анча салқин эди. Ўнг томонда, икки қамиш орасида чарос хушсурат кизнинг қора тасвирли расми илиб қўйилган. Расмнинг ости қайрилиб, ўнг томони сал куйган. Момонинг қизи шекилли, деб ўйладим. Сарварга ким дея имо қилсам, «ўзлари айтадилар» деган ишора билан биз томон келаётган момога ишора қилди.

Момо ичкари кириб, остонага омонатгина чўқди: енгил, қизғиш қўйлаги этагини тўғрилаб қўйгач, бурчакда тур-

ган сарик сирли товоқни олиб, унга чинни косада келтирган катикни солди-да, чўп қошиқ билан айлантира бошлади. Дашт одамлари чалоб тайёрлашга уста. Шунча йилдан буён кишлоқма-кишлоқ, далама-дала юриб, уларнинг яшаш шароитлари, овқат тайёрлаш усулларини ўрганиб кетганман. Мени лол қилгани — булар шаҳарликларга ўхшашмайди: содда, қув, тўғрисўз кишилар; алдашдан кеч туғилганлар, бегонага ҳам, меҳмонга ҳам астойдил хизмат қиладилар.

— Қизингизми? — сўрадим сабрим чидамай расмга ишора қилиб.

Кампир ялт этиб менга қаради: кўзларидаги ҳасрат янада қорайиб, ковок ажинлари таранглашиб хунуклашди.

— Келиним эди, раҳматли! — деди хўрсиниб.

Нафасим ичимга тушиб кетди. Мендек кап-катта кишининг даштли кампир олдида қовун тушириши жуда уят эди: юрагим музлаб, таъбим тирриқ тортди: чалобга ҳам хоҳишим сўниб, кампирнинг дардини янгилаб қўйдим, деган андиша билан бўйнимни қисганча жим қолдим.

— Мухбир бўлсанг, дардимни ёз, болам, ҳеч бўлмаса, шу билан таскин топарман. Мен бир аҳмоқлик қилганманки, болам, буни ўзимдан бошқа ҳеч кимга раво кўрмайман. Ун йилдирки, одамлардан узоқда, ғариб ҳолда яшайман. Ўзимга ўлим тилаб, ўлолмайман, худо жазосини кўрсин, деган эканми?

Бу гап мени ўйлантириб қўйди. Бир томондан, хижолатдан қутулган бўлсам, иккинчи томондан, бир соатдан сўнг шаҳарга, бекатга етиб олиб, Тошкетга кетишим керак, момонинг дардини эшитадиган бўлсам, бугун қолишга тўғри келади.

Момо чайилган катикка туз солди-да, бир-икки айлантриб, бир пиёла сув қўшиб, яна чая бошлади.

— У кишлоқнинг энг сулув кизи эди, ошиқлари сочидан кўп эди. Келиб-келиб ёлғиз ўғлим унга ошиқу бекарор бўлди. Кўпчилик оғиз урган кизни келин қилишга ор қилардим. Мен унга қарши турсам-да, ўғлим бошқасига уйланмайман, деб туриб олди. — Момо катикқа уч-тўрт пиёла сув қўшди. — Кейин де, болам, тўй қилдик. Яхши базм бўлди! — Ташқарида ит хурди. Момо чайладан бош чиқариб, кимгадир қўл силтади. — Ўтиб кетавер, болам, тегмайди. Арслон, жойингга ёт! — Момо

чалобни менга узатди. — Ич. болам, тафтингни олади. Роса бўғриқиб қолибсан. Шаҳарликлар нозикрок бўлишади. Гапимдан хапа бўлма, болам!

Муздек чалобдан зўрға икки ҳўплам ичдим. Иштаҳам бўғилса, қайтиб очилиши қийин. Бун тарки одат, дейдилар. Чалобни Сарварбекка узатдим. У бир кўтаришда товокни яримлатди.

Кампир кўз ёшларини артди-да, ўрнидан туриб, тўрдаги эски сандикни очди:

— Момонг ўлсин, мухбир, болам! Момонг иш қилдими?! Момонг иш қилмади, гўр қилди, қаро ер қилди! — Сандикни титқилаб, эски қалин дафтарни олди-да, кўзига суртиб, йиғлади. — Ах, болам-а! Болам-а! — Дафтарни менга узатди. — Гапириб беришга юрагим қолмаган, болам. Айтишга тил бормаиди. Санга бун ишониб беряпман!

— Менга ишонаяпсиз, онажон! Омонатга хиёнат қилиб бўларканми?

— Имонли йигитга ўхшайсан. Кўнглим сезиб турибди, болам! Газетингга чиқарсанг, менга ҳам юбориш эсингдан чиқмасин! Бу дафтарни Тошкентдан бирорта мухбир келса, ўз қўлим билан топшираман, деб саклаб юргандим. — Кампир энги билан кизарган кўзларини артиб олди.

Ўн дакикалардан сўнг кампир билан хайрлашиб, йўлга тушдим. Шаҳар бекатига келсам, поезд жўнаш арафасида турган экан. Патга олиб, поезд вагонига кирдим. Йигим-терим даври бўлгани учун вагонда уч-тўрт йўловчи бор эди, холос. Мен тушган купеда эса ёлғиз ўзим эдим. Купе кондиционер бимаромда ишлаб турар, хона озода ва салқин эди. Сарварбек билан хайрлашгач, пардани тортиб ёпдим-да, жойимга чўзилиб, кизиқиш билан дафтарни очдим:

«Бугун онам яна жанжал кўтардилар. Шарифа битта нонни куйдириб қўйган экан. «Бу танноз хотининг одамни гадо қилади!» деган танбехлари менга оғир ботди. У кишини жонимдан ортиқ яхши кўраман. Мени туққан, тарбиялаган шу онажоним. Аммо битта нон учун хотинимни шу даражада изза қилиш, қилдан қийик ахтариб, ҳар қуни таъбимизни тиррик қилишлари шартмикан?! Икки йилдирки, шу аҳвол. Бошим

оғриб, юрагим кисиладиган бўлиб қолди. Ҳозир отам ишдан қайтадилар. Тўртталамиз дастурхон бошида жамулжам бўламиз. Онам аввал қуйган нондан гап бошлайдилар, сўнг яна бола хақида гап очилади. Шарифани туғишни хоҳламайсан, дея такрор изза қиладилар. У эса яна кечаси билан ҳўнграб йиғлаб чиқади. Шу билан тонг отади. Яна дастурхон ёзилади. Шарифа нонуштага келмайди. Онам отамга жаврайдилар: «Кўрдингизми, кечаги бир оғиз гапим учун хотини ковоғини уйиб олди. Эрта туриб, чой-пой тайёрлаш унинг вазифаси эмасми?! Нонни қуйдирма деган бўлсам, эртасини кўзлаб айтдим. Ҳали у ҳам буви бўлади. Пишиқ бўлсин, яхши нон ёпсин десам, бунинг нимаси ёмон?! Нимаси ёмон! Бу тенгилар икки-учтадан неварга туғиб беришди. Унга ўйин-қулги бўлса, бас! Бошидан айтдим бу болага. Бўлмайди бу топганинг! У сен ўйлаган қиз эмас, дедим, қулоқ солмади!»

Шарифа ҳеч нима емай ишга кетди. Эрталабдан қайфиятинг ўлса, қун бўйи ишингда ҳам барақа бўлмайди, бундай қунларда одам тез толикади...

Биринчи қор. Дарё музлади. Дала-қирлар, қирғоқ атрофи шундай чиройлики, ўтган қунлар ёдга тушади: хушбўй атир хиди димоғимда қолган. Ўшанда биз дарёдан сув ташир эдик, бир қуни икки челақни қўтариб, дарёга тушдим. Шарифа ҳам дугонаси билан сувга келган экан. Челақларни сувга тўлдириб, бирга қайтдик. Уйларимиз тепаликда. Қизлар ярим йўлда дам оламиз, деб тўхташди. Мен: «Сизлар дам олиб туринглар, мен челақларни бир зумда тепага чиқариб қўяман!» дедим. Шарифа инжиқлик қилган эди, билганимдан қолмадим. То икки дугона қимларнидир ғийбат қилгунча, мен олти челақни тепага қўтариб чиқишга улгурдим, сўнг қўярда-қўймай Шарифа билан дугонасининг қўлидан тортиб, юқорига судраб чиқдим. Йўлга сув тўкилган экан, музлаб қолибди. Шарифа дугонасига қараб қула туриб, беихтиёр музга оёқ қўйган эди, сирпаниб кетди. Мен унга томон чаққон ташланиб, қўлидан тутдим. У шу заҳоти бағримга сингиди. Хушбўй атир хиди, димоғимга урилиб, ғалати бўлиб кетдим. Юмшоқ, момик ва иссиқкина эди у. Ажиб туйғу аъзойи баданимни қамраб олди. «Во-о, юмшоқкина қиз экан!» дея роҳатланди юрагим. Кечаси

у тушимга кирди. Қор қоплаган адирликда учиб юрибмиз ик-
кимиз. Ўрмонларни кезиб, икки дарёдан ўтдик. Сўнг... сўнг у
фариштага айланиб учиб кетди...

Тушимни ҳеч кимга айтмадим. Иримчи йигит эмасман,
тушга нималар кирмайди.

Ҳар куни Шарифанинг сувга чиқишини пойлайдиган одат
чиқардим. У бирам чиройли куладик... ёқимли кулгиси юра-
гимни сув қилади. Бугун ҳам уларнинг челақларини тепага
олиб чиқдим. «Энди йиқилмайман!» деб ҳазиллашди Шарифа.

– Битта йиқилинг! – дея ҳазиллашдим.

– Ёкмай ўлсин! – деди у. Дугонасининг олдида жуда
кизардим.

Кечкурун уни дарё бўйига чақирдим. Ўзи ёлғиз келди.
Бирга сув олиб қайтдик. Тепаликнинг ярмига етгач, тўхтадик.
Совук шамол эсиб турар, атроф ойдин эди.

– Совуғ-у! – деди кўлларини ух-ухлаб.

– Иситиб кўяйми?! – дедим кўрка-писа. У индамади.
Хушбўй атир ҳиди мени маст қилди. Юмшок, нозик, иссиққина
кўлчалар, ўтли қарашлар! Мен осмонга учдим, йўқ-йўқ, мен
ўзга дунёга саёҳат қилдим. Йўқ, мен бахт қушининг қанотлари
остиға кирдим, иссиққина, юмшоққина қанотлари остиға.

– Уятсиз экансиз! – юмшоққина, таннозгина овоз, гинали,
аммо беозор оҳанг, унинг биринчи ширин танбеҳи! Оҳ-хо,
танбеҳ ҳам шунча ёқимли бўлар экан-да!

Унга хат ёздим:

«Мен Сизни севаман!»

Жавоб келди:

«Яланғоч сўздан уялинг!»

Баҳоргача бир сўз ёзолмадим. Апрельнинг илик кунларида
унга бир кучоқ лолақизғалдок совға қилдим.

– Лолани яхши кўришимни қайдан билдингиз? – дея
хайратланди у.

Мен ўзимни доно ҳисобладим.

Туғилган кунда шаҳарга тушиб, бир кучоқ оқ гул олиб
келдим. Эртаси у менга нима деди, денг!

– Совғалар ичида энг зўри сизники экан. Оқ гулларни
ёқтиришимни қайдан билдингиз?

Мен суюндим ва етти карич ўсдим, ёлгон бўлса ҳам.

Раиснинг ўғли унга совчи кўйди. У алкашни уриб пачагини чиқаргим келди. Аммо эшитдимки, отаси совчиларни қайтарибди. Кейинроқ маълум бўлдики, Шарифа шу дароз, шу алкашга берсангиз, ўзимни осаман, деган экан. Бекор гап. У мени яхши кўради. Мени деб шундай деган. Унга тан бердим ва уни янада яхши кўриб қолдим.

Ўқишга киролмадим. Кузда ҳарбийдан чақирув қогози келди. Жўнаш олдидан уни дарё бўйига чақирдим. Мени қутмасанг, у ёқдан ўлигим келади, дедим. У чиппа ишониб, кўз ёши қилди. «Унақа деб кўрқитманг!» деди хатто, лекин «мен ҳам сизни севаман» деб айтмади. Шуниси алам қилди. Симли рўмолча тиккан экан. «Бу ёнингизда юрсин», деди. Бағримга босай, десам, кўймади. Катта йўл олдидан гуноҳга ботманг, деди бир самимий, бир дилкаш оҳангда. Бу гапларни қайдан топади, хайронман. Опаси ўргатганмикан?!

Ундан хат олдим. Биринчи хат.

«Мендан етиб бориб маълум бўлсинким. Азамат солдат акам соғ-саломат юрибдиларми?...» кулгим кистади. Биринчидан, солдат эмас, иккинчидан, хатни кимга ёзипти ўзи?!

Мен жавобни котирдим:

«Ушбу нома етиб бориб маълум бўлсинким, Сиз сўраган солдат эсон-омон юрибди ва у киши сизга икки тонналик салом айтдилар!»

Жавоб келди:

«Икки тонналик салом йўллаган ҳарбий акамга соғинчли икки юз тонналик саломлар йўллаيمان!»

Икки йил шу тарздаги ҳазил-ҳузул хатлар ёзиш билан ўтди. Эрга тегиб кетса керак, деб ўйлаган эдим. йўқ, кишлоқнинг манаман деган одамлари ўртага тушса ҳам, биттасига кўнмабди, хабарчи қурғур хатларимизни очиб ўқиб, одамларга гап таркатган экан. Ҳарбий хизматдан қайтган куним онам: «Анаву танноз суюкка яқинлашма!» дедилар. Нега бунақа дедилар, дея бошим гаранг бўлди.

Бир ҳафта ўтди.

Шарифа билан уйлари ортида гўзапоя ёнида ҳар кечкурун учрашиб турдик. Бундан онам хабар топиб, мени уришган

бўлдилар, бахтимга, отам ўртага тушиб, вазият сал юмшади. Шу кундан эътиборан бирор баҳона билан дастурхон бошидан қочадиган бўлдим ва олти ойни шу тариқа ўтказдим. Бир куни амаким қўйнимга қўл солдилар. Дардимни очик айтдим. Нима бўлади, хайронман.

Август ойида тўйимиз бўлди.

Жуда бахтлиман. Қўйнимда севган ёрим, ёнимда меҳрибоним. Шоир бўляпман шекилли!

Бир ҳафталик келинчак эрталабгача изза-изза йиғлаб чиқди. Онам уни «ўлиб-тирилиб, бошини айлантириб, ўғлимга тегиб олдинг!» дея чакиб олибдилар.

Шарифа ошни шўр қилибди. Бу кеча ҳам йиғлаб-йиғлаб ётиб қолди.

Қор ёғди. Биринчи қор. Шарифага қорхат ташладим. У менга ўғил ваъда қилди. Онам унга қорхат ёзганимни эшитиб, жиғибийрон бўлдилар. Чой дамлаган эди, қайнамаган сувни солибсан, деб тўкиб ташлаб, ўзлари қайтадан чой дамлаб келдилар. Қўшни хотин: «Қайнонангизга бундай муносабат қилманг, кизим», дея Шарифани тергади.

Баҳор келди.

Унга бир кучоқ лолақизғалдок совға қилдим. Онам мени уришиб бердилар. Шарифа йиғлади.

Нима қилишга хайронман. Онамга бундай қилманг, десам, мендан хотин яхши эканми, дея хафа бўладилар. Отам ҳам ҳеч нарса қила олмаяптилар.

Икки йил ўтди. Шарифани дўхтирга кўрсатдим. Тошкентга олиб боринг. ўша ерда даволашади, дейишди. Онамдан рухсат сўрасам, шу ерда ҳам яхши дўхтирлар бор. дедилар. Тумандаги гинеколог Хайрия опага учрадик, дори-дармон, укол ёзиб берди.

Қиш қаттиқ келди.

Уйга келсам, Шарифа ўтин ёряпти. Ҳар замон битта-битта йўталиб қўяди. Болтани қўлидан олдим-да, бор, сандалга кириб дамингни ол, дея уйга киргизиб юбордим.

Онам қўшнимизникига ўтган эканлар. Неваралик бўлишибди. Қўлларида иккита патир, оқ рўмол.

– Таннозчанг яна сандалга кириб кетдими? – дедилар киноя билан.

– Йўталаяпти, мазаси йўк! – десам, бобиллаб бердилар. Шарифа ташкари чиқди. Ранги бўзариб турарди.

Онам ўчоққа ишора килдилар:

– Олов қўйинг, яхши ният билан қулча пиширинг. қўшнига чиқарамиз!

Шарифа кечаси билан босинкираб чиқди. Эрталаб уни кишлоқ амбулаториясига олиб бордим».

Кундалик шу ерда узилган эди.

Орадан икки ой ўтиб, мен яна ижодий сафарга чиқдим ва момони излаб келдим.

– Момо қазо килди! Уни ҳасрат тугатди! – деган совуқ хабар юрагимни музлатиб юборди.

– Қанақасига, соппа-соғ эдилар-ку! – дедим ишонкирамай. Оқсоқол бўйнини эгди.

Бугдойзор ҳайдалган, чайла ўрни куйган, атроф файзсиз, совуқ эди. Дала айландик.

– Оналарни айблаб бўлмайди, болам! – деди оқсоқол паст, сўник оҳангда. – Оналар ҳам болам, дейди, боласини кизғонади... Худонинг ишларига араллашиб бўлмас, аммо бу воқеа менга ҳам сабоқ бўлди. Инсонга кўп зулм ҳам килиб бўлмайди. Эгаси ташлаб қўймас экан.

– Ўғли онаси танлаган қиз билан яшаган-да...

– Қайнонанинг ёш қиз билан пачакилашиб юриши уят! Кечирасиз, оғзимдан чиқиб кетди. Қўйинг, ўғлим, шу тўғрида гаплашмайлик. Ҳаётда бундай воқеалар оз эмас. Яхши қайноналар ҳам кўп. Хуллас, бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил, деганлар.

Қариянинг гаплари мени ўйлантириб қўйди. Нима ҳам дердик. Эсиз, гулдек қиз! Тақдир деб ўзимизни овутишдан бошқа илож йўк.

Кечаси Сарварбек билан бир уйда ётдик.

– Шарифа кишлоғимизнинг энг гўзал кизи эди, – деди у хасратли овозда. – Ўша куни амбулаторияда унга нотўғри укол қилиб қўйишибди, иссиқ уколни юраги кўтаролмабди. Ўз оёғи билан юриб бориб, тобутда уйига кайтди. Бутун кишлоқ йиғлади. Ҳатто бир яшар болалар ҳам хўнграб йиғлашди, ака!!! Мен ҳам йиғладим. Уни яхши кўрардим.

– Эри қандай? Бечорага қийин бўлгандир.

– Айтишмадимми?

Юрагим увишиб, кўрқув елкамдан тишлади:

– Нимани?

– Эшитмабсиз-да, ака! У ўша кечаси уксус ичиб ўлди. Айтаяпман-ку, бутун қишлоқ йиғлади, деб! Тоҳир-Зухро эди улар, ака!.. Сиз ёздингизми?

Мен гуноҳкор киши каби бўйнимни эгдим. Ёзишим керак эди. Бепарво қарадим. Кампирга берган сўзимнинг уддасидан чиқолмадим. Эҳ, аттанг!

Кечаси ғалати-ғалати тушлар кўрдим. Адир ортидан кампир чиқиб келиб, бир сўз демасдан гуноҳкорона бош эгиб турди. Шарифа билан эри олдимга учиб тушиб, бизлар бахтлимиз, деди. Қуёш далага қўниб, атрофга бокди. Унинг кўзларига караган эдим, йиғлаётганини кўриб, ажабландим. Қуёш ҳам йиғлар эканми, деб ўйладим. Хўнг-хўнг овоз юрагимни сел қилди. «Қуёш йиғлама!» дедим ва ўз овозимдан чўчиб уйғондим. Дераза тавақалари очиқ, ой хира булутлар орасидан Шарифа киёфасида мўраламоқда эди.

ШУБҲА

Жилвагар қуёш ибo билан жилмайганча кўз қисиб, ётоғига бош қўймоқда. Ним кўкимтир кенг осмон кора сочини ёйиб юборди: шамол эсиб, янги тунни қутлади, қовун тилимига ўхшаш олтинранг ой ёнидаги чароғон юлдуз билан бирга оламга салом берди. Ерда эса, бунга тескари ўлароқ, дайди шамол тинч заминнинг чаккасига қаттиқ тарсаки урди, ғарк мева туккан дарахтлар дув этиб кўз ёш тўқди, сувлар хайқирди, яшил баргларнинг нозик томирлари дир-дир титрар эди. Тор темирйўл бўйлаб симларини шалдиратганча елиб келаётган қизғиш трамвай ҳамиша бир жойда савлат тўкиб турадиган қўшқаватли уйларнинг юрагига гулгула солиб, силкитиб ўтди. Бешинчи қаватдаги икки хонали тор уйда озғин, кўзи қисик қиз унсиз йиғлар, эшикдан кираверишда, ўнг қўл томондаги кичкина хонада бир кишилик диванда чувак кампир – қизнинг онаси мангу уйкуга кетган, лаблари кўкариб, қовоқлари чўккан эди. Қиз ярим кўрқув, ярим

хаяжон ила мурдага қараркан: «Наҳотки, ўлган бўлсалар», дея кўнглидан ўтказар, бунга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмасди.

Телефон тинимсиз жиринглар, шубҳа, ташвиш ва кўрқув кизнинг юрагини шарт чангаллаб олган эди. У югуриб чарчаган кишидек хансираганча, титроқ кўллари билан дастакни кўтарди.

– Зухрушка?... Эшитяпсанми, бу мен – Олимжонман!

Қизнинг кўз олди қоронгилашиб, боши айланиб, деворга суяниб қолди. Яхшиямки, девор бор. бўлмаса... уни ким суяб қоларди? Яккаю ёлғиз суянчигидан айрилди. Ҳеч бўлмаганда, тўйини кўриб кетганларида ҳам бошқа гап эди.

– Зухрушка! – вигиллади гўшак. Зухра тўлганди. Қанақа йигит ўзи бу?! Нима бўлди, дея кўнгил сўраш ўрнига... У ўз йигитидан чинакамига ғижинди. «Йўк, боролмайман, боролмайман!»

Институтни битирганларига беш ой бўлди. Иккаласи ҳам шаҳар драма театрида ишлайди. Ҳозир улар театрнинг «Кетма, йигит» спектаклида дублёрлик қилишмоқда. Ёшлар театрида иш бошлаган дугонаси Санобар «Сой қўшиғи» спектаклида бош ролни ўйнамоқда. У-чи? У қачон бош ролни ўйнайди? «Кетма, йигит»да бош ролни ижро этаётган дугонаси Салима бир марта касалман, дея баҳона қилса бўларди. Бу гап унинг хаёлига ҳам келмайди. Олим эса бир гал ўйнади. Ашур дўсти унга йўл берди. Йигитлар мард бўлади, деганлари рост экан. Шўри қурсин аёлларнинг, гап ташишдан бошқасини билишмайди.

– Зухрушка?!

Қиз сергак тортди. Нималарни ўйлаяпман, бу ёқда онам... Мен девона, мен бевурд нималарни хаёл қилаяпман? Менга деса, бошидан қолмайдими ўша спектакли!

Бугун у Олим билан Чирчикқа айланишга бормоқчи эди. Дарё бўйи, соя-салқин жойлар мазза, жоннинг роҳати. Унинг кўз олдини қора булутлар тўсди. «Боролмайман, боролмайман!»

– Зухрушка, ўзинг ваъда берган эдинг-ку. Кўнглимни қолдирмоқчимисан?

Қизнинг юраги изтироб қозиғида осилиб қолди. «Боролмайман!»

– Асалчик, жиннилик қилма! Давай, бўлақол!

Аччиқ аламли кўз ёшлар қизнинг титраб турган лабларини куйдирди.

Телефон яна дод солди. Зухранинг жони ҳиқилдоғига келди. «Қанақа одам ўзи бу?» У дастакни шарт кутарди-да, Олимни уришиб ташлаш учун оғиз жуфтлади.

– Она қизим? – директорнинг мулойим овози эшитилди. – Тез етиб келмайсизми? Салима бугун Сизни саҳнага чиқсин, деяпти. Биз ҳам унинг бу фикрини қўллаб турибмиз.

У тупугини ютди:

– Хўп, хозир, хозир бораман!

Театр эшиги олдида Олимга тўкнаш келди:

– Юзинг оқариб кетибди, Зухрушка, тинчликми?

У сир бой беришни истамади. Узун бўйли, кенг пешанасида тирнокча қора холи бор, истараси иссиқ киши – директор уларга қараб келаётганди.

– Келдингми, она қизим, мазанг йўқми, рангинг оқариб кетибди? Ҳа, айтмоқчи, Салимани шахсан ўзим кўндирдим. Сен каби ажойиб ёшларга ҳам ўрин беришимиз керак. Бу Сен учун катта имоният. Яхшилаб тайёрлангин, она қизим! Яхшилаб!

Зухра директорнинг баландпарвоз сўзларини совуқ тинглади. Унда на хаяжон, на кўрқув бор эди. Нега шундай? Буни ўзи ҳам тушунмас, тушунолмас, идрок этолмасди, бутун хаёли онасида эди. «Катта саҳнага чиққанингни бир кўрсам эди, армоним қолмасди», дер эдилар доим. Афсус!

Кенг зал томошабинларга тўла эди. У саҳнага чиққанимда, хаяжон босиб қолмасайди, дея ташвишланди. Ташвишланмай бўладими? Минглаб кўзлар, ўтқир нигоҳлар сенга қараб турганда, томирларингда хаяжон тўлқинлари жавлон уради. Боз устига, у азадор, ғамга ботган. Шундай аҳволда ўз ролини эплармикин?! Лекин у саҳнага чиқиб, ўзига қаратилган нигоҳларга боқаркан, на хаяжон босди, на кўрқув. Қалби тошдек метин эди. Нимага хаяжонланиши керак?! У ўз ролини хотиржам, самимий, худди ҳаётдагидек ижро эта бошлади. Спектаклдаги бош қаҳрамон – Садбарг роли эмас, гўё бу воқеаларни ўз бошидан кечираётгандек эди: институтни битирган Садбарг кишлоққа қайтади. Онаси бетоб. Она деб

турмушга чиқмай қари қизга айланади. Севган йигити – Ботир полвон бошқа қизга уйланиб кетади.

Кенг залда фақат пиш-пиш нафас олишлар эшитилар, барча нигоҳлар Зухрага қаратилган. Қиз эса кенг, ложувард саҳнада эмас, ўз уйида юмуши ва дарди билан овора эди.

Директорнинг юрагидаги ёник ҳаяжон юзига уриб, кўзлари тонг юлдузидай ёнди.

– Ана талант, ана истеъдод!

Пакана бўй, тепакал режиссёр ҳам ҳаяжон ила пичирлади.

– Билмай юрган эканмиз, Ботир Аъзамович, индамай юрса-да, дарди ичида экан.

Зал сув қуйгандек жимжит. Садбаргнинг онаси ҳаёт билан видолашмоқда.

– Қизим, айланай сендан, мани деб турмушга чиқолмадинг. Аммо ҳали ёшсан. Йилимни бергач, хоҳлаганингга турмушга чиқ. Лекин қулоғингда бўлсин: лабзингни ҳеч қачон ҳаром қилма.

– Онажон!

– Юзингни тут, болам, сўнгги бор битта ўпай.

– Онажон! Жоним онажоним! Мени ташлаб кетманг!

«Зал»нинг кўзидан ёш оқади.

Директор терисига сиғмайди.

– Янги кашфиёт! Офарин, Зухрушка, офарин!

– Онажон!– Зухра сочини юлиб фарёд қилади.

Директор ўрнидан туриб кетди.

– Йўқ, бунини ҳеч ким ўйнолмайди. Зухрушка, байроқ сенда кетди. Браво, браво!

«Зал» уввос тортиб йиғлади.

Яқиндагина онасидан айрилган режиссёрнинг қийик кўзларида ёш кўринди.

Директор ажабланди:

– Сиз ҳам йиғлаяпсизми?

– Ҳа, Ботир Аъзамович, йиғлаяпман, – деди режиссёр содадиллик билан. – Йиғлаяпман. Бу қизингиз бало чикди. Бунини қаранг-а, бутун «зал» йиғлаяпти!

Парда ёпилди.

«Зал» кўзда ёши билан қарсак чалди.

Дайди шамол девор, эшик, деразаларга тарсаки уради, яшил баргларни юлиб отади. Олимнинг ўпкаланган овози эшитилди:

– Нега қочиб келдинг, тентаквой? Очакол эшикни!

– Кетинг, Олим ака! Кетинг! Бу кеч мени безовта қилманг!

– Тушунмаяпман, Зухрушка, бунақа одатинг йўқ эди. Мени алдаяпсан!

– Кетинг, Олим ака! Кетинг!

– Нима? Битта-яримтаси?!...

Зухра бўғрикиб бакирди:

– Кетинг деяпман, Олим ака!

Олим тутакди.

– Очмасанг, очма! Бакиришини! Майли, кетдим. Битта-яримтаси юрагингдан уриб қолган бўлса, тўғрисини айт-да! Кетсам-кетдим! Мана!

Тап-тап оёқ товуши қизнинг асаб томирларига болға уради. Совуқхона. Бир тирик жон, бир ёнда мурда. «Олим ака, онамдан айрилганман, тушунсангиз-чи! Оқ шоҳи парда ҳам, гулдор гилам ҳам қиз билан бирга сим-сим эзилиб йиғлайди. Қулоқлар остида аччиқ таъна асабга алам тигини санчади: «Битта-яримтаси, битта-яримтаси!»

Трамвай қўшқаватли уйнинг юрагига ваҳима солиб ўтиб кетди.

ОДАМНИНГ ЯХШИСИ

Тут шохлари чирсиллаб ёниб, қуюқ қора тутун тун қўйнига сингийди, узоқ-узоқлардан гоҳо отнинг пишқириб кишнагани, гоҳо қўй-қўзиларнинг маъраши қулоққа чалинади, гоҳо ёнгинангизда чирилдоқлар чириллаб, ёшлик паллаларини, ажиб туйғуларни, иссиқ ёз оқшомларини ёдга солади. Бундай пайтларда инсон дегани хардамхаёл бўлиб, ўтган завкли дамларини бот-бот қўмсайди.

Адабиёт ўқитувчиси Пардаев тамаки тутатаётган шериги Содик атторнинг чўтир юзида лоп-лоп ўйнаётган олов шуъла-

сига боқаркан, шу дамда ҳамиша қалампирнусха дўппи кийиб юрадиган Камтар Камоловни эслади. Ўшанда, ўша ёз оқшомида ҳам худди шундай тутун ёнида, фақат унда чойхонада, кабоб-паздан ўн метрлар бериқокда мана шу одам – Содик аттор билан суҳбатлашиб ўтирганди: ўшанда ҳам от кишнаши эшитилган, чирилдоқлар кулоқни қоматга келтириб, ёшлигидаги ёз палласини, қишлоқ пастидаги бедазордан келаётган ажиб ҳидни ёдига солган эди. Табиатга яқин киши эмасми, ўтган йили қўшниси дарё бўйидаги ҳовлисини сотаманга тушганда, дарҳол харидор бўлиб, қарз-ҳавола қилиб, кенггина жойни қўлга киритди. Ўн беш сотихли унумдор ер: олмазор-у шафтолизор: икки уй, бир айвон, яна нима керак?! Дарсдан чиқиб, туғри шу ёкка келади. Замон экан, ҳаво телефони ҳам бор, ўйлаб топганининг отасига раҳмат, уйга қўнғироқ қилиб, ҳовлига ўтқипман, деса, бас, хотини ё кизи, нон-чой, овқат тайёрлаб келади. Дўст-ёрлари ҳам келиб-кетиб туришади. Эркак зоти кўча учун яратилган. «Ҳорманг» деб келадиганлар кўп. Шу баҳона ўзи ҳам кўнғил ёзади, дам олади. Бугун Содик аттор келди. Яхши одам. Дўконда газета сотади. Чекишини ҳисобга олмаганда, бошқа зарарли одати йўқ. Суҳбатни ҳам қийворади, зерикмайсан. Яна бир яхши одати, кайфиятингга қараб гапиради, мабодо, суҳбат жонингга текканини кўрса, хайрни насия қилганча жўнаб қолади.

Гуррос шамол эсди. Содик аттор қўлидаги тамакисини оловга ташлади:

– Шу курғурдан ана қутуламан, мана қутуламан деб, сира уддасидан чиқолмаяпман!

Пардаев унинг асабига таъсир ўтказиш учун:

– Сизда ирода кучли, албатта, ташлаб юборасиз! – деди.

– Болтаев ҳам шунақа деди.

– Болтаев билан қўришдингизми?

– Нимаиди?

– Ҳалиям мени ёмон одам деб юрибдими?!

Содик атторнинг қорамағиз юзини олов қизил тиллари билан ялаб-юлқар эди.

– Тавбасига таянибди! Уйи қуйгандан сўнг дедик, мен шу одамнинг дилини оғришига сабабчи бўлдим. Хонавайрон бўлганим ҳам шундан, деди.

– Шунақа дедими?

– Шунақа, деди! – Содик аттор шеригининг ғам босган нигоҳига қаради. – Аслида нима бўлган эди?

* * *

Болтаев ҳам она тили муаллими эди. Сал пулга ўчроқ эмасми, ҳидини олдим, дарсни ҳам ташлаб кетар, «Пардаев бизнинг дарсни ҳам эплаб турунг!» деб илтимос қилар ва бу илтимосларнинг сира кети узилмасди. Замон ўзгариб, одамлар тоифа-тоифага ажраб кетди. Болтаев мактабни ташлаб, ўзини бозорга урди. «Замон ўзгарди, одам ҳам ўзгариши керак, удда килинг, топиб енг» дейдиган бўлиб қолди. Хотинини ҳам боғчадан олиб, бозорга қўйди. Ўғлига ҳам бир дўкон очиб берди. Сал ўтмай данғиллама уй қурди, орадан бир йил ўтиб, машина олди.

Пардаев ундан қутулганига шукр қилди, аммо унинг кундан-кунга кучайиб бораётганини кўриб, «тавба, худо бераман» деса, ҳеч гап эмас экан-да, дея гоҳо ҳасад ҳам қилди. Одамнинг ичида ҳасад яшайди, сал эрк берсанг, юрагингни чайнаб ташлайди. Назарида, у ҳаммадан орқада қолаётгандек эди. Ҳақиқатан ҳам у ортда қолмоқда эди.

Санам қишлоқ кунма-кун, соатма-соат ўзгариб борди. Эски бойлар янада кучайиб, алоҳида гуруҳ ташкил қилдилар: энди уларнинг тўйлари ҳам, меҳмондорчиликлари ҳам ана шу тор доирада давом этар, минг ўргилиб қуйсин, ўртақоллар уларнинг орасига киролмасди.

Ўртақоллар ҳам ўзларининг гап-гаштакларини бошлаб юбордилар. Бу тоифа ҳатто қуйи табақага қиз узатишни ор билладиган бўлиб қолди.

Пардаевга ўхшаганлар ойлик билан тирикчилик қилишар, илгаригидек, тўй-сурларга чақиришиб, иззатини жойига қўйишмас, нари борса, қариндош-уруғлари билан борди-келди қилишарди, холос. Юқори табаканинг ўғил-қизи ҳам улар билан зўрға муомала қилар. «баҳонгизни яхшилаб қўяберинг, маълим, отам рози қиладилар», дея баланддан келишарди. Ана шундай пайтларда Пардаев тутакиб кетар, қўйиб берса,

жўжаҳўрознинг патини юлишга шай турар, аммо ғазабини ичига ютиб: «Отангга айтиб қўй, мен, Пардаев фақат дарсга қараб баҳо қўяман!» дер эди лабларини қаттиқ тишлаб. Бир гал Болтаев уни уйига чақирди. Эски кадрдон бир йўқлабди, дея кош қайирмай борди. Уникига бу якин орада келмаган эди. Баланд кўнгир дарвоза, мрамар девор, остонага қора мрамар терилган. Шуниси ўтирмабди, ҳеч замонда остонага ҳам қора мрамар ётқизадиларми?! Остона – пок жой, оқ жой, унга фақат оқлик ярашади. У ичкари кирди. Кўғирчоқдек ҳовли. Мрамар йўлак тўрдаги икки қаватли данғиллама уйга олиб боради. Ўнг томонда мойи артилмаган «Ласетти». Янги машина олибдими?! Содик аттор уни кўриб, шошилмай шиппагини кийди ва худди ўшандай шошилмай пастга тушиб, унинг етиб келишини кутиб турди. Бирор амалдор бўлганда, итдай ялтоқланиб чопиб келарди. У ким бўлибди, нари борса, бир муаллим-да. Пардаев ичидан зил кетиб, ўсал тортган бўлса-да, синик ҳолатини сездирмасликка ҳаракат қилиб, ошнаси билан илик сўрашди.

Болтаев унга бошдан-оёқ разм солди ва менсимай қўл узатди:

– Ошна, яхшимисиз? Қани, оёқни ечинг, киринг! Мана, бу ерда умивалник: қўл ювиб олишингиз мумкин.

Эски ошнаси бу гапни тўғри маънода айтгандир, аммо умивалникни кўрсатгани унга чинакамига алам қилди. Нима, у бирор марта қўл юлмаган эдими?! Қолаверса, илгари пайтларда меҳмон келгач, уйга офтоба олиб кирилиб, дашникда қўл ювдиларди. Энди бу нимаси?!

Пардаев қўлини иликкина сувда ғижиниб чайди ва беҳудага келибман, деб яна ўкинди.

Ичкари кирдилар: узун коридор, ерга қизғиш ғилам солинган, тилларанг деразали тўқ жигарранг ялтирок эшикдан кенг залга ўтдилар. Тўрда катта экранли телевизор, шиша тагкурсида бир эмас, иккита радиокарнай. Шифтда тилларанг қандил. Ўртада жигарранг стол ва стуллар. Пардаевга бир нима етишмагандай кўринди. Олифталик бор, лекин файз йўқ. Етишмаган нарса – шу! У зарҳошияли стулларда ўтирган икки меҳмонга салом берди.

Меҳмонлардан бири – тепакал, семиз юз нотаниш киши, эгнига сўнгги моддадаги йўл-йўл кўйлак кийган; иккинчиси,

корни семиз киши, собик хўжаликнинг собик раиси, лақаби ҳам раис; Пардаев улар билан кўл олиб кўришгач, тилла хошияли юмшоқ ўриндикка оғир чўкди, гўё тиканнинг устига ўтиргандек ич-ичидан оғринди, Болтаев беҳудага чақирмаганини сезиб, келмасам бўларкан, дея пушаймон қилди. Алам қилган жойи, уларнинг иккиси ҳам уни менсимай совуқ қарши олди, семиз юзнинг кўз қараши ёкмади, раис эса мийиғида тиржайганча кўл узатди. «Пардаев сиз ҳам бормисиз?» дегандек эди назарида. Раиснинг ўғли енгил машинада келади, дарс кўзига ёмон кўринади. Қайси куни яхшилаб тергаган эди, эртаси дарсга келмади. Ўшандан буён корасини кўрсатмайди. Балки ҳозир шуни муҳокама қилгани чақиргандир.

Стол усти ноз-неъматга тўла: африка бананидан тортиб, эрон хандон писта, олмасигача бор; Пардаев бурнини жийирди, одамлар қалбакиликка кўникиб боришяпти: бу мева-чеваларда таъм йўқ, барибир, ўзимизникига етмайди; у Самарқанд нонларига кўз тикди, бўрсилдоқлигини, хидини қаранг, есангиз, тўймайсиз.

Болтаев унинг олдига пахта гулли таксимча, тилла санчки қўяркан:

— Қани, олинг, одамнинг яхшиси! — деди ярим ҳазил оҳангда ва меҳмонга ишора қилиб, уни таништирди. — Бу киши танишимиз — Маннол ака, катта бизнесмен, Малайзияда ҳам дўконлари бор.

Семиз юз маънодор жилмайиб, бош ирғади.

Болтаев Пардаевнинг олдидаги биллур қадахни олиб, «Подшоҳ» виносидан тўлатди-да, унинг олдига қўйди:

— Олинг, ошна! — У раисга ялтоқланиб қаради. — Қани, раис ака, бир ширин қилиб беринг!

Раис қадахни кўтариб, узок сўз айтди: аввал меҳмонни хўб ўхшатиб мақтади, унинг Тошкентда бир эмас, иккита дангиллама ҳовлиси борлигини, у бир ҳафта меҳмон бўлиб, француз лифтида чиқиб-тушганини, учинчи қаватда сауна қилиб, бильярд ўйнаганини ҳам завқ билан гапирди.

Пардаев ўзининг сувоклари тушган кўримсиз уйини, тоб ташлаган деразаларини кўз олдига келтирди-ю, уялгандек бўйнини қисди. Бизникини кўрса, товук катак деб кулади шекилли!

Раис гапини тугатгач, «кани, сиздан бўлсин!» дея меҳмоннинг оғзига тикилди. Манноп ака кувача лабларини чўччайтириб, бир хўплам олди:

– Жигарнинг мазаси йўқ! – деди юзини буриштириб, – дўхтирлар ичманг, факат суюқ овкат ичиб юринг, дейишган. Ҳамма нарса бор-у, соғлиқ йўқ, давления ҳам бошга уриб турибди.

Раис бир кўтаришда қадахни бўшатди:

– Дўхтирлар гирт ваҳимачи бўлишади, – у тилла санчқига бир бўлак бананни илиб олди, – мана, бизди буйракда ҳам тош бор. Бир табибга учровдим, тушириб юбораман, деяпти, дўхтирлар эса операция қилмаса бўлмайди, дейди.

Болтаев унинг гапини илиб кетди:

– Дўхтирлар ваҳима қилиб турмаса, мулла жирингни ким беради уларга!

Қаҳ-қаҳ кулишди.

Пардаев бошини, белини ушлади, худога шукр, соппа-соғ, турт мучаси жойида.

Манноп ака кўк чой сўради:

– Бизди хотиннинг ҳам давленияси бор... Кўк чой яхши-да, одамни ёзади... Қайси кун икки юзга чиқиб кетди, денг. Ўлиб қоладими, деб кўрққан эдим, йўқ. хар тугул туриб кетди.

Пардаев боғчада ошпаз бўлиб ишлайдиган ориқ, лекин чаккон, уддабуррон хотинини, тикувчилик қилаётган суксурдай қизини кўз олдига келтирди: иккиси ҳам соғлом, кўз тегмасин, ҳали бирор марта бирор жойим оғрияпти, деб шикоят қилишмаган, шикоят ҳам қилишмасин.

Болтаев қадахларни тўлдирди.

Манноп ака Пардаевга ғалати бокди:

– Олмаяпсиз, маълим?

– Ман ичмайман, жаноблар! – жавоб қилди у шартакилик билан.

– Яхши одам оз-оз олиб туради!

Пардаев чаён чакқандек, оғир тўлғанди:

– Шун ичиб яхши бўлгандан кўра, ёмон одам бўлиб юрганим яхши.

Болтаев гапни ҳазилга бурди:

– Ошнам ёмон одам, Манноп ака, ичмайдилар, чекмайдилар, юрмайдилар... Ҳе-хе-хе!!!

Раис пик кулди, Манноп ака эса семиз корнини силкитиб-силкитиб ҳиринглаганча:

– Одамнинг яхшиси деб беҳудага айтишмас экан! – деди оппоқ рўмолча билан кўзларини артиб. Унинг бу гапида пичинг ҳам, гараз ҳам, истехзо ҳам қоришган эди. Тиржайганча раисга қараркан, давом этди: – Битта тарихчи ошнам бор, жуда билимдон, ўша айтиб берганди: қадим замонда сарой хизматкорларига сиздай кишиларни олишаркан! Ҳе-хе!

Пардаев унинг пичингини тушунди. Қадимда сарой хизматкорларини бичиб қўйишганини ўзи ҳам билади. Сен бичилган экансан демокчими?! Кимсан Пардаевни-я! Бир пайтлар Санам қишлоқда ундан обрўли, ундан иззатли киши йўқ эди. Шу раис ҳам унинг қўлида ўкиган.

Болтаев вазиятни юмшатиш учун яна орага сукилди.

– Ошнам, ҳақиқатан одамнинг яхшиси, Манноп ака! – деди бегараз оҳангда, «одамнинг яхшиси» дея қайта таъкидлаши ҳеч кимнинг кўнглига ботмади. – Хуллас, бизнинг бивший партнер – жаноб Пардаев одамнинг шундай яхшисики, ҳатто аъло ўқисин деб раиснинг ўглини ҳам қийнаб турадилар.

Манноп аканинг дўрдоқ лаблари қийшайиб, тилла тишлари хира тортди:

– Замонга қараб оёқ узатинг-да, ўртоқ Пардаев! Болани қийнашнинг кераги йўқ, сиз беш қўйдингиз нима-ю, икки қўйдингиз нима, ҳозир бунинг аҳамияти борми?.. Ҳечам-да, ҳозир ҳамма масалани мулла жиринг ҳал қилади. Мана, бизди ўғил, институтни битирди, тагида машина, бир корхонанинг бошлиғи, умрим бўйи китоб ушлаганини кўрган эмасман!

– Унинг бирор касали йўқми? – сўради Пардаев хиёл қулимсираб.

Манноп ака бундай очик саволни қутмаган эди, юзи кизариб, кўзлари жовдиради.

– Йў-ўқ, касал эмас, лекин эрка ўстирганим рост, уйланмайман, деб қийнаб юрибди! – деди сувдан қурук чиқиш учун.

Раис унга қовоғини уйди:

– Домла, ҳамма тан олади, ҳақиқатан сиз одамнинг яхши-сисиз! Келинг, ўзингизни ҳам қийнаманг, бизни ҳам. Дарё бўйидаги ҳовлингизни Манноп акага сотинг, хоҳласангиз, битта қора «Мерс» сизники! Кеча жойингизни кўрган эдик, меҳмон акамизга ёқиб қолибди. Дача қиламан, деяптилар!

Пардаевнинг кўз ўнгида театрнинг сахнаси кенг очилиб, раис билан Болтаевнинг никоби йиртилди. Шунинг учун чақиришган экан-да! Мақсадни қаранг! Келиб-келиб, шу бир парча ер уларнинг кўзига тушибдими?! Нақадар пасткаш бўлмаса булар!

Болтаев унинг елкасини силади:

– Йўқ, деманг, ошна! Бу ҳам бир келган бахт! Шу баҳона янгамга, қизингизга янги иш топилиб, қўйнингиз мулла жирингга тўлиб қолса...

Пардаевнинг ковок-тумшуғи осилиб тушиб, ўтирган жойида ўзини омонат сезди.

– Отам ҳеч қачон ер сотма, деганлар! – деди у вазмин, аммо бироз титроқли овозда, – мен омонатга хиёнат қилолмайман!

Манноп ака қорнини силкитиб ҳиҳилади:

– Маълим, билсайиз, биз шу баҳона сизга ёрдам бермоқчимиз, қачонгача судралиб юрасиз, орқа тоғингиз бўлсак ёмонми?

– Мани орқа тоғим сизлардан юз баробар одил ва юз баробар зўр!

Раис сассиқ кекириб кесатди:

– Билмаган эканман! Ўшанинг учун бизди тойчокни қийнар экансиз-да!

Пардаев аланга олди:

– Сизнинг тойчоғингиз масаласига келсак, унга биз тўғри йўлни кўрсатишимиз керак, сизга ўхшаганлар, жаноб раис, ёш болаларни бузаяписизлар. Ким қўйибди ўкувчига машина миннишни. Аввал у оқ-корани танисин, пул топишнинг қадрига етсин!

Раис зарда билан қўлидаги қадаҳни тўнтарди:

– Ўғлимнинг сизга оғирлиги тушаётгани йўқ!

– Тўғри, оғирлиги тушаётгани йўқ! – деди Пардаев самимий оҳангда кизишмасдан. – Лекин болалар учун биз масъул-

миз. Эртaмиз шуларга боглик экaн, мен ҳеч қaчoн ўз йўлимдaн чекинмaймaн. Шу кaсб эгaсимaн, шу кaсбни ардоклaймaн, вaзифaмни хaлoл aдo этaмaн. Худoгa шукр, тoпгaним eтиб турибди, кaмчил жoйим йўқ!

– Бу oдaм кип-кизил дeвoнa экaн-қу! – дeди Мaннoп aкa жиғибийрoн бўлиб. – Э, нaмунчa oсмoндaн кeлмaсaнг!

Дaврa хaрoрaти пaсaйиб, сoвук oқим ёпирилиб кирди. Мaннoп aкaнинг ўзи ҳaм, рaис ҳaм, ҳaттo Пaрдaев ҳaм aллaкaндaй жунжиккaндeк, бўйинларини ичигa тoртиб, букчaйишди.

Пaрдaев қўлини фoтиҳaгa oчди:

– Oмин, бeргaн тузларинггa рoзи бўлинглар!

Бoлтaев ҳaйҳaйлaгaнчa ўрнидaн қўзғaлди:

– Яхши иш қилмaдингиз, oшнa!

Пaрдaев унгa қўлини узaтди:

– Биз бoшқa-бoшқa oдaмлармиз, жaнoб Бoлтaев, сиз ўзгa йўлни тaнлaбсиз, oмaдингизни бeрсин!

* * *

Пaрдaев ҳикoясини тугaтиб, билинaр-билинмaс хўрсинди.

– Кўнгил – худoнинг уйи, oдaм жудaям oғринмaслиги кeрaк экaн, дeб ўйлaймaн. Мaннoп aкa йўлдa aвaриягa учрaб oлaмдaн ўтди, рaис кaсaлхoнaдa ётибди. Бoлтaев ундaн юз минг кaрз oлгaн экaн, уйи билaн ёниб кeтди. Юрaги ёмoн бўлиб, кaсaлхoнaдa ётибди.

Сoдиқ aттoр:

– Бeргaнидaн қoлдирмaсин! – дeди.

Дaрвoзa oчилиб, Пaрдaевнинг хотини билaн кизи кирди. Хoтинининг қўлидa термoс, кaттa oқ тугун, кизникидa эсa кaттa тaрвуз.

Хoтини – чувaк юз, истaрaси иссик aёл сaлoм бeриб, тугунни тaхтa кaрaвoт устигa қўйди:

– Дaдaси, oвқaт сaл кeч қoлди.

Пaрдaев жилмaйди вa:

– Жудa яхши, – дeди ўсмoқчилaб, – ёмoн oдaм эдик, энди битимиз тўкилиб, яхшигa aйлaнaмиз!

Сoдиқ aттoр пихиллaб қулди.

Пардаев ҳеч нима тушунмаган хотини ва кизига маънодор қаради. Қизининг қўлидан тарвузни оларкан, ийиб кетиб:

– Яша-а, она қизим, асал қизим, дадангга овқатдан сўнг тарвуз хуш ёкишини биласан-а! – деди шод ва кўтаринки оҳангда. Шу аснода Содик атторга қараб киноя қилди. – Мен ёмон одамман!

– Сиз дунёдаги энг яхши отасиз! – деди қизи ва юзидан ўпди.

Содик аттор яна пихиллаб қулди. Ўтин чирсиллади, узоқдан отнинг кишнаши эшитилди, дарё эса майин шовулламоқда эди.

ЖИНҚАРЧА

– Жинқарчанинг оти нимайди?

– Ажиб савол бўлди-ю! Жинқарча-да номи, яна нима бўлиши мумкин?!

– Асл номини сўраяпман. Билмайсизми?

– Билганда нима?! Жинқарча-да, тагин ким бўларди!

Жинқарча озгин, митти, муштдеккина сичконкўз ўсмир, лекин тилими?! Тили, воҳ, воҳ, тилими, тошни ёради, тошни! Астафидуллоҳ. Сиз уни бир кўрсангиз, одатини кейин биласиз. Бир куни, денг. Шоймардон шопур деганларининг оғзи чаток... шу одам, денг, полвонларни қўшни қишлоққа тўйга олиб бораётганда, жинқарчанинг ялпайиб ўтирганини кўриб: «Сенга нима бор, мишиқи?!» деса бўладими мулзам қилмоқчи бўлиб. Жинқарчадек йигит келиб-келиб кийимидан бензин ҳиди анқиб турган найновдан дакки ермиди?! «Ҳов, шопур, оғзингизга қараб гапиринг!» деди қилтириқ бўйнини ғоздек чўзиб. Шоймардон шопур калака бўлишини истамади шекилли, унинг гапини шарт илиб олиб: «Сан ҳам саригвойлардан экансан, гапим тегиб кетдими, хафа бўлма, Жинқарча!» деди ва зўраки ҳиҳилаб қулди.

Жинқарчанинг қўллари мушт тугилди: тагин жигига тегсалар, жанжал кўтариши тайин эди, шундан чўчишди шекилли, бошқа ҳеч ким унинг асабига тегмади.

Мен уни кейинроқ кўп тўйларда кўрдим: бўлар-бўлмасга жанжал қилиб, ўртага тушар, сўнгра йиқилиб, кийимлари тупроққа беланиб, шармандаларча даврадан чиқиб кетарди.

Бир гал нос чекиб олган Шоймардон шопур ярим йўлда яна унга ташланиб қолди, денг! Қаҳратон тун, ташкарида қорбўрон ўйнайди.

— Ов, бола, неча марта айтдим, кўлингдан келган ишни қилсанг-чи! — деди у ярим ҳазил, ярим жиддий оҳангда. — Ўзи чумчукча гавданг бор-у, керилишингга ўлайми?!

Тўйдан ғолиб бўлиб қайтаётган йигитлар хоҳолаб кулишди.

Ойнадан уни кузатиб тургандим. Сичқон кўзлари қаҳрли ёниб, кўллари мушт бўлиб титради, сўйлоқ тишлари каттик ботиб, бир лахзадан сўнг нафис лабларидан қон сизиб чиқди. Мен кўркиб кетдим, денг, бир қори ҳол рўй бериши мумкин. Одам дегани таҳқирга бир чидайди, икки чидайди, охири тарс ёрилиб, ўзини унутиб, ҳар бало қилиши мумкин.

Жинқарча бирданига келиб, рулга ёпишди-да:

— Машинангни тўхтат, энагар! — деб сўкинди.

Шоймардон шопур ундан бундай кўполликни қутмаган экан, талмовсираб, гангиб қолди: машина яхмалак йўлда на-ридан-бери бориб келди.

Ўтирганлар шовқин-сурон қилишиб, уни бўралаб сўкишди. Тўғри-да, машина ағдарилиб кетса, нима бўлади.

Жинқарча машина эшигини очиб, тушди-кетди. Ичкарига совук ҳаво ёпирилди.

Ғулом полвон дегани бор эди, денг. «Ака, яхши иш қилмадингиз! — деди у жигибийрон бўлиб. — Қайсарни энди машинага чиқариб бўлмайди. Бўри еб кетса, номимизга иснод тегади. Сизлар кетаверинглар, мен у билан қоламан!» — дея у ҳам машинадан тушиб кетди.

Икки ошнаси ҳам унинг ортидан эргашди. Ўша кеча денг, ҳаммалари пиёда қилишибди. Кейин эшитдим, уч полвон шамоллаб, касалхонада ётиб чиқди, лекин Жинқарчага бало ҳам урмади.

Ўшандан сўнг Жинқарча кўринмай кетди. Жуда кўп киши-лар уни уялгани учун хорижга кетиб қолди, деган тахминга боришди, аммо орқаворотдан эшитдимки, у Тангри Тоғдаги «Шалола» калъасига бориб, у ерда Мерган ота деган полвонга шогирд тушиб, кураш сирларини ўрганган эмиш.

Мен бу гапга ишондим, чунки бундай кайсар, ўжар йигитлар кўнгил орзулари йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайдилар ва охир-оқибат, жонларини минг бир азобга қўйиб бўлса-да, мақсадлари чўккисига чиқадиладар.

Биз тўйхонага кирдик, кенг ҳовли текисланиб, супурилиб-сидирилиб, сув сепилган, оёқ ости ёғ тушса ялагудек, топ-тоза: болалар, катталар, полвон йигитлар даврани тўлдиришган. Бехтиёр шеригим мени тўрткилади. Дарвоза ёнида мўйловли дароз йигит у билан ади-бади айтиб турган экан, гаплари кулоғимга чалинди.

Мўйловли йигит қўлини пахса қилди:

– Шу ерга ҳам келдингми бурнингни суқиб?! Пишириб қўйибдими?! Барибир сендан полвон чикмайди?!

Жинқарча бўш келмади:

– Сенинг ишинг бўлмасин! Ҳали санлага кўрсатиб қўяман!

Мени бирга олиб юрган шеригим Асил ака: «Айтганини қилади у!» деди кулоғимга шивирлаб. Куёш чўкиб кетди. Қумуш окшомнинг фарахбахш нурлари, шўх мусика садолари юракка қувонч солиб, кўзларни яшнатди. Оқсоқоллар чўгдек гилам устида давра қуришиб, қурашни бошлашга дуо беришди. Дастлаб икки оқсоқол, ундан сўнг болачалар қураш тушиб, ирим-сиримни амалга оширдилар. Чор-атрофни қий-чув қулги тутди. Қиз болалар, аёллар ҳам қурашни томоша қилишга келишган, бундай даврани биринчи кўришим эди. Кўп жойларда аёллар қурашни эркақлар иши, деб билишади.

Болалар, ўсмирлар ҳақларини олиб, жой-жойларига бориб ўтиришгач, елкадор полвонлар ўртага чиқиб, қураш туша бошладилар. Асил ака ўнг қўли билан имо қилиб, оқсоқоллар ёнида ўтирган Жинқарчага ишора қилди:

– Тавбасига таянган кўринади, энди даврага чикмаса керак!

Мен бояги ўйларимни, одам боласининг қайсарлиги ҳақидаги фикрларимни эсладим ва нотўғри ўйлаган эканман, деб ўзим уялдим. Бундай вазиятда ҳар қандай киши тилини тишлаб қолади. Нафасим ичимга тушиб, оғзимдаги гапимни ҳам ичимга ютдим. Орадан чамаси икки соатлар ўтиб, ўртада фақат Ғулом полвон қолди. Оқсоқол қўлини кўтариб: «Яна талабгор борми?» деб уч қайта сўради. Ҳеч кимдан бирор сас

чикмади. Асил ака: «Бу ерда Ғулом полвонга тенг келадигани йўқ шекилли!» – деди. Мен шу билан кураш тугар эканда, деб ўйладим, лекин кўнглим бир нимани сезиб, жойимдан кимирагим келмади. Оксокол: «Демак, даъвогар йўқ!» деди ишонч билан ва Ғулом полвоннинг кўлини юкори кўтарди.

Жинқарча ўртага отилиб чикди ва: «Даъвогар бор!» деди чийиллаб. Давра бир лаҳза сукутда қолди, факат бироздан сўнг нариги томондан йигитларнинг кулгиси, қизларнинг пичинглари қулоққа чалинди. Ғулом полвон истехзо билан қараб: «Ҳазиллашмаяпсанми?» деб сўради. Жинқарча бошини сарак-сарак қилиб: «Мен ҳеч қачон ҳазиллашмайман!» деди. Давра яна жим қолди. Жинқарча кўк нимчани кийиб, даврани етти айланиб келиб, оксоколлар ёнига чўқди-да, кўлини кўтарди: «Қани, боболар, менга бир дуо беринглар!» Чоллар бир-бирларига қарадилар. Узун оппоқ соқолли бобо дуога қўл очди: – Полвонларнинг йўли насиб бўлсин, болам!

Жинқарча Ғулом полвоннинг атрофини айлана бошлади. Болалар кикир-кикир қулади, денг! Ширакайф йигит: «Қандингни ур, Жинқарча!» деб бақиради. Кимдир: «Ғулом унга онасини кўрсатади!» деб айтади. Ғулом полвон уни менсимаган ҳолда тиржайганча устига бостириб бориб, унга мушуквачча билан ўйнашаётган шердек, ҳазиллашиб ҳамла қилади, даврани эса яна истехзоли қулги китиклайди. Ғулом полвон тўсатдан унинг белбоғидан ушлаб тортади-да, «мана сенга» дегандек, уни даст кўтариб отади. Ҳамма увлаб юборади, лекин Жинқарча ҳам анойи эмас: у бир сакраб, ерга тик тушади. Кимдир: «Қойил!» дейди, кимлардир қарсак чалиб юборади.

Тўғримизда болалар орасида ўтирган қорамағиз чол диққатимни тортди: унинг нигоҳи жиддий, бошқаларга ўхшаб қулаётгани ҳам йўқ, полвонларнинг ҳаракатларини зимдан кузатмоқда. Жинқарча ерга тик тушганда, кўзлари бирдан яраклаб кетди, мен бунни аниқ кўрдим ва тажрибамдан биламанки, одам дегани яқинига шундай жон қуйдириши мумкин. Беихтиёр Асил акани тўртдим:

– Қаршимиздаги ҳов ана у, болалар орасида ўтирган чолга эътибор беринг! Жинқарчангизнинг отаси эмасми?

Асил ака ўнг қўлини пешанасига қўйиб, чолга тикилди ва:

— Бу Мерган-ку! Беҳудага келмаган! — деди бироз ҳаяжонли оҳангда. — Мен унинг услубини биламан: Жинқарчага кураш сирларининг энг нозик жойларини ўргатган бўлиши керак. «Гап кучда эмас, билимда! Кураш шундай катта билимки, уни билмасанг, даврага чикма!» дейди у.

— Яхши гап экан! — дедим мен.

Жинқарча кулочини кенг ёзиб, Ғулом полвонга яқинлашди. Лаби қимтинган, сичкон кўзлари айёрона боқмоқда. Наҳотки, у Ғулом полвонни, ўзидан икки баравар катта кишини йиқитса, деб ўйладим. Физика ўқитувчимизнинг жисмлар ҳақида гапира туриб, инсон боласи маълум конунларга амал қилиб, тоғни ҳам қулатиши мумкин, дегани эсимда.

Даврада гап-сўзлар тиниб, ҳамма икки ғаройиб полвонни кузата бошлади. Ғулом полвон рақиби томон қўлини узатганча, яна ён-атрофга тиржайиб тикилди, гўёки «биринчисида тик тушган бўлса, бу сафар унга Учқўргонни кўрсатиб қўяман», деяётгандек эди. Жинқарча югуриб келиб, унинг қизил белбоғидан тортиди ва атрофида парракдек тез айланди, кўзи жимирлаган Ғулом полвоннинг қўллари ҳавода муаллак қолди.

— Болача уни гангитиб қўйди. — деди ёнимда ўтирган чўкки соқол қария хириллаган овозда.

Жинқарча Ғулом полвонни қўйиб юбориб, атрофида яна парракдек тез айлана бошлади, гоҳо унга ҳужум қилиб, оқ халатидан тортиб, белбоғидан чиқариб юбориб, кийимларини тузатишга мажбур қилар, гоҳо худди шерваччадек тишларини қайраб, қариллаб куларди, аммо кўзларида қулгидан асар ҳам йўқ эди. Вақт ўтиб борар, «Ғулом полвон уни бир зумда ер тишлатади» дея ўйлаганлар ҳам аста-секин унга мойиллик кўрсатиб: «Бўш келма, кичкина полвон!» деб олқишлай бошладилар.

Жинқарча югуриб келиб, Ғулом полвоннинг чап қўлига ёпишиб, чап оёғига чил урди ва «Ё пирим!» дея кўкрагидан орқага итариб юборди.

Мен Мерган акани кузатдим, унинг нафис лаблари «бали!» дегандек қимтиниб, соқоли диркиллади. Демак, шогирди-

ни каттик тайёрлаган, лекин шундай катта полвонни қаердаги мишики бола ер тишлатса, ажаб хангома бўлади ўзиям.

Кучли зарбдан тебраниб кетган Ғулом полвон ўнг елкаси билан гурс этиб ерга кулади. Қизлар қикирлаб кулишди. Энди давра Жинқарчага истехзо билан эмас, хайрихоҳлик ила қарай бошлади: деярли ҳамма у томонга ўтиб бўлган, Ғулом полвонни эса уч-тўрт ўртоқлари олқишларди, холос.

Кўнгил деганлари эзгуликни хуш кўради, Жинқарча шунча йилдан буён эзилиб, куйиниб шу йўлда юрган экан, нега унинг орзуси амалга ошмаслиги керак. Шу хаёллар билан мен ҳам уни олқишлашга тушдим. Асил ака менга бир-икки қараб қўйди-ю, индамади.

Жинқарча оний тезликда айланиб, Ғулом полвоннинг орқа ёкасига ёпишди. Мен беихтиёр Мерган полвонга кўз ташладим: унинг кўзлари яна яркираб, бир тутам соқолини силаб турган қўллари титраб кетди; Жинқарча «Ё пирим!» деб бақирди ва Ғулом полвонга орқадан чил солиб, чаккон айлана ҳаракат билан уни ортга яна туртиб юборди, у тебраниб-тебраниб, ерга гуп ағдарилиб тушди. Бир лаҳзада...тушимми, ўнгимми!.. Гуп этган товушни, кейин қуюқ чангни кўрдим. «Ўзи нима бўлдийкин?» деб ўртага кўз тикдик. Ё астағфуриллох! Неча йиллардан буён кураги ерга тегмаган Ғулом полвон қўллари икки ёнига шалвираб тушганча осмонга қараб ётарди... «Ҳалол, ҳалол!» деган ҳайқириқларни эшитиб, ўзимга келдим.

Жинқарча югуриб бориб, устозига таъзим қилиб, ок желаги этакларини кўзига суртди. Бошини ердан кўтарганда, кўзлари жикка ёшга тўла эди. Йигит кишининг йиғлаши уят ҳисобланади, аммо шундай пайтлар бўладики, кўздан беихтиёр севинч ёшлари қайнаб чиқади. Унинг ҳозирги ҳолатини фақат қалбдан идрок этиб, тушуниш мумкин эди.

Асил ака ўрнидан турди:

– Жинқарча бало чикди-ю! Бунака антиқа курашни умримда кўрмаган эдим. Юринг, уни табриклаб қўййлик!

Таклиф маъқул тушиб, мен ҳам ўрнимдан қўзғаларканман, «одам боласининг ҳеч бири билан ҳазиллашиб бўлмайди, айниқса, ўжар, қайсарлари билан» деган фикр хаёлимдан

ўтди. Шамол эсиб, кўнглимдаги губорларни кувиб юборди, аллакандай енгил тортдим ва шогирдини бағрига босаётган Мерган акага қарар эканман, «устози борнинг омади бор» деган гап ҳаёлим осмонида юлдуздек чақнади.

Жинқарчага бир туя, бир гилам бердилар. У туя юганини ва гиламни кўзига суртди-да, сўнг юганни ёнидаги болага бериб, ўзи гиламни очиб, Мерган аканинг устига ёпди.

– Устоз, бу сизнинг ғалабангиз аслида! – деди тантанавор оҳангда.

Ўртада ҳакамлик қилган оқсоқол:

– Баракалла, полвон болам! – дея бағрига босди.

Қаердандир Шоймардон шопур пайдо бўлди:

– Беҳудага ғашингга тегмаган эканман, ука! «Кичкина деманг бизни, кўтариб урамиз сизни» деган гап айнан сен учун айтилган экан. Қани, ке, бир бағримга босиб кўяй, яшавор, Жинқарча укам!

Самимий, беғубор кулги қалбларни силаб ўтди. Ҳамма хурсанд эди назаримда. Мен-чи?.. Мен негадир елкасидан тоғ ағдарилган кишидек енгил эдим.

– Унинг номи нимаиди? – деб сўрадим ҳакамдан.

– Номими? – қария менга кулиб қаради. – Отаси унга Бек деган ном берган эди.

– Беҳудага эмас экан, – дедим оҳиста, – бугун у давранинг беги бўлди.

Ўрнидан турган қария:

– Тўғри айтдингиз! – деди ва Мерган акани табриклаш учун унга томон юрдик.

САБРИНА ХОНИМ

Кенг деразадан кумушранг Мармар денгиз, катта-кичик кемалар, Европа билан Осиёни боғлаб турган машҳур осма кўприк, қизил, оқ томли қатор уйлар, мовий осмоннинг бир парчаси кўзга ташланади; ичкари иссиқкина, унчалик катта бўлмаган хонанинг деворлари алвонрангда жуда нозик дид билан безатилган, ўнг томонда чоғроқкина кизғиш стол, устида тунги ҳаворанг чирок, турли қоғозлар; оқ кўйлак, кизғиш

нимча кийган, хушрўйгина котиба нималарнидир ёзмокда, девор ёнидаги телевизорда мўйловли йигит майин, ширали кўшиқ куйламокда, кизча онда-сонда бошини кимирлатиб, кўшиққа жўр бўлади, бизга қараб-қараб кўяди, гоҳ соатга, гоҳ хўжайинининг қора дермантин қопланган эшигига кўз тикади.

Омонбей шивирлаб гапиреди, кўз олдимда ҳали замон чиқиб қолиб, биз билан танишадиган Камол оға гавдаланади: уни зуваласи пишиқ, доимо юкори кайфиятда юрадиган, гапга уста одам, дейишади, демак, кенг пешанали, гавдаси йирик киши бўлиши керак. ўйлайман ўзимча.

Омонбей таърифини тугатиб, котибани гапга тутеди:

– Бий афандим, бу йил нечага тўлдилар?

– Бир кам саксонга!

– Умрлари зиёда бўлсин. Сабрина хоним-чи? У киши неча ёшдалар?

Котиба тиришган лабларини буриб, елка қисади:

– Билмадим, аёлларнинг ёшини сўрамайман.

Қовун туширганини билган Омонбей узр сўрагач:

– Сиз жуда назокатли қиз экансиз, – дейди уни мактаб, аслида эса хижолатдан чиқишни кўзлайди ва яна гапини давом эттиради: – Сўрамаганингиз ҳам маъкул. Ўзи, аёллардан ёш сўралмайди! Сизлар биз учун ҳамиша ёшсизлар!

Котиба бошини кўтармайди. Мақтов унга ёкмаганлиги аниқ. О, бу котибалар – ғалати олам, кўнгилларини топсангиз, улардан зўр ошна йўк; мабодо, ранжитиб қўйсангиз, ялтоқланиб ўтирманг, барибир бефойда!

Эшик майин шиғиллаб очилади ва узун бўйли йигит ногиронлар аравачасини ҳайдаб чиқади. Аравачадаги калласи катта, сийрак соч, лаблари чўзиқ, кўзлари чакнаб турган қария жилмайиб бизга қаради. Котиба бидирлаб бизнинг кимлигимизни, нима учун ташриф буюрганимизни айтди. Мен шундагина ногиронлар аравачасида ўтирган кишининг Камол оға эканлигини англадим, лекин ногиронлиги тўғрисида сира эшитмаган эдим. Шу ҳолида қандай қилиб дунёга доврүк солиб юрибди? Ёки кейинчалик бирор фалокат юз бериб, ногирон бўлиб қолганмикан?!

– Сиз Ўзбекистонданмисиз? – деб сўради у ёкимтой овозда.

Мен тасдиқ ишорасини бердим. У қўлларимдан тутиб, кўзига суртди:

– Ғоят азизлар юртидан келибсиз, хуш кўрдик! – У котиба кизга қаради. – Менга аввалроқ хабар берсангиз бўларкан!

Котиба мулзам ҳолда тош котди.

Камол оға ҳамон қўлимни ушлаб турар, унинг тараша котган қўллари билинар-билинемас титгарди.

– Минг бор узр сўрайман, азиз меҳмон, мени вазир чақиряпти, сиз билан дилдан суҳбатга жуда муштокман! – У яна котиба кизга қаради. – Ҳозироқ Сулаймонни чақиринг, булар билан чорбоғимизга бориб туришсин. Мен мажлисдан чиқиб, тўғри ўша томонга ўтаман!

– Овора бўлманг, Камол оға! – дедим мен хижолат чекиб. – Сизни бир кўрмоқчи эдим, холос!

– Келиш меҳмондан, жавоб мезбондан. Шундай экан, ҳозирча сизга рухсат йўқ! Кетсангиз, жуда хафа бўламан!

Омонбей мени кўндиришга уринди:

– Оғанинг сўзини қайтариб бўларканми?! Хўп, дея қолинг, азизим!

Гап ортиқча эди. Шундай катта одамнинг таклифини рад этиш ҳам инсофдан эмас. Мен ноилож кўндим. Шукрки, бу инсон билан учрашиб адашмаган эканман. Шу баҳона жуда ғаройиб воқеалардан хабардор бўлдим. Бу мен билган муҳаббат қиссаларининг энг зўри эди, десам, ишонаверинг. Камол оғанинг ҳикоялари Сизга ҳам илиқлик бағишласин деб, уларни коғозга туширдим. Сиз ҳам ўқиб кўринг, шояд, мендан ҳам шод бўласиз, деган умиддаман.

* * *

Мен кичкина тор кўчани, ўн саккиз ёшимни, ёмғирли, қоркировли кунни яхши эслайман. Ўша куни ўлиб кетишимга, аниқроғи, ўз жонимга қасд қилишимга бир баҳя қолган. Пешанамда яшаш бор экан, шукр бугун ўзимга тўқ, бой-бадавлат кишиман. Мени ҳаётга қайтарган Сабринамдан миннатдорман. Шу боис ҳам, ҳикоямни ўша совуқ, ёмғирли кундан бошлайман.

Оилада уч ўғил эдик. Акаларимдан отамнинг умидлари катта эди. Эртага улар улғайишиб, албатта, қўлтиғимдан кириб, оғиримни енгил қилади, дея уларга кўпроқ эътибор қаратар, менга эса шунчаки ногирон, боқиманда сифатида муомала қилар, аммо буни сездирмасликка уринарди. Ночор ҳолимдан ич-ичларидан эзилишимни фаҳмлар, англари эди. Ўн саккизга тўлган бўлсам-да, ҳамон менга ёш, дардисар болага қарагандай муносабатда бўлар, бу эса ғанимга тегиб, энсамни котиради. Бир умр унга ортиқча юк бўлиш мен учун энг катта ҳақорат эди. Шу ёшда, боз устига, Сабрина хонимга ошиқ бўлиб қолганимни айтмайсизми?! Бошқалар билса, ўшанда роса кулги бўлишимни ҳам билардим, аммо бу тўғрида на онамга, на отамга чурқ этиб оғиз очмасдим. Зерикканимда аравачамни қўлим билан юргизиб, кўчага чиқиб кетардим. У пайтларда менга қаровчи ёллашга отамнинг маблағи етишмас, катта рўзгорни зўрға тебратар, кечкурун ишдан келиб, гоҳо ҳолимни сўрашга ҳам қурби етмай, овқатини апил-тапил еб ухлаб қоларди. Бир куни эрталаб кўчага чиқдим. Осмон булут, ҳаво совуқ эди. Кўнглим хоҳлаб денгиз бўйига бордим. Қанча ўтирдим билмайман, бир маҳал ёмғир ёға бошлади, парво қилмадим, чунки бу пайтда кўнглим бўшашиб, ўзимни дунёнинг энг ғариб одами сифатида кўриб турардим. Ҳей денгиз, ҳатто сен ҳам одамларга азизсан, қадрли ва кераксан?! Мен-чи? Мен кимга керакман?! Ҳеч кимга! Ҳатто ота-онамга ҳам! Бирорта кизга ҳам, ҳатто энг хунук кизга ҳам керак эмасман?! Бу ғам, изтироблар кўнглимдаги орзу-ҳавасларни ерга уриб чил-чил синдирмоқда эди. Ўзимни денгизга ташлаб юборсамми, деган аҳмоқона ўйга ҳам бордим. Тўғри-да, одамларга ортиқча даҳмаза бўлиб яшагандан кўра, денгиздаги балиқларга ем бўлган афзал эмасми?! Аммо яхшиямки, инсон кўнглида иккита фаришта бор: бири сени аҳмоқона ишларга ундаса, иккинчиси қайтариб қолади. Кўнглимдаги иккинчи имонли фаришта: «Бахтинг олдинда, ўлимни ўйлама, ўзини ўлдирган дўзахга тушади», дея мени тутиб қолди. Лекин қайсарликка олиб, ёмғир остида ўтиравердим: кийимларим жиққа ҳўл бўлиб, тишларим тақиллай бошлади. Кўзларимни юмиб олдим, қайноқ ёшлар киприкларим орасидан сизиб

чикиб, ковоқларимни, лабларимни куйдирди, аммо мен парво килмадим. Оёқ товушлари эшитилиб турарди. Кимдир елкамдан туртди: «Бий афандим!». Қиз боланинг янғроқ овози ўзимга келтирди. Беихтиёр бош кўтариб қарадим. Катта ҳаворанг ёмғирпўш тутган, қорача калта сочлари елкасига тушган, истараси иссиқ кизнинг нигоҳлари жиддий, бокишлари меҳрли эди. «Сизни биров хафа қилдими? Ивиб кетибсиз-ку, бунақада шамоллаб қоласиз!» — деди у меҳрибон оҳангда. Нима дейишимни билмадим, аниги, тилим калимага келмади, негадир бўзлаб йиғлагим, додлагим келди, нимага, ўзим ҳам билмайман; одам дегани ғамга ботиб, тушкунлик ботқоғига ботиб қолганда, ўзини йўқотиб қўяди, мен ҳам худди шу аҳволда эдим, бундай пайтларда кўнгилдаги ғалаён бўғзингни тўсиб олади, қани бир оғиз гапириб кўр-чи, гапирсанг, бутун оламинг фарёдга келмаса, отимни бошқа қўяман.

Кўзларимдаги изтироб Сабринанинг юзига кўчганини кўриб, кўнглим баттар бузилди, бир бечора кизга энди ортиқча юк бўлдим, деб ўйладим ва кўнглимдаги ғалаёни зўрға босиб: «Ҳечқиси йўқ, ўзим шундай, эътибор берманг, сизга раҳмат!» дедим кетаверишингиз мумкин, деган оҳангда, аммо у мени ташлаб кетмади, «Совуқда шамоллаб қоласиз-ку, устбошингизни қаранг!» деди қуюнчақлик билан, унинг астойдил жон куйдираётгани менга ёқди, ҳатто танамга озгина мадад ҳам бўлди, дунёда меҳрибон одамлар кўп, шунинг учун ҳам ҳаёт давом этмокда, деб ўйладим, лекин кизни ушлаб қолиш ниятим йўқ эди, аммо шу тобда ундан қандай қутулиш йўлини ҳам, қай тариқа унга жавоб бериб юборишимни ҳам билмасдим.

«Бу ерда Сизни биров қутяптими, бий афандим?» — сўради ўта назокат ва одоб билан. Унинг менга хайрихоҳ ёқимли овози кўнглимни кўтарди. Уни алдагим келмади ва беихтиёр бироз зарда билан «мени ким ҳам кутарди» деганимни ҳам билмай қолдим. Қиз аравачамни йўлга тўғрилади. «Юринг бизникига, уйимиз шу ерда, ҳов ана, яшил дарвоза, бироз исиниб оласиз, кийимларингизни қуришиб бераман». Қизнинг бу гапларидан бошим осмонга етган бўлса-да, аммо уялдим, уйдагилари олдида уни хижолатга қўйиш мен учун азоб, шу боис бунга ҳожат йўқлигини, ўзим тезда уйимга етиб олишим мумкинли-

гини айтдим. У каерда туришимни сўраган эди, дархол айтдим. «Вой-бу, жуда узоқда турар экансиз, бу аҳволда нақ шамоллаб қоласиз, бизникига кириб, бироз исининг, иссиқ қаҳва тай-ёрлаб бераман, сўнг кетасиз» деди бийрон сўзлаб, шу гаплар билан унинг дарвозасига етдик, у илдам ҳаракат билан дарвозани тақиллатди, ҳаял ўтмай эркак кишининг «ҳозир» деган дўриллаган овози эшитилди, сўнг қулф занжири шарақлаб, дарвозанинг кичкина тавақаси очилди ва соябон тутган тепакал қария: «Сабринахоним, яхши келдингизми? – дея дарвозанинг катта тавақасини очди. – Онангиз боядан бери хавотир олиб ўтирган эдилар!» деди ва «Бу ким бўлди?» деган маънода менга ўғринча қараб қўйди. Юзим ловиллаб ёниб, кўнглим ғаш тортди. Онаси бобиллаб берса, дардимга дард қўшилади, беҳудага келдим, дея ўзимни қойий бошладим. Қария: «Буни менга беринг, қизим» дея аравагани унинг кўлидан олди.

Мен яна ўзимни ноқулай сездим. Қарияга ҳам ортиқча ташвиш бўлдим, балки оғринаётгандир, деб ўйладим, лекин у мен билан очиқ, хушчакчак сўрашди ва ҳатто «ивиб кетибсиз-ку, бий афандим» дея ночор аҳволимга ачиниб қаради, билдимки, бу анча нуфузли оила, акс ҳолда, остонадаёқ совуқ муомала қилган бўлишарди. Ҳовли анча кенг, ўнг томонда олма, гилос дарахтлари, жимжимадор қатор уйлар, ундан нарида ҳовли тўрида икки қаватли, олди ойнаванд бино, ёмғир ювиб турган топ-тоза тош йўлак уйнинг мармар зиналарига бориб туташади. Анча бой-бадавлат оила эканлиги кўриниб турибди. Чап томондаги уйдан, афтидан ошхона бўлса керак, ўрта яшар аёл кулиб чикди, у семиз, бағбақали, олдига кўк бандбоғ тақиб олган, югуриб келиб, кизнинг кўлидан аввал қорамтир сумкасини олди, сўнг аравачамни юқори чиқариш учун чолга ёрдамлашди. Мен унга раҳмат айтдим, аёл бошимни силади, ишонасизми, иссиқ харорат билан бирга қандайдир меҳрни туйдим ва бу менга шодлик ҳадя этди.

Биз ойнаванд эшикдан ичкари кирдик, хушбўй атир хиди гуп этиб димоғимга урилиб, кўнглимни очди. Кенг зал, чап томонда оқ диван, креслолар, ўнг томонда кичкина бар: қизил айлана ўтирғичлар, ўртада катта қизғиш стол, гултувакларда ранг-баранг хонаки ўсимликлар; оқ, сарик, пуштиранг гуллар;

оқ рангга бўялган зина иккинчи қаватга олиб чиқади, тепада икки оқ эшик кўзга ташланади: афтидан, булар оқ рангги яхши кўришади, оқ ранг – эзгулик тимсоли, ёмон одамларга ўхшашмайди, шу дамда қизнинг ота-онаси эсимга тушиб, яна ўзимни ноқулай сеза бошладим, хўп, бу қария билан аёл қаролларига ўхшайди, мен билан яхши муомала қилишяпти, ота-онаси-чи, улар мени ёктиришармикан, ковоқларини уйса, нима киламан, деган ўйда қисилиб турдим; ўнг томондаги оқ эшик очилиб, ўрта бўй, юзи офтобдай чараклаган, истараси иссиқ, Сабринага ўхшаш кўҳликкина аёл чиқиб келиб, у билан қучоклашиб кўришди. Қиз менга ўгирилиб: «Танишинг, бу киши онам – Хуморойим!» деди кулиб. Мен ҳали унга ўзимни таништирган эмасдим, шу боис уни хижолатга қолдирмаслик учун бош эгиб таъзим қилдим-да: «Сиз билан танинганимдан жуда хурсандман, исмим Камол!» дея ўзимни таништирдим ва яшаш манзилимни ҳам эслатиб қўйдим.

Сабрина жилмайди ва менга имо қилиб: «Бий афандим денгизни томоша қилгани келган эканлар, ёмғирда қолибдилар, исиниб оласиз, деб бошлаб келдим», деди. Хуморойим қизини бағрига босди ва: «Одамларга жуда меҳрибон, худди ўзимга ўхшайди», дея менга кулиб қаради. Кўнглим баҳор осмонидай тиниклашиб, ёришди. Қандай яхши, меҳрибон одамлар. Хуморойим қўл ковуштириб турган қарияга: «Маъзур тутасиз, бу кишини кийимхонага олиб кириб, уст-бошларини алмаштириб чикинг, янги тоза кийимлардан беринг!» дея жилмайди, сўнг хизматкор аёлга тезда қаҳва ва егуликлар тайёрлашни уқтирди-да, қизини етаклаб, тепага чиқиб кетди. Биз қария билан чап томондаги хонага кирдик, ичкари нимкоронги, чирок ёкилган, ҳаворангдан кўзларим жимиради: хона унча катта эмас, тепада деразалар ўрнатилган, қатор қизғиш жавонлар: бу ернинг кийимхона эканлиги шундок кўриниб турар, ўнг ва чап томонлардаги зангор илгакларда баҳор, ёз ва кишлик уй кийимлари осиб турган эди.

Қария тўғридаги жавонни очиб, менга мос кийим қидира бошлади, мен совуқдан жунжика бошлаган эдим, имилламанг қария, дегим келарди, унга қараб ўтирмасдан уст-бошимни еча бошладим: аввал таги йиртилган туфлимни, сўнг ўтган йили

тоғам совға қилган шимимни, чўнтаклари униқиб, чоклари йиртилган пиджагимни ва уч ой олдин онам туғилган кунимда совға қилган кулранг кўйлагимни ечиб, қарияга тикилдим. У «артиниб олинг» деб, менга катта оппоқ сочик берди. Сочик иссиқкина, юмшоқ эди. танамга илиқлик югурди. Артиниб бўлгач, ичи юнгли кулранг енгил уст-бошни кийдим-у, танамга жон кирди. лекин она-боланинг кўзига қандай қарайман, деган андишага бориб, бироз хижолатда қолдим, қария аравагани олдинга итарди, биз эшикдан чиққанимизда Сабрина кизгиш халатда, уй кийимида онаси билан диванда суҳбатлашиб ўтирарди.

Хуморойим менга тикилиб жилмайди ва ўрнидан туриб, ёнидан жой кўрсатди. қария аравагани унинг ўнг томонига буриб қўйди, ёрдам беришмоқчи эди. ўзим дедим-да, қўлларимга таяниб, аравачадан диванга ўтдим, ҳар қалай, қаттиқ ўриндан юмшоқ жойга ўтганим менга яна ором бағишлади ва яратганининг бу сийловларидан бошим осмонга етиб, шукроналар айтдим.

Бизга қаҳва беришди. Ниҳоятда хушбўй ҳид димоғимга урилиб, кўнглим яйради. Қаҳва қайноқ эди, секин ҳўпладим, биласизми, иштаҳам очилиб, қорним таталай бошлади. Қаҳвани бир зумда ичиб қўйганимни ҳам билмай қолдим. «Яна қаҳва беришсинми?» сўради Хуморойим. Шуниси етади. дедим ва юзим яна ловиллаб ёнди. Сабрина менга қараб жилмайди, гўёки ой менга жилва қилди. Юрагим энтиқди, тиниқ кўзларига тикиларканман, қорачиқларидан таралаётган оппоқ нурлар юрагимга меҳр ёғдирмоқда эди, йўқ, бу менинг унга бўлган йигитлик ҳавасим эмас, балки унинг одамгарчилигидан мамнун бўлганлигим ифодаси эди. Ҳаммаси меҳрдан бошланишини қаёқдан билибман, денг. Қаҳвадан сўнг суюқ таом олиб келишди: аллақандай хушбўй кўкатлардан тайёрланган овқат эди бу, ҳали ҳам мазаси оғзимда турибди: мен оч эдим, овқат шундай маза бердики, гўёки умрим бино бўлиб, бундай таом тановул қилган эмасдим. «Жуда ширин бўлибди, раҳмат!» дедим миннатдор бўлиб. «Ош бўлсин, бий афандим!» деди Хуморойим. Сабрина менга яна ойдай тўлиб жилмайди. «Биласизми, бугун овқатни мен учун ойижонимнинг ўзлари

тайёрлаганлар!» Мен Хуморойимга бош эгиб таъзим қилдим ва «Қўлингиз дард кўрмасин, жуда ширин овқат тайёрлар экансиз» дедим, у хурсанд бўлди, юзи энди очилган атиргулдай барк уриб яшнади.

Иккинчига балиқ келтиришди. Балиқни унчалик хуш кўрмасдим. Айникса, қилтиғли баликларни жиним ёқтирмайди, аммо олдимга қўйилган балиқ гўштида битта ҳам қилтиқ йўқ эди. Хуморойим: «Еб кўринг, жуда мазали!» деди олдимга санчкини суриб кўяркан. Ноилож бир бўлак балиқни олиб, оғзимга солдим, ҳақиқатан жуда мазали эди, яна икки бўлак едим, дастурхондан қўлимни тортдим, тўғриси, ортиқча егани уялдим, гарчи она-бола «олинг, олинг» деб кистасалар-да, мен «рахмат, едим, жуда ширин тушлик бўлди» деб тортинчоклик қилишга мажбур бўлдим. Сўнгра бизга бир стакандан чой беришди. Чойни ҳузур билан ичдим. Албатта, бу аъло сифатли чой эди. Бунакасини бир гал ичганман. Ўшанда ишхонадан отамга шунақа аъло сифатли чойдан бир кутигина совға қилишган экан. Онам уни нозик меҳмонлар учун асраб қўйган эдилар. Бир куни бетоб бўлиб колганимда, эркалик қилиб, ўша чойдан ичгим келяпти, деганимда, ойижоним ийиб кетиб, ундан менга дамлаб бердилар. Бу зотлар ҳар куни шундай аъло навли чой ичишса керак, қандай яхши. Мен Сабринага ҳавас билан тикилдим. Ана буни яшаш деса бўлади.

Чойдан сўнг у мени дарсхонасига бошлаб кирди: бу жуда кенг, ёруғ хона бўлиб, деворга ёпиштириб катор жавонлар терилган; тўрдаги катта деразага оқ шоҳи парда тортиб қўйилган, ўртада катта ҳаворанг оёқли хонтахта ва битта кора юмшоқ ўтиргич, устида тунги қизил чироқ, катта-кичик ҳар хил китоблар, дарс ва расм дафтарлари; мен тўк жигар, зарҳал ва оқранг китобларни бир-бир ушлаб кўрдим, у пайтларда китобларга у қадар ҳавасим йўқ эди, лекин йигит дегани ғалати бўлади, ёқтирган қизи нимани яхши кўрса, у ҳам ўша нарсаларга ҳавас қўя бошлайди. Унга: «Шунча китобни бир ўзингиз ўқийсизми?!» дея ноўрин савол берганимни ҳамон уялиб эслайман, ўшанда нақадар ғўр йигит бўлган эканман, ҳаҳ дунё-я, дейман гоҳо ва ширин хотиралар билан бирга ўша гўллимни ранжиб ёдга оламан.

Кенг деразадан қизиқиш билан кўчага қараганим ҳам эсимда: кўча, ундан наридаги қизғиш девор, дов-дарахтлар ва эсимда қолгани унинг деразаси тўғрисидаги тахта ўриндик, кейинчалик шу ўриндик менинг қувончу қайғуларимга шерик бўлган эди; ҳа, айтгандай, унинг дарсхонасида уд деган мусика асбоби бор эди, мен-ку, бу асбобнинг уд эканлигини билмасдим, унинг ўзи бу сознинг қадимийлигини айтиб бергач, менда ҳар қалай тасаввур пайдо бўлиб, қуй эшитиш иштиёқи туғилди, илтимосим билан у менга ажиб-ажиб қуйлар чалиб берди, радиодан кўп қуй эшитган эдим, аммо қуйни жонли эшитиш бошқа экан: ё ўшанда мен кизга маҳлиё бўлиб, сеҳрланиб, ёки бўлмаса, ҳозир айтганимдек, жонли қуй ҳақиқатан ҳам мени ром этган эди. Қуй чалиб бергани учун унга раҳматлар айтдим, хизматкор аёл кийимлар қуритилиб, дазмолланганини билдирганда, кетиш фурсати етганини англаб, кўзғалишга изн сўрадим. «Майли, ўзим сизни нарироқ элтиб қўяман!» деди, йўқ, десам ҳам кўнмади, қария ҳам бизга ҳамроҳлик қилди.

Сабрина уйимнинг олдиғача ёмғирпўшини тутиб борди. Йўлда унинг тиббиёт илм даргоҳида таҳсил олаётганини, шу бу йил ўқишга кирганини ҳам билиб олдим: бу хабар мени анча мулзам қилди, мен қаёқда-ю, у қаёқда, дея руҳим тушди, кейинроқ нега ундан хафа бўлишим керак, аксинча, у менга катта ҳиммат кўрсатди, раҳмат айтишим керак эмасми, эй нодон, дедим ўзимга-ўзим; у ақлли, фаҳм-фаросатли киз эдиким, менинг тушкун қайфиятимни кўриб: «Хоҳласангиз, ҳар куни тушдан сўнг бизникига келиб туринг!» деди самимий оҳангда. Бу гап кўнглимни ёриштириб, менга анча таскин берди, ўзим ҳам ундан дарҳол айрилгим йўқ эди, бунинг сирини билмасдим, эҳтимол, тақдир деганлари шудир! Хуллас, мен уникига ҳар куни эмас, бозор кунлари бориб турадиган ва бир-икки соат суҳбатлашиб, сўнг турли китобларни олиб қайтадиган бўлдим: мен учун янги ҳаёт бошланган, у қувонч тонги билан бошланиб, қувонч оқшоми билан тугарди; энди ортиқча вақтим йўқ эди, ярим тунлари ҳам китоб ўқирдим, уйдагиларим хурсандлигимни ва бойвучча киз билан танишлигимни билиб, астойдил суюндилар, бу нарса ўзимга ҳам ёқди.

Лекин ҳаёт катта дарёдек бир гап, гоҳо тинч, гоҳо ҳайкириб оқади, мен ношуд эса уни доимо тинч оқади, деб хаёл қилган эканман, бир куни кучли тўлқинлар мени яна азоблар қирғоғига отди. Ўша куни эрталаб туриб, ювиниб-тарандим, янги кўйлагимни кийиб, хушбўй атирлар сепиб, уникига бордим, у мени сал хомуш қаршилади, балки кайфияти йўқдир, ҳар қалай қиз бола, деб ўзимни хотиржам тутишга ҳаракат қилдим: уйига меҳмонлар келишган, уларнинг орасида узоқ тоғ кишлоқда яшаётган ҳоласи ҳам бор экан, мен уни кўрдим, бу ўрта яшар, қорамағиз, юзи тиришган аёл эди, у менга бошдан-оёқ разм соларкан, кўзларини олайтириб, совук қаради-да, сўнг қарс этиб эшикни ёпди. «Ҳей, Хуморхон, кизингни кимга кўшиб кўйибсан, битта-яримта эшитса, нима дейди. Бўйи етган қизни келиб-келиб, ногиронга кўшиб кўйдингми?!» деган гапи юрагимни тешиб юборай деди. Бу гапларни Сабрина ҳам эшитди. «Ана шунақа гаплар!» деди ҳомуза тортиб. Очиклиги, ялтоқланиб сирни яширмагани унга бўлган ҳурматимни янада оширди. У титради, қақшади, унсиз йиғлади ва паст овозда: «Мени маъзур тутинг, бу кундаги таъна-маломатлар мени адоёи тамом қилди, ортиқча гап-сўзларга тоқатим йўқ!» деди. Мен унинг аҳволини тушундим, юрагим изтироб ўтида жизиллаб ёнса-да, тишимни-тишимга кўйиб: «Узр, мен нодон сизни билмай қийнаб кўйибман!» дедим ва аравачамни жаҳл билан юргизиб ташқарига чиқдим, нафасим бўғилиб, кўз олдим қоронгилашиб кетди, қандай уйга етиб келганимни билмайман: икки кун иситмалаб ётдим, уйдагилар хавотирга тушиб, доктор чақиришди, аммо мендан бирор касалликнинг аниқ белгисини топишолмади. Ўзимни ҳар қанча тетик тутишга, босишга уринмай, юрак қушим кўкрак қафасимда додлаб типирчилаб, унга томон интилмоқда эди. Муҳаббатнинг фақат кўзи кўр эмас, қулоғи қар, танаси эса дардчил экан. Охири чиқолмадим ва қай ҳолатда унинг уйи ёнига бориб қолганимни сезмай қолдим. Ўша сизга айтган ўриндикда, унинг деразаси қаршисида тонгни окшомга улайдиган бўлдим: деразадан бирикки қараб кўярди-да, дарҳол пардасини ёпиб олар, бу манзарани кўриш мен учун азоб эди. Шундай ораста, ақлли кизнинг тошбағир чиқиб қолиши мени изтиробга солди. Шу зайлда ёз

Ўтиб, куз бошланди. Салқин тушган кезларда уйдагилар келиб, мени олиб кетадиган бўлишди. Ота-онам: «Топган кизинг баланд охурлардан ем еган, сенга лойик эмас, уни унут!» деб таскин беришга ҳаракат қилишди, аммо мен ростакамига мажнунга айланган ва энди ҳеч нарса, ҳеч қандай куч мени бу ниятимдан қайтаролмасди, аммо олдимда икки йўл турар, унинг бири – ўлим, иккинчиси – кизнинг меҳрини қозониш эди.

Бир куни тушлик пайтида ўриндикда ҳолсиз ўтирган эдим; корин оч, ичишга бир қултум сув ҳам йўқ; шу азобда ўлиб кетаман, деб ўйладим. Эй аҳмоқ кўзингни оч, шу киздан бошқаси ҳам бор, деган хайкирик ҳам янгради кўнглим саройида, аммо унга қулоқ солмадим, роса қайсар эканман ўзи ҳам. Осмон хира, салқин шабада эсар, корин қулдираб, лабларим бир бурда нонга зор эди, енгил машина ёнимда тўхтади, бошимни кўтариб қарадим: оксоч чол машинадан тушиб, ёнимга, ўриндикка чўкди. «Ҳар куни шу ердасан, ўғлим, не дардинг бор?» – сўради у. «Дардимни айтганим билан енгиллашиб қолармиди?» дедим бироз истехзо аралаш. Чол елкамга кўлини кўйди: «Бу дунёда яхшилик қилиб кетмокчиман, айт, қандай ёрдам берай?» деди у. Нима дейишимни билмай қолдим. Сабринани кўндиринг дейми? Бе, бу афсона, у икки дунёда ҳам кўнмайди. Нима десаикин, дея бошимни ушладим. Чол кўзларимга тикилиб: «Китобни яхши кўрасанми?» деб сўради. «Жудаям яхши кўраман!» деб жавоб қилдим. «Шу ерда китоб дўкони қуриб берсам, ишлайсанми?» деб сўради яна. Кўзларим чараклаб ёришди. «Бу зўр-ку!» дедим беихтиёр. Чол қўлларимни қисди. «Буни амалга оширса бўлади!» Бир сўзли чол экан, бир ойда хужжатларни тўғрилаб, ерга рухсат олиб, кичик дўкон қуриб берди, китобларни ҳам ўзи келтирди. Кейин билсам, чол шаҳардаги энг катта ноширнинг отаси экан. Бева-бечораларга, ногиронларга ёрдам бериб юаркан. Нега, нима учун, деган саволлар мени безовта этди. Ёшлигида чолни бир ногирон аёл боқиб, катта қилган экан. Мени ҳар куни шу ерда ночор ўтирганимни кўриб, раҳми келибди. Бу хайрли ишдан кўнглим ёришиб, ишга киришдим.

Учинчи куни Сабрина дўконимга келди ва: «Оғажон, дўкон муборак, мени маъзур тутинг!» деди. Уни очик чехра

билан қарши олиб, хижолатга қўймаслик учун бирор ножўя иш қилмаганини айтдим ва қайноқ қаҳва тутдим. «Раҳмат!» деди ғоят миннатдор оҳангда. Китобларни бир-бир кўрди, сўнг тиббиётга оид учта китобни танлаб олди, ҳақини олмайман, десам, қўймади, берди, «бу ўзимга эмас, дугонамга». деди. Шундан сўнг тез-тез келиб турди. Туғилган кунини аниқлаб, унга бир кучоқ оқ гул совға қилдим. У эртаси куни китобга келганда, туғилган куни яхши ўтганини, лекин совғалар ичида энг аълоси мен берган гул эканини айтди, бу гапи меҳрим дарахтини яна гулга ўради: ҳеч ким мени бунчалик мафтун этмаган, бунчалик эркаламаган, бунчалик сийламаган эди, лекин хом сут эмган бандалигимга бориб, нимага унга каттик боғланиб қолдим, баланд дорга осилишдан нима фойда, деб кўп ўйлардим. Унинг яна мен билан ўралашаётганини кўрган қариндошлари тагин тўполон қилишиб, дўконимни бозор яқинига кўчиртириб юборишди.

Мен ўша кунлари бунча бахти қаро бўлмасам, деб роса эзилдим. Дўкондорлик ишларини ҳам ташламоқчи бўлдим, аммо чол мени юпатиб, бу яратганнинг синови эканлигини, яна бироз чидасам, ишларим юришиб кетишини айтди. Шунчаки юпатапти, деб ўйладим. Кўнглим Сабринага интиқ эди. Энди ундан тамом айрилсам керак, деган эдим, аммо бозор куни у мени қидириб келди. Қаердан билдингиз бу ердалигимни десам, бу сир, деди. Кулишдик. Лекин қайтиб сўрамадим. Эзмаликни ёмон кўраман. Шу-шу у яна келиб-кетиб юрди. Мен келгуси йили туғилган кунда унга Ибн Синонинг «Тиб конунлари» ни-ю ҳамда «Оккуш муҳаббати» деган бир яхши асарни совға қилдим. Арзимас совға бўлди, устимдан кулмасмикан?! Йўқ, у кулмади. Дўконимга кириб: «Бу китобларни қидириб юрганимни қаердан билдингиз?» деб сўради. Худо шохидки, мен буларни кидирганим йўқ, кўнглимга келганини қилдим ва билдимки, тақдир мени тўғри йўлга бошлаяпти. Бу қандай яхши. Қизга бўлган меҳрим яна юз чандон ошиб, туну кун уни ўйлайдиган, ишқида ёниб-ўртанадиган бўлдим.

Орадан тўрт йил ўтиб, у илм даргоҳини тугатди ва дўконим яқинидаги касалхонага ишга кирди. Биз энди оила ҳақида ҳам гаплаша бошладик. Бир куни дадиллик билан: «Сизни уза-

тишмаяптими?!» деб сўрадим. У мен кутмаган алфозда йиглаб юборди. Кўнглим хира тортди. «Нега йиглайсиз?» деб сўраган эдим, хонадан чопкиллаганча чиқиб кетди. Шу кетганча уч кун кўринмади. Қидириб ортидан уйига бордим. Бахтимга эшикни қария очди. У мени дарҳол таниди. Сабринани сўрасам, «ичкарида, йиглаб ўтирибди», деди. Нега йиглашини сўрадим. «Сиз уни нима қилдингиз?» деб сўради. Ҳеч нима, дедим. Қария бошини сарак-сарак қилиб: «Ишлар чаток!» деди. Нимаси чаток, деб сўрадим. «У сиздан бошқасига тегмоқчи эмас», деди ва бу ердан тезроқ кетишимни тайинлаб, ичкари кирди. Бошим қотиб қолди. Нима қиламан энди, дея хаёлга толдим. Энг биринчи ўринда Сабринани ўйладим, унга қандай қилиб бўлса-да, ёрдам қилишим керак эди. Лекин қандай ва қай йўл билан?!

Кунлар шу зайлда ўтаверди. Бир куни кечқурун унинг ўзи дўконимга кириб келди: кўзлари хира тортиб, анча озибди, сизга нима бўлди, деб сўрасам, ярамни тирнаманг, деди. Нима дейишимни-ю, уни қандай овутишимни билмай гаранг бўлдим. На ундан садо чиқди, на мендан. Охири: «Сизни қийнаб юбордим» дедим. «Йўк, йўк, нима деяпсиз!» деди у. Энди нима қиламиз? дедим беихтиёр. «Айтганларимни бажарасизми?» деб сўради у. Нима қилишим кераклигини сўрадим. У олий илм даргоҳига кириб, таҳсил олишимни айтди. Бу мен учун қийин иш эди. «Сиз йигит кишисиз, жуда кучли инсонсиз!» деди у. Бу гап менга куч бағишлади. «Агар ўқисангиз, иккимизга ҳам яхши бўларди», деди у. Маслаҳати самимий эди. «Менга ёрдам берасизми?» деб сўрасам. «Албатта, ёрдам бераман, қўлимдан келган ҳамма ишни қиламан» деди. Шундагина мени севиб қолганини англадим. «Подшонинг ишқи курбақага тушибди». Дунёнинг заб ишлари бор: бирини кўриб куласан, бирини кўриб куясан. «Сиз қайси илм даргоҳида ўқишни хоҳлайсиз?» деб сўради у. Мен иктисодчи бўлишни орзу қилаётганимни айтдим, чунки бир неча йилдан бери дўконда ишлаб, шу соҳага меҳрим тушиб қолган, қанийди, олий маълумот олиб, бундан юқорироқ вазифаларда ишласам-у, Сабринанинг ота-онаси олдида юзим ёруғ бўлса, деган орзу юрагимни ёндирар эди. «Мен ҳам шуни ўйлаётган

эдим» деди у ва кўзлари яшнаб кетди. Ўша йили мен қаттиқ тайёрландим. Сабрина керакли китобларни, саволларни келтириб турди.

Йигитга бир омад келса, қўша-қўша насиб бўлади. Кейинги йили олий илм даргоҳи талабаси бўлдим. Биринчи ўқиш куни дарсга борсам, энг каттаси ўзим денг. Сабрина кулди-да: «Сўзда катъий, дарсда аълочи бўлинг!» деб тайинлади. Айтганларини бажаришга тиришаман: тушгача институтда ўқийман, соат учларда дўконга чопаман; талаба дегани пича китобхўр бўлади, мен янги-янги китоблар олиб келаман, қўлма-қўл бўлиб кетади. Ҳам савдо, ҳам илм. Шундай қилиб ишларим юриша бошлади. Иккинчини тамомлаб, учинчи босқичга ўтганимда, Сабрина: «Энди демократлар партиясига аъзо бўлинг!» деб маслаҳат берди. Яна айтганини бажардим. Бир йил партия мажлисларида қатнашиб, сиёсий билимимни мустаҳкамладим. Мажлисида сўз асосий курул экан. Бир-икки сафар минбарга чиқиб, ўзимни йўқотиб қўйдим. Бу менга алам қилди ва нотикликка кучни бердим. Ҳар бозор куни денгиз бўйига бориб, уч соат жавраб қайтадиган бўлдим. Лекин бу ишимни Сабринадан яширдим. Илм даргоҳини тугатиш арафасида сўз бойлигим ошиб, нутқим равонлашди, овозим кўнғироқдек жаранглаб, сафдошларимни ортда қолдира бошладим.

Менинг инсонийлик, давлат бошқаруви, фуқаролар манфати ҳақидаги маърузаларимга одамлар ёғилиб кела бошлади. Бора-бора халқ орасида «Аравачали нотик» деган ширин лақаб орттириб, обрўим кўтарилиб кетди. Пул дегани ҳам оқиб кела бошлади. «Аравачани йиғиштириб, ўзимга енгил машина ва ҳайдовчи олдим. Ниҳоят, сайловлар бошланиб кетди. Қизиқ, жуда қизиқ. Омад мени худди паравоздек пишкириб тортиб кетаётган эди, бу орада демократлар номзодимни сайловга қўйишди. Обрўни кўринг. Диплом қўлда, ёнда Сабрина, дўст-биродарлар-у, кексайиб қолган ота-онамнинг қувонганларини айтмайсизми? Уларни етарли маблағ билан таъминлаб қўйганман. Деярли ҳар куни бир жойда маъруза ўқийман, заллар, кинотеатрлар одам билан тирбанд бўлиб кетади.

Шу орада ғанимлар оилавий аҳволимни ҳам текшира бошлашди. Бир муҳолиф газета ҳали ҳам уйланмаганимни, ёш

маъшукам борлигини писанда килиб, катта мақола ёзди. Миш-мишлар кўпаймасдан бу муаммони бартараф этишга киришдим ва дўсту биродарларимни тўплаб, Сабринаникига совчи жўнатдим. Хуморойим номимни эшитгач : «Бий афандим, бизни кечирсинлар, у кишини анча ранжитган эдик!» дебди. Бир ҳафта ичида тўйни ўтказиб, Сабрина билан марказдан уй олиб, кўчиб кирдик. Биз тарафдор журналистлар радио ва телевидениеда тўй тафсилотларини кенг ёритишди. Нега кеч уйланишимни сўрашган эди. бошимдан ўтганларни яширмадим, ёнимда турган журналист киз кўзига ёш олди ва мени салкам қахрамонга чиқариб қўйди. Сайлов кунларида эса ана шу чиқишим менга катта фойда берди. Қаерга борсам, халқ мени илик қарши олиб, ўзининг нажоткори сифатида қабул қилди, сўзларимни диққат билан тинглаб, олқишларини аямади.

Сайловда ғолиб чиқиб, парламентда нуфузли ўринни эгалладим. Ҳамма мени ҳурмат қилар, аравачамни қўлма-қўл кўтариб, керакли жойга етказиб қўйишарди. Сабрина маърузаларимни синчиклаб кўрар, буни гапирманг, буни гапириш керак, деб маслаҳат берарди. Айтганидек, пухта маърузаларим туфайли парламентда ҳам обрўим кўтарилиб, икки йил деганда иқтисодчилар қўмитасига раис бўлиб олдим. Энди мен билан нафақат ўз мамлакатимдаги, балки бошқа давлатларнинг манаман деган иқтисодчилари ҳам ҳисоблашадиган бўлишди. Шу билан бирга ногиронларга ғамхўрликни оширдим. Уларнинг нафақалари ўн бараварга кўтарилиб, шарт-шароитлари яхшиланди. Бу менга янада кўпроқ обрў келтирди. Номим газета, радио ва телевидениедан тушмай қолди. Бу орада ўғлим туғилди. Унга яхши ният билан Бахтиёр деган ном бердик. Ундан сўнг Такинахоним, Робияхонимлар дунёга келишди. Бахтиёр ташқи ишлар қўмитаси раиси, Такинахоним университетда — ректор, Робияхоним ҳукумат касалхонасида бош шифокор. Учаласидан ҳам розиман. Сабринахоним эса ҳамон менга меҳрибон, атрофимда гирдиқапалак. «Бахтлимисиз хоним, бизни танлаб адашмадингизми?» дея ҳазиллашсам, «Сиз дунёдаги энг яхши отасиз!» деб мактайдилар. Ростини айтганда, аёл қудрати олдида бош эгаман. Агар Сабринахоним

аҳдларида қатъий турмаганларида бунчалик бахтга эришолмасдим. Бу ҳақ гап, худо шоҳид!

– Биз ўзбекларда «Эрни эр қиладиган ҳам хотин, каро ер қиладиган ҳам хотин» деган пурмаъно мақол бор! – дедим.

Сабрина хоним сутли қаҳва олиб кирди:

– Қани, меҳмон, олинг! – деди у менга илтифот билан.

Мен ҳис-ҳаяжонимни яширолмадим:

– Матонатингиз олдида бош эгаман, опагон! Юртимга қайтиб борсам, Сиз ҳақингизда, албатта, бир нима ёзаман! Ва сиздек мўътабар онани ўз юртимга таклиф этаман!

Сабрина хонимнинг кенг пешанасидаги майда чизиклар тўлқинлар каби ёйилиб кетиб, кулча юзида заррин нур жило қилди.

– Ота юртимизни кўриш, тупроғини кўзимизга суртиш насиб бўлсин. Албатта, борамиз! Нима дедингиз, дадаси?

– Сиз нима десангиз шу, онаси! – Камол ога унинг бужмайган қўлларини оҳиста силади. – Албатта, борамиз!

ТИЛХАТ

«Ул кавм (Имомуддиннинг аждодлари) то шу замонгача Туркистон диёрида тархондурлар».

Давлатшоҳ Самарқандий.

«Тазкират уш-шуаро».

Баланд ғиштин қўрғоннинг икки тавақали кенг, кўнғиртус дарвозаси ланг очиқ. Хизматкорлар ранго-ранг безатилган отларни етаклаб чиқишяпти. Мактабдан қайтаётган бола Темурбек падари бузрукворининг қаёққадир отланаётганини дарҳол сездди. «Отасининг ташвишлари кўп. Хон йўқлаган ёки бирор бек тўйга қақирган, балки бирор чўпоннинг бошига ташвиш тушгандир. Падари бузруквори етиб бормаса, ул бечора чорасиз қолиб, ғам-андухга ботадур».

Муҳаммад Тарағай ҳовлида эди. Эғнида бухороча оқ шоҳи кўйлак, ним кўкимтир желак, оёғида янги амири ковуш. «Меҳмондорчиликка отланибдурлар, – кўнглидан ўтказди Темурбек. – Ҳар сафар шундай одми кийиниб борадурлар». У кўлини кўксига қўйиб, таъзим қилди:

– Ассалому алайкум, падари бузруквор.

– Ваалайкум ассалом! Мулло бўлинг, ўғлим! – Муҳаммад Тарағай уни кенг, иссиқ кучоғига босди. – Уйга кириб, уст-бошингизни янгилаб чикинг, – деди сўнг. – Сизни фозил бир хешингиз бирлан таништирурмен. Бўйингиз ўсиб колди. Бундан буён ёр-биродарларни йўқлаб туриш вазифангиздур!

Темурбекнинг юзида саросималик соясини кўриб, Муҳаммад Тарағай ўғлида иккиланиш пайдо бўлганини сезди:

– Зарур юмушларингиз борму?!

Темурбек кўзларини пирпиратиб жавоб килди:

– Сайфуддин билан йилкимизни кўргани боришга ваъдалашган эдик.

Муҳаммад Тарағай жилмайди.

– Ваъдага вафо қилмок эр йигитнинг нуфузини оширадур, ўғлим. Бу хислатингиздан ғоят мамнунман.

Темурбекнинг тиниқ, беғубор кўзлари пирпиради.

– Мен учун Сизнинг сўзларингиз амри вожибдур, падари бузруквор! Лозим топсангиз, йўлда Сайфуддин дўстимникига кириб, узримни айтиб чиксам: йилкини кўришга эртага борсак ҳам бўладур.

Муҳаммад Тарағай ўғлининг маънодор нигоҳига синчков бокди:

– Сайфуддин оғир олмайдурму?

– Ул ҳам падари бузруквори сўзини амри вожиб деб биладурғон бола!

Муҳаммад Тарағай ўғлининг ақлли жавобидан суюниб бир баҳя ўсди.

Кенг осмон қизчанинг беғубор кўзидай тип-тиниқ, мовий. Қуёш жилва қилади. Эрталабки ёмғир бутун оламни ювиб, тараб қўйган. Дов-дарахтлар ям-яшил, топ-тоза либосларга ўралган. Мурғак барглар юзидан заррин нурлар ялт-юлт товланади. Кенг буғдойзор далалар яшил гилам тўшалгандай: чопкиллаб, юмалаб, ирғишлаб ўйнагинг келади.

Темурбек отини жадал хайдаб, Сайфуддиннинг дала ёнидаги боғига тез кириб чикди, падари бузрукворини куттириб қўйиш одобдан эмас.

Муҳаммад Тарағай ўғлига синчков қаради:

– Битдими?

Темурбекнинг оқиш, ним пушти юзида қониқиш нурлари жило қилди:

– Битди, падари бузруквор! – У отини жадал ҳайдади. Сай-фуддин дўстига ёлғончи бўлмагани яхши бўлди, огоҳлантирмай кетганида, виждони қийналар эди!

Отасининг гапи ҳаёлини бўлди:

– Биласизми, ўғлим, исмингизнинг тарихи ғоят қизиқ. Буни билиб қўйганингиз маъқул! Бир куни уйқумда ёш, чиройли, арабга ўхшаш йигит менга қилич берди. Мен уни қўлга олиб, ҳавода ўйнатган эдим, бутун жумлаи жаҳон ёришиб кетди. Ҳазрат пиримиздан таъбир сўрасам, ул зот: «Пайғамбарона туш кўрибсан: Худо сенга бир солиҳ ўғил берур, у жаҳонгир бўлғай», дедилар. Сичқон йили шаъбоннинг йигирма бешида сен дунёга келдинг. Ақиқа вақтида сени ҳазрати шайхимиз ол-дига олиб кирганимда, муборак Қуръони каримнинг: «Аман-тум ман фи-с-сама ан йухифа бикума-л арда фа иза хий таму-ру» оятини кироат этиб турган эрканлар. Оятда «тамуру» сўзи бўлганлиги учун сенга Темурбек исмини бердилар.

Улар бир арава сиғадиган тош йўлдан ўнг томонга бурилишди. Ёиштин деворли ҳовли. Баланд оплоқ иморат кўзга ташланади.

– Келдик! – деди Муҳаммад Тарағай.

Отлар дупурини эшитиб, ичкаридан игнаки дўппи кийган ёшгина йигит чиқди. Салом бераркан, икки тавақали оғир дар-возани зўрға очди.

Қариндошлари хўппа семиз, гундалаккина, бир оз соддарок киши экан. Қучоқ очиб, аввал Муҳаммад Тарағайни бағрига босди. Сўнг Темурбекни даст кўтариб, уч-тўрт бор гир-гир ай-лантирди.

Меҳмонхона кенг, ёруғ, деразалари баланд, ойналари кўкиш эди. Ўтиришди. Омин қилишди. Хизматкор йигит оф-тобада илиқ сув, мис дашник кўтариб чиқди. Қўлларини юви-шиб, сочикқа артишди.

– Кўп яшанг! – деди Муҳаммад Тарағай хизматкор йигитга.

Эгнига йўрма ёқали оқ шоҳи қўйлак кийган чувак юз йигит катта сарғиш дастурхон олиб келди. Муҳаммад Тарағай му-лойим жилмайиб турган бу йигитга қараркан, деди:

– Имомуддин ака, укаларга ёлчигансиз! Бебаҳо йигитлар улар!

Кариндошлари дастурхонини ёзиб, ширмон нонни ушатар экан, Имомуддин ака жилмайиб бошини кимирлатди:

– Тугри айтасиз, Муҳаммад ака, йигитларимиз, Худога шукр, жуда одобли! Падари бузрукворларига раҳмат! – Йигит чиқиб кетгач, калин қора кошларини чимириб қўшимча қилди: – Худо менга молу давлат берди, аммо уларни саклашга ожизмен.

Муҳаммад Тарағай унга синчков тикилди:

– Аллоҳ денг, ака, давлатингизга барака берсин!

– Шукр, хешим, минг шукр! – Имомуддин ака ух тортди. – Лекин фарзандларимда салоҳият, чўпонларимизда сабр-тоқат йўқ. Шу сабабдан молу дунёмга нуқсон етмасин деб қўрқаман.

Бола Темурбек отасига таъзим айлаб деди:

– Падари бузруквор, рухсат берсангиз, бир фикр айтсам!

Муҳаммад Тарағай жилмайди:

– Сиз эр йигитсиз, ўғлим! Эр йигитнинг катталар билан сўзлашишга ҳақлари бор. Сўзланг, қулоғимиз Сизда?

– Амакимга айтар сўзларим бор!

– Сўзланг, бек йигит, сўзларингизни жон деб эшитурмен! – Имомуддин унга қулоғини тутди.

– Бек ака, – деди Темурбек бийрон тилда, – фарзандларингизга молларингизни бўлиб беринг ва уларни ўз молларига дохил қилингким, улар ўз-ўзлари билан овора бўлсинлар. Сўнг уч хизматкорга топширинг! Уларнинг ҳар бирини еттитадан қўлнинг амири қилинг. Кейин етмиш хизматкорга бош бўлган еттита хизматкорни бир-бирига таъзим ва таърифига буюринг. Уларни кўздан қочирманг, чунки улар бир-бирлари билан кўп суҳбатлашадилар.

Имомуддиннинг думалоқ юзида нур ўйнади, Муҳаммад Тарағайга қараб ҳаяжон ила деди:

– Сизнинг бу фарзандингиз жаҳонга подшоҳ бўлади, унинг сўзларида подшоҳлик амри бор, – сўнг ўрнидан турди-да, тоқчадан қалам ва сиёҳдон олиб, Темурбекнинг олдига қўйди:

– Бек йигит, ёзинг! Менга тилхат ёзиб беринг. Давлат куши бошингизга қўнгач, фарзандларим, зурриётларим ва

яқинларимдан хирож олмасинлар, уларнинг гуноҳларидан ўтсинлар, қавмимга тархон унвони берилсин!

Темурбек жилмайди ва чиройли ҳуснихатда унга тилхат ёзиб берди. Имомуддин ўрнидан турди-да, коғозни ўнг томонда, бурчакда турган чарм сандикка солиб, қулфлаб қўйди.

ХОЖА АБДУЛҚОДИР

Абдулқодир куннинг кўзларидан уялди, майсаларнинг юзига қаролмаганига ҳам анча бўлди-ёв, дарёлардан ўтаётганда зилол сувлардан ҳам хижолат тортгани эсида.

Ой заррин нурлари билан туну кун сийлаб келмоқда уни, хамиша ўз йўлида собит қуёш ҳам унга бир дақиқа хиёнат қилган эмас, факат у гўзалликни сотди. Қалбидаги гўзалликни!

— Шундай деб ўзингни овути! Ўз айбингни бировга юклаш осон-да!

— Кимсан? Кимсан гапираётган?

Абдулқодир кўзларини юмди, лекин ухлолмади, қўлга тушса, соғ колмайди.

Бундан бир неча йиллар бурун кенг осмон кўзларини қора булутлар ўраб-чирмаб олган дақиқада, номуснинг қаҳри келиб, қалб дарахтининг яшил қулоқларини чирт-чирт узиб олган пайтда, бўғзидан бир нола титраб чикиб, пастки ингичка шохда турган булбулни чўчитиб юборди.

— Оббо!

Кечагина хаттот қўлидан чиккан китобнинг бироз тахир елим ҳидидан димоғи ачишган Хожа Абдулқодир, юрагининг безовта типирчилаётганини сезиб, чуқур хомуза тортди: танасида шу ҳолат бошландими, бор ҳаловатини йўқотади ва, кўрибсизки, бир кўнгилсиз воқеа содир бўлиб, бошига фалокатлар ёғилади: ҳа ўша кундаги майхўрлик ва раққосанинг кечки мақомларидан кейин танасига кириб олган қора шайтон: «Қармоғимга илиндинг, жонинг қўлимда» дея мақтанмоқда ҳар лаҳза.

— Нотўғри иш қилди. Гуноҳи ўзига урмасайди!

Эшик тирқишидан зув кирган совуқ шамол кўксига тушиб турган қалин соқолини тутамлаб тортган эди, бир ховуч

нина карт-карт огритиб, юзини буриштириб юборди, бу дард шамоли шеригини бошлаб кириб, хаёлот осмонидаги куйни қоронғилик тўнига ўради.

– Тавба қилдим! – у кўксига муштлади. – Бандаман, ожизман, бебурдман! Кечир, ўзинг кечир!

Қалб саройининг тўридан эшитилган истехзоли кулги хаёл олами эшигига алпнинг гурзиси каби қаттиқ урилиб, етмиш икки томирини зиркиратиб юборди. Кўзларини ерга тикканча кўчага чиқаркан, товонида чаён чакқандек оғрик сезди. Оёғи тортмаяпти, нима бўларкин?

Кимдир уни чакирди, беихтиёр чўчиб ортига ўгириларкан, бири ўрта яшар кўк саллалди, соқолига оқ оралаган ва иккинчиси – бошига қулоҳ кийган ёшгина йигитга кўзи тушди.

– Мирзо?

Улар Абдулқодирни шундай деб чакиришди, овозларида илтижо ва нола бор эди.

Юрагини ит тирнаётган Абдулқодир нотаниш кимсаларга «Хизмат?» дегандек оғриниб қаради: кўзидан дард томиб, қўллари титради, оёғидан мадори қуриб, жони ҳикилдоғига келди. Шу пайтда буларга бало бормиди?!

Йигитча қўлини кўксига қўйди:

– Бемаврид безовта қилганимиз учун бизни маъзур тутгайлар!

Абдулқодирнинг юраги сал юмшади: бамаъни, тарбия кўрган йигит экан. Дарди бор шекилли!

– Не ташвишда озор чекяпсиз, ўғлим?

Йигитча ёнидаги кимсага ишора қилди:

– Бу акамиз мусиқани инсон учун нораво нарсалар демоқдалар!

Абдулқодирнинг юрагида тагин ғалаён ўрмалади. Одамлар бунча ёмон фикрлашади, нима бало урган уларни?!

– Булбулни ким яратган? Сувнинг шалдираши, шамол, ҳатто довуллар, момақалдирик, хўроз қичқириғи – буларнинг ҳаммаси мусиқа. Нега булар яратилган? Нега булар инсонга раво кўрилган? – Ҳасрат шамоли бурнини қичитаркан, улар билан пачакилашишни истамаган ҳолда: – Бу ишларга аралашманглар, қаҳрга учрайсизлар! – деди кескин ва қатъий оҳангда.

Қаердандир қарға қағиллади, ит ҳурди, қаттиқ шамол эсди. Абдулқодир ўнг кўксини силаганча жадал юриб кетди.

Йигитча шеригига юзланди:

– Тавба, дейлик, амаки, гапимиздан Мирзонинг жаҳли чиқди!

Кўк саллали киши қўл силтаб, ортга бурилди.

Абдулқодир бу гапларни эшитди, юрагини чангаллаганча сарой томон юрди. Осмон тундлашиб, ковок уйди, шамол унинг этаklarини тишлаб, орқага тортди. Узоқдан от дупурлари кулоққа чалинди. Бир нима бўлгани аниқ эди. Хонзода бегимнинг Самарқандга кетганини эшитган эди. Айтишларича, Амироншоҳ Мирзо билан аразлашиб қолган экан. Бир неча ҳафтадирки, шаҳарда турли миш-мишлар тарқаб юрибди. Амироншоҳ эса ҳар кеча базму жамшид билан овора.

Қизғиш желак кийган киши – сарой табиби ҳовлиққанча одимлаб келаётган эди, уни кўриб, тўхтади: бир тутам соқоли титраб турар, думалок кўзлари чақчайган, соқол-мўйлови орасидан кўриниб турган қалин лаблари оқарган эди.

– У ёққа борманг! Ҳамма зиндонбанд қилинди. Амироншоҳнинг ўзлари ҳам!

Абдулқодирнинг эси чиқиб кетаёзди:

– Нима бўлибди ўзи?

– Хайрингизни берсин, билмадим! Биттаси: «Улуғ Амир даргазаб!» деди.

– Ўзлари келибдиларми?

– Амироншоҳимиз омон бўлсин! Ёмонларнинг гапларига кириб, кўп хато қилдилар!

Абдулқодирнинг юраги қинидан чиқиб кетаёзди. Бу ишларда ўзининг ҳам айби бор. Бир гал уни Самарқандга чақирганларида: «Амирим, мени у ёққа юборманг, сиздек улуғ зотнинг қулиман, мени Самарқандга жўнатсангиз, ғанимларингиз устингиздан кулишади!» дегани эсида. Ушанда Амироншоҳ: «Мени ким деб ўйлаяпти улар!» деган ва уни саройда олиб қолган эди. Эҳ-ҳе, яна қанча молк-мулк орттирди, кимсан Хожа Абдулқодир бўлиб элга танилди. Энди шунча обрў-эътибори бир пул бўладими?! Ҳаҳ, аттанг, уларга кўшилмасдан Самарқандга, Улуғ Амир хузурига бориб, ўша ерда паноҳ топса бўларкан!

Шамол қулоғи остида қах-қах уриб, юрагини роса ўйнатди, танаси зирқираб, бир нохушликни сезиб, кўчага чиқди ва узок йўл босиб, иккиланмай Бағдодга, Аҳмад Жалойирникига кириб борди. Агар қўлга тушса, кечиришмайди! Дор кутяпти уни, дор!

Аҳмад Жалойир эндигина кийиниб уйдан чиқаётган эди, уни кўриб: «Хайрият-э!» деди ва бағрига босди-да, сўнг атрофга олазарак боқиб, дарвозани кулфлагач, ичкари бошлади.

– Сендан хавотир олиб турган эдим, Улуғ амир адолатсизликни кечирадиганлардан эмас. Минг марта айтдим, Амироншоҳга ишонманглар, деб! Мияси айниб қолган унинг. Расво қилди ҳаммаёкни. Энди кўплар жазога тортилади.

Абдулқодирнинг кўрқув тўла кўз ўнгида дор аркони кўриниб, ранги-кути ўчди. Ҳа, айби кўп, халкнинг нонини туя қилди, бу давлатга, элга хиёнат. Окибати шундай бўлишини ўйлаганда, бу ишларга қўл урмасди. Ҳай, созингни чалиб, даврингни суриб юрмайсанми, нодон, сенга амалдорлик на керак эди?!

– Энди нима қиламан?!

– Энди нима қилардинг, каландар бўласан? Шаҳрингни тарк этасан!

Абдулқодир бўшашиб, ўртанди, ўксинди. Уй-жой, болачака, шунча мол-мулк нима бўлади?! Аҳмад Жалойир унинг фикрини ўқигандек:

– Мен борман, чўчима! – деди ва: – Худо бир яхши йўлни кўрсатгунча яширинишга мажбурсан! Бошқа иложи йўк! – Уй тўридаги кумушранг сандикни очиб, ундан қизғиш кулоҳ ва ҳиркани олди. – Уст-бошингни алмаштир, сўнг орқадан чиқиб кет! Худонинг паноҳига топширдим.

Абдулқодир каландар кийимларини қўлига оларкан худди минглаб тиконлар суқилгандек оғриниб чийралди. Кимсан Абдулқодир каландар бўлиб, дашту биёбон кезадими энди?! Фалакнинг шу жазоси ҳам бормиди ҳали?!

Кўчадан отлар дупури, одамларнинг гангир-гунгир товушлари эшитилди.

Аҳмад Жалойир хавотир билан кўча томон қаради:

– Бўлақол, олақарғалар Табриздаги уйингга қидириб борган бўлишлари керак, ҳали замон бу ерларга ҳам келиб қолишади.

— Ёрдамингизга муҳтожман!

— Гапир!

— Устозим Сафиуддин Абдулмўмин Урмавий жанобларининг «Шарҳи китоб ул-авдор» асари уйимда, меҳмонхонанинг юқори тоқчасида, катта шамдон ёнида турибди. Шуни олиб, беркитиб қўйсангиз, мен унга шарҳ ёзмақчи эдим.

— Жонингни ўйласанг-чи!

— Ўтиниб сўрайман!

— Хавотир олма, майли, Табризга бориб, китобингни оламан ва саклаб қўяман. Ҳозир эса югур, девордан ош-да, тўрт томонинг қибла, хоҳлаган томонингга кет! Бу талотўплар тингач, қайтарсан. Мен сени соғ қайтишингни кутаман!

Абдулқодир эшиқдан чиқа солиб, гиштин девор ёнида тараддуланиб қолди. Устидаги кийимлари, бошидаги қалпоғи ғалати туюлар, юраги ҳам гўёки ўзиники эмас, наздида, ҳаммага кулги бўладигандек эди. Умида дарвозадан эмас, девор ошиб қочаман, деб ўйлаганмиди?! Эҳ, Абдулқодир, нима ишлар қилиб қўйдинг?!

Ёмғир томчилаё бошлади. Кун ҳам унинг учун кўз ёши тўкаётгандек, барибир тутиб олишади, деган шубҳа, ташвиш эса миясини арралар эди: деворга зинадан осонгина чикқан бўлса, тушишда анча кийналди, арча ёғочларга осилиб тушгунча тирсаклари шилиниб, оёқ пайлари чўзилиб, каттик оғриди, дов-дарахтлар, бутазор, ундан нари ариқча бўлиб, зилол сув шилдираб оқиб турар, бахтига бу ерлар тинч, осуда эдиким, у буталар оралаб ўтиб, қўлини, юзини ювди-да, сўнг юз метрлар юргач, калин камишлар орасига кириб, кеч тушишини кутиб турди.

Орадан бир неча ҳафта ўтди: шамоллар уни сийлади, қуёш иситди, ой кечаларини ойдин қилди, хонақоҳларда ётди, сажийларнинг даврасида таом еди, ҳеч бир нарса унга бахиллик қилмади, фақат имонини ўғирлатган юраги безовта, бетоқат эди.

Бу кеча у йўлдаги карвонсаройда тунади. Кечаси ёмғир ёғди, киш-кировли кунлар ҳам яқин, иссиқ кунларда билинмайди, йўл-чўлми, дала-даштми, тўғри келган жойда бир тунни ўтказса бўлар, аммо умрининг бу ёғи қандай кечаркин?! Кечагина улуг саройни жозибадор қўшиққа тўлдириб турган

кимсан Абдулқодирнинг аҳволи шуми энди?! Ҳали қиладиган ишлари кўп: «Куйлаш истаклари» деган бир китоб ёзмокчи, абжад усулида мусикий асар битмокни ҳам хотирасида пиши-тиб юрибди, ўша кунларга етсин ишкилиб.

Тонг уни нохуш қаршилади. Таҳоратхона ичида икки нота-ниш кимса унга ўқрайиб қаради. Ортидан тушганлармикин?! Тушишган шекилли, бўлмаса, бунақа қарашмасди. Бомдод на-мозидан сўнг қочиш керак, энг яхши йўл шу!

Ёмғир ёғаётган бўлса-да, кун илик эди, у қаландарлар сафи-га қўшилиб, ёпиқ аравада йўлга тушганда, «хавф ортда қолди» дея енгил нафас олди, лекин Табризга кираётганда, солиқчилар араваларни синчиклаб текширишди, бу нарса уни унчалик ташвишга солмади, солиқчилар одамларни суриштиришмайди, дея хотиржам тортди, аммо кутилмаганда, ортидан тушган ўша икки кимса, унинг қўлтиғидан ушлаб, четга бошлади.

– Овозингни чиқарма, Хожа! – деди кенг елкалиси.

Абдулқодир қўлга тушганини, энди қочишга уриниш бе-фойдалигини англаб, қўл-оёғи бўшашди...

Улуғ Амир кенг оппоқ саройнинг тўридаги ҳарир ва турли қимматбаҳо пардалар билан ўралган зарҳал кўшқда, катта ол-тин тахтда кўр тўкиб ўтирар, катта бошида қимматбаҳо тош-лар қадалган олтин тож, кенг пешанаси силлиқ ялтирайди, юзи оч-қизғиш рангда жилоланади, кўзи шамдек ёрқин нур сочади. У жаҳоннинг энг билимдон ва адолатли ҳукмдори, ҳузурига бош уриб келган ҳар қандай ғанимини ҳам кечира оладиган, инсофли, диёнатли зот, Абдулқодир ҳам доврукли нукдадон ҳофиз. Наҳотки, шундай амир уни ўлимга буюрса?!

Ўнг ва чап тарафда иккита ховузда тиник фаввора шо-вуллаб отилар, зилол сувда олтин олмалар сузиб юрар, ховуз ўртасидаги олтин дарахт шохларида темир қушчалар майин хониш қиларди. Абдулқодир буларни эшитган, лекин кўрмаган эди. «Шундай Улуғ Амир!..» Уни қучли ҳаяжон босди, кутил-маганда ўзини кирмиз гилам устига ташлаб, Қуръони карим сураларини ажиб хониш қилганча эмаклай бошлади. Сай-йидлар, уламолар. Амир ул-умаро ва бошка саркардалар ҳам хайрон, лекин унинг хониши, дилбар ва жарангдор овози бу-тун саройда булбул навосидек янграб, юракларни сел қилди.

Улуғ Амир ҳам сураларни шу даражада жўшқин куйлайдиган сохир овоз соҳибини соғинган эди, унинг ҳам юрагига ором кириб, беихтиёр тебрани ва ўзининг Кеш шахрини, отаси Муҳаммад Тарағайни, онаси Тегина Моҳ бегимни, бевақт кўз юмган амирзода Жаҳонгир Мирзони, суюкли қизи Тоғайшоҳни соғиниб ўртанди. Бу овоз...бу нақадар ноёб овоз! Абдулқодир яхши ҳам қочиб кетган экансан, сени ўлимга маҳкум этиб бўлмайди, ўзингга гўр қазима, Абдулқодир! У саййидларга, саркардаларга кўз югуртирди. Абдулқодирни уларнинг ҳукмидан ҳимоя қилиш керак. Лекин қандай қилиб?!

Абдулқодирнинг соҳир овози сарой дарпардаларини ҳам енгил тебратар, ҳовузда сайраётган темиркушчаларнинг товушлари унинг олдида ғариб навога ўхшарди.

Улуғ Амрининг юзида қизғиш нур ўйнаб, кўзлари янада ёркинроқ порлади. «Топди! Топди! Энди ҳаммани бир қулдириб, бу вазиятдан ўзи ҳам енгил чиқиб кетади, акс ҳолда уни ўлимга буюриш керак!»

Улуғ Амир мийиғида кулиб, жарангдор овозда деди:

— Абдол зи бийм чанг дар мусҳаф зад !

Сарой енгил нафас олди.

Улуғ Амир сарой аҳлининг юзидаги ризолик мамнунликларини кўриб, уларнинг ҳам Абдулқодир тарафида эканликларини билиб, енгил тортди.

Кимдир шеърни такрорлади:

— Қаландар кўркувдан Мусҳафга чанг солди!

Саркардалар енгил кулишди.

Улуғ Амир:

— Ҳофиз, туринг ўрнингиздан! Гуноҳингиздан кечдик! Сиз озодсиз!

Абдулқодир тиззасини букиб, қўлини кўксига қўйиб, таъзим қилди:

— Жоним сизга садқа, амирим!

Эртаси Абдулқодир Табриздаги уйида хотиржам китоб мутлаа қилиб ўтирарди, хаёлида Аҳмад Жалойир жонланаркан, ноёб китобни олиб кетинг, деб унга беҳуда айтганини англаб, афсусланад, асар ёнида бўлганида, ҳозир унга шарҳ ёзишни бошлаб юборган бўларди.

Кутилмаганда икки навкар ва тунд юз амалдор кириб келди. Абдулқодир ранги оқариб, ўрнидан туриб кетаёзди.

– Келинлар, азизлар!

Амалдор унга бошдан-оёқ қаради:

– Хожа Абдулқодир сиз бўласизми?

– Худди шундай, тақсир!

– Бугуноқ шаҳардан чиқиб кетишингиз керак, фармон шундай!

Энди озод бўлдим, деб ўйлаган Абдулқодирнинг яна юраги қақшади.

* * *

Аҳмад Жалойир ҳузурида катта бошини кичик қилди:

– Не дейсиз, устоз? Не қилсам, ожиз қалбимни тирик қолдирган Улуғ Амирнинг марҳаматига эришаман?!

– Мен ҳам шуни ўйлаб турибман! Улуғ Амир сени жуда яхши кўрар экан, илмингни кадрлашини кўрдинг. Сен давлатга хиёнат қилган эдинг, шунчалик катта айбингни кечирди, энди нима биландир унинг кўнглини хушнуд қилишинг керак. Ана шунда атрофдагилари олдида унга ҳам сабаб топилади.

– Не қилсамикин, устоз, маслаҳат беринг!

– Ўйла, Абдулқодир, ўйла! Улуғ Амир нимани яхши кўради? Балки бирор қўшиқ яратарсан?!

– Қўшиқ билан унинг қалбини забт этиш мумкинми?!

– Бир марта забт этдинг-ку! У жуда яхши тушунади мусиқани!

– Тўғри, устоз, бир ўйлаб кўрай-чи!

Абдулқодир яқинда сотиб олган туясига миниб, ортга қайтди. Ўзи билан ўзи яшади: хаёлот дунёси оралаб учиб юрди, гоҳо юлдузлар билан сўйлашди, гоҳо майсаларга, хайкириб оқаётган дарёга, осмон равоқларида сузиб юрган оппоқ булутларга кўкрак дардини ёрди, шамол уни туясига юзма-юз қилди: бу жониворда ҳикмат борлигини билмасди, туя «бор» дегандек узун тумшугини унинг яғринига суркади, ана шунда...ана шунда ажиб ҳолат рўй берди: туя бўйнидаги қўнгиروقчалар жиринглаб, яғринида ўт чакнади ва...

Орадан уч ой ўтди.

Карвонсаройда миш-мишлар қанот қокди:

– Улуғ Амир Бағдодга келаётган эмиш!

Абдулқодирнинг ичини ит тирнади, бу ердан чика солиб, темирчининг олдига югурди:

– Менга турли катталиқдаги қўнғироқчалар ясаб берасиз!

– Бош устига, марҳаматли зот! Биз озига барака, кўпига шукр, деймиз!

– Қогозда уларни чизганман.

– Яшанг, ишимизни осон қилибсиз!

– Тезда битиши керак!

– Хавотир олманг, йигит ваъдаси битта бўлади.

Орадан уч кун ўтиб, яна Аҳмад Жалойирнинг хузурида бош эгди:

– Устоз, мен «Амали тарона» деган ажиб куй яратдим. Сизнинг ёрдамингиз керак.

– Бош устига, ҳофиз! Нима қилишим керак?

– Сиз карвонни ҳозирланг, Улуғ Амирга пешвоз чиқамиз.

– Бу нима деганинг?

– Темирчига буюриб, куй нағмаларини ҳосил қилувчи катта-кичик қўнғироқчалар ясаттирдим. Уларни тартиб билан туяларнинг бўйниларига осаман. Бу бир ажиб куй бўладики, ҳали бунақасини ҳеч бир подшоҳ эшитган эмас!

– Офарин, ана бу зўр иш бўлибди! Улуғ Амирга муносиб совға!

– Лекин, устоз, хавотирдаман: у зот шунча қилган меҳнатимни сезармикан?

– Унинг сарой бастакори Хожа Абдуллоҳ Лурийни огоҳлантириб қўямиз! Ҳар ҳолда у бизни тушунади!

– Устоз, қўнғлимдаги гапни айтдингиз! У билан албатта маслаҳатлашиш керак!

– Бунисини ҳам менга қўйиб беринг!

Улуғ Амирни кутиб олишга чиққан оломоннинг сон-саногини йўқ, қари-ёш борки, унинг оҳиста одимлаётган улкан филларини, уларнинг устидаги бири қизил, бири яшил, яна бири сарик кўшқларни, шамолда ҳилпираётган оппок ҳарир пардаларини ва шу кўшқларда ойдек нур таратиб ўтирган гўзал маликаларни; карвон олдида келаётган мусиқачиларни, самовий

отларнинг йўрға юришларини, мовий дубулға кийганча саф тортган навкарларнинг кўм-кўк дарёдай оқиб келишини, уларнинг эгиларидаги кумушдай ялтираётган довудий совутларни, дамашк қиличларини қизиқиш билан томоша қилишарди. Улуғ Амирнинг катта уй араваси эса денгизни ёриб келаётган мовий кемага ўхшар, тунд юзли кўрикчилар ҳайкалдек қотиб туришардики, томошага чиққан болақайлар:

– Уни қара, киприк ҳам қокмас экан! – дея бақиршарди ҳайратланиб.

Улуғ Амир аравадаги хос хонасида, юмшоқ кўрпачалар устида, яшил лўлаболишга ёнбошлаганча ҳаёлга ботган, эртанги режалар ҳаёли билан банд эди. Ногаҳонда қарвон кўнғироқлари майин шабададек қулоғига елиб кирди. Жиринг-жиринг, жаранг-журинг! Бирдан ўнлаб кўнғироқчалар аввал бараварига, сўнг секинлашиб жиринглади.

– Муғаннийни чакиринг! – Улуғ Амир оёқларини йиғиб ўтирди.

Ҳаял ўтмай бош хонанда Хожа Абдуллоҳ пойгакда ўнг тиззасини букиб, тиз чўқди:

– Хизматингизга мунтазирмиз, Амирим!

Улуғ Амир яна ажиб куйга қулоқ тутди: ҳали бирор марта қарвон кўнғироқларининг бу даражада сеҳрли ва ажабтовур, ранг-баранг, гоҳ ўйноқи, гоҳ нолали оҳангда янграганини эшитган эмас. Бу не ҳодиса?

– Амирим, сўзласам майлими?

– Сўзла, муғанний!

– Бир бегуноҳни кечирсангиз, бу сирни сизга ошкор этаман!

Улуғ Амир «айт» дегандек имо қилди.

Хожа Абдуллоҳ мамнун жилмайди:

– Амирим, марҳаматингизга сазовор бўлиб, боши осмонга етган Хожа Абдулқодир ўзининг содиқлигини изҳор этиш илинжида сиз улуғ зотга бағишлаб қуй басталабди.

Улуғ Амир яна бир муддат куйга қулоқ солди, жиддий нигоҳида, ол ёноқларида ой шуъласи киприк қокди.

– Мен бу қуйни раиятга бағишладим. Мен Яратгanning қули Темурбек сўзим: Хожа Абдулқодирнинг гуноҳларидан бутунлай кечдим. Тавба қилсин ва қайтиб нобакорлар тобоғидан харом лукма емасин!

Катта карвон Бағдодга тантана билан кирди, куёш майсаларни севиб ўпди, майин шабада Абдулқодирнинг куксини юмшоқ силади.

ОЛИФТАНИНГ ХОТИНИ

Олифтами анаву?

Ўша! Нима, танимаяпсизми?

Танигандай бўляпман-у, лекин ёнидагини ўхшатолмай турибман. Хотини Насибами?

– Ўша-ўша!

– Огироёкми, дейман?

– Ҳа, охири берибди-да худо. Эсон-омон кутулиб олсин!

– Яна битта олифта кўпайса, олам гулистон!

Иккала кампир пихиллаб кулишди.

Олифта кулди, кулди-ю, бирдан ичидан зил кетди. Эрта-индин ота бўлади, ўшандаям бу кампирлар уни олифта деб чақиришармикин? Шундай дейишлари турган гап. Ўзиям, номини эсдан чиқариб юборишган шекилли! Орттирган экан-да вақтида бўтқа лақабни! Олифталикка бало бормиди! Ҳамма болалар катори тупрокка ағанаб юраверса бўлмасмиди?! Бўларди! Лекин отаси... У кишиниям тушуниш керак: ўғлим яхши бўлсин, одобли бўлсин, деб орзу қилган-да! Отаси кўчага олиб чиқиш олдидан сочини хўллаб, тараб кўярди. Бора-бора, шу одатга ўрганиб қолди. Отаси: «Қани юр, ўғлим, кўчани айлантириб келаман» дегунча, у тароғини қўлига олар, сочини хўллаб тарамагунча жойидан бир қадам ҳам жилмасди. Ким уни олифта деган эди? Онаси! Онаси меҳри товланиб: «Ўғлингиз олифта бўлади», деганди. Кейин бу гапни қўшни қиз Нарғиза айтди. У мактабда отнинг кашқасидек маълум эди: оғзига келганини қайтармасди.

Ўшанда арзимас оқ бўрни деб талашиб қолишган эди. «Олифта, башаранг курсин», деди қиз. Олифтага бу каттиқ таъсир қилди. Аламига чидолмай дафтар - қаламини йиғиштириб, сўнг ойнага қараб, сочини таради-да, ёқасини тўғирлагач, чиқиб кетди.

– Олифганинг аразиям олифта, чип-э! – деди Нарғиза.

Гурр кулги бўлди.

Олифта уч кунгача дарсга келмади. Унинг орияти кучли эди, шунинг учун ҳам қайсарроқ эди: отаси алдади, онаси алдади – бўлмади. «Наргиза мендан кечирим сўрасин», деб туриб олди. Охири бу масала синф мажлисида муҳокама қилинди, битта Олифтани деб ишғорлар байроги қўлдан берилганлиги учун Наргиза яхшигина дашном эшитиб олди ва охири мажбур бўлиб, кечирим сўради.

Олифта бу воқеани ҳали-ҳали кулиб эслайди. Аммо ўшанда аҳмоқлик қилган экан. Ҳеч ким ўша кунгача уни Олифта деган эмас. Шу-шу ўзига лақаб орттириб олди. Кейин, кейин ҳамма уни Олифта деб масхара қилиб юрди...

Олифтанинг онаси – бошига гулдор, оқимтир рўмол ўраган, гундалаккина кампир сувга чиқаётган экан. Уларни кўриб, жуда очилиб кетди.

– Кимларни кўриб турибман, бўйларингдан айланай, – келинининг юзидан чўлп-чўлп ўпди. кейин унинг бўй-бастига, дўппайиб турган қорнига қараб. – Шунинг учун келмай қолган экансизлар-да, – деди жилмайиб. Сўнгра ўғли томон юрди. Бағрига босди, юзларидан тўрт-беш марта ўпди.

– Вой, бормисан, ўғлим, соғинтириб юбординг-ку, – деди ўпкалагандай бўлиб.

Олифта олифталик қилди:

– Шу-да, энни момой, ойда-йилда бўлсаям кеп турибмиз-ку.

– Минг қатла шукр, болам, омон бўлсанглар бас!

Олифта яна юқоридан келди:

– Келинингизди ой-куни яқинлашувди, юр деб, қабатимга олиб келавердим. Фарзандди ота юртда туғилгани яхши.

– Яхши қилибсан, ўғлим!

Отаси уни бағрига босаркан: – Бу ишинг менга маъқул, – деди мамнун бўлиб.

Олифта индамади. Лекин ўтган йилги гап...

Олифта яхши кўриб уйлангани йўқ. Отаси айтган эди, фалончининг кизи Насиба қандай деб? У нимаям дерди. Уялди. Индамай қўя қолди. Чол-кампир сукутни розилик аломати билишиб, тўйни бошлаб юборишди. Кўзимиз очиклигида уйлантириб хотиржам бўлайлик, дейишди. Лекин Олифта бари-

бир олифталигига борди: уч-тўрт ойда бир келадиган бўлди. Келарди-ю кетарди. Онаям, отаям, хотин ҳам унинг ҳидига тўймай қолишарди. Шу йўсинда уч йил ўтди. Келиннинг бўйида бўлавермагач, ота-она ташвишга тушишди. Бунақада бир қор ҳол бўй бериши аниқ эди. Шаҳарда минг турли қиз бор. Биттаси йўлдан урса борми, додларини қимга айтишади. Қариган чоғларида бир балони орттиришмасайди ишқилиб?!

Олифта бир гал уйга келганида отаси ёнига чақирди:

– Бу юришларинг менга маъқул бўлмаяпти, ўғлим! Нима бўлди?

Олифтанинг қирра бурни ёнидаги қора ҳол беўхшов титради.

Отаси оёғини силтади:

– Ё ундан совидингми, ўғлим?

– Йўқ, ота!

Отаси эзмалик қилиб ўтирмади. Фақат кетадиган қуни яна ёнига чақириб:

– Келинни олиб кет, ўғлим, вақт ўтмасин, фарзандли бўлишинг керак. Кўзим очиклигида менам неварга кўтарай, – деди ва кетмонини олиб, боғнинг тўрига кетди.

Олифта бир нарсадан ҳадиксиради: хотинини шаҳарга олиб кетса, қандай боқади? Ўзини зўрға эплаб юрибди-ю! Бунинг устига жой муаммосиям бор. Ижара ҳақи-чи? Эҳ-хе, бош қотиб кетади буларни ўйлайверсанг! Кейин хотини ўқимаган, ўқиган бўлгандаям бошқа гап эди, бирор иш-пишга жойлаб қўярди. Ҳеч бўлмаганда, ейдиган нонини топиб турарди.

Ҳадеганда бир қарорга келолмай турган Олифтага онаси далда берди:

– Биз ҳам қараб турмасмиз, болам, пул-мулдан кўпроқ юборамиз. Қўркма, икки йил ўтади-кетади. Икки йил қиймасам, қиймасман. Ҳеч нарса қилмайди. Биз не қийинчиликларни кўрмаганмиз. Яхши йигит хотинини ташлаб қўймайди.

Олифтага мана шунақа олифта гаплар наша қилади. У эриб кетди:

– Бўпти, олиб кетаман, она, – деди бошини тик кўтариб.

Худо инсонга ҳамма нарсани ўлчаб берган.

Шаҳарда Олифта унчалик сарсон бўлмади. Ётоқхонада турадиган ўртоғи ижара уй олган экан, раҳми келдимиди шекилли,

хонадон эгасининг розилигини олиб, уйни уларга қолдирди-да, ўзи ётоқхонага чиқиб кетди. Ижарачи – инсофли кампир экан: «Кўнглингдан чиқарганингни бериб турарсан, иссиқ-совуғимга қарашиб турсангизлар бас», деди. Олифтага шу керак эди, оғзи қулоғига етди.

Эртаси дарсдан қайтганда, хотини бир даста пул тутқазди. Олифтанинг энсаси қотди.

– Пулни қаердан олдинг? Ким берди? – деб сўради бўғриқиб.

Қурбақани боссанг вақ, дейди, Олифтанинг хотини эса вақ дейишни ҳам билмасди! Бошқа хотин бўлгандами...

– Вой, сизни, – деди ерга қараб, – қоқманики бу пул.

Олифта ҳали шаштидан тушган эмасди.

– Қоқманики?! – деди ўшқириб.

– Кампир сотиб бердилар.

Олифта хавоси чиққан пуфакдек бўшашиб деди:

– Бундан кейин, хотинча, мандан бесўрок бунақа номаъқулчилик қилма. Эшитдингми?

– Хўп, – деди хотини ва чой дамлагани ошхонага кирди.

Эл ҳамманиям Олифта демайди. Йигитларнинг хўрозини олифта дейди. Ана шундай чиройли йигит бўлгандан кейин хотиниям обрўсига яраша бўлиши керак-да!

Эртаси яна Олифтанинг фиғони фалакка чиқди. Ўқишдан келса, хотини уч-тўрт аёлни ёнига йиғиб ўтирибди.

– Ҳей, менга қара! – деди хотинлар кетгач. – Она хотин бўлдингми? Нима девдим сенга! Кечаги гапларим қаёққа кетди?

Хотини бўйнини эгди.

– Кўр каламушга ўхшаб, нега чандир бўйнингни эгасан? Кўтар-э каллангни! Ҳе ўргилдим сендан!

Хотинининг юпқа лаблари пирпиради:

– Ман... ман яхши бўлади деб... кўйлак опкелишган эди, тикиб бердим. Мана пули. Кечиринг, энди тикмайман.

Кампир ичкарига бош сукди:

– Ҳай, келдингми, болам? Бўйларингдан онанг ўргилсин! Зап келиним бор экан-да, мошинам энди чанг босиб ётмайди. Қўли дард кўрмасин, илойим. Менга бир кўйлак тикиб бердики, ёшариб кетдим!.. Чиқақолинглар, болаларим, чой тайёр. Овқат кўпчилик минан ширин, айланайлар!

Олифта кийимларини алмаштирди. Хотини нима қиларини билмай серрайиб турарди.

– Пулингни олиб қўй, – деди олифта.

Кечаси ётар пайтида яна бир гап айтди:

– Майли хотин, бичиш-тикиш қилавер. Лекин, билиб қўй, фақат яхши хотинларникини тикиб бергин.

Орадан йигирма кунми, бир ойми, аллақанча вақт ўтди.

Бир куни хотини уни жуда хушчақчақ кутиб олди. Олифта «бир гап бор-ов!», деди ўзича.

Хотини янги костюм-шим, қўйлакни унинг олдига қўйди:

– Токка қараб кийинг-чи!

Кийди. Лоппа-лойик. Яна чет элники. Унча-мунчага топилмайдиган хилидан.

– Савдогар хотинга олтита қўйлак тикиб берувдим, шуни келтириб берди.

Олифтанинг меҳри товланиб кетди. Хотини зўр! Зўр хотини бор! Лекин сир бой бермади. Хотинга ҳадеб тишингни оқини кўрсатаверсанг ҳам бўлмайди: мияси суюлиб, ўзидан кетади.

Эртасига Олифта ясаниб ўқишга борди.

Шаддод кизлар уни ўраб олишди.

– О, куёв бола бўп қолибсиз-у! Жа зўр-ку!

– Вой-бўй, шкарни бўп кетибсиз! Тинчликми?

Олифта сўйлоқ тишларини кўрсатиб илжайди:

– Хотин падарка қилди!

Қизлардан бири пик этиб кулди:

– Хотин ҳам падарка қиларканми?!

Олифта уни жеркиб ташлади:

– Олиб берди-да! Нима энди, шунгаям қилдан қийик ахтариш керакми?

Шундан кейин... э, бу аёл зоти бор-ки, қиз зоти бор-ки, бир гапни эшитса, тагига етмагунча тинчимайди. Шу кундан бошлаб, ўтирса ҳам, турса ҳам, хотинини сўраб-суриштирадиган бўлишди. Олифта мижғовланишни ёмон кўради: айтди қўйди. Ҳаммаси унга ёпишиб олса бўладими? Ё худо! Нимага айта қолди?! Хотини бу эчкиларга қўшилса, издан чиқиб кетмайдими! Ундай деди – бўлмади, бундай деди. жон-холига қўйишмади ва охири хотинини таништирди уларга. Ҳо,

кизларжон-а, кизларжон! Шумтакалар тезда тил топишиб, хар хафта, ўн кунда келиб турадиган бўлишди ва ҳатто бир бозор куни Олифтаннинг бошини айлантириб, рухсат паттасини олиб, уни шаҳар айлантиришга олиб кетишди.

Олифта анчагача хавотирланиб ўтирди, ҳатто рухсат берганига пушаймон бўлди. Кейин туриб-туриб, ўзига ҳай берди: аёлни – аёл тушунади, кизни – киз! Ёмон йўлга бошлашмайди, хар қалай!

Уч-тўрт соатдан кейин кизлар келиб, хотинини «топириб» кетишди. Олифта назар солди: хотинининг юзи оқарган, силлиқлангандек эди.

– Қаерларни овладинглар?

Хотини жилмайди ва кўлини кўрсатди:

– Қизлар кўйишмади.

Олифта шундагина сезди: шаддод кизлар уни пардоз-андозга олиб боришган: хогинининг оппоққина қўлларига эътибор билан қаради, кечагина бу қўллар гўза ниҳоли рангида кўм-кўк эди, қараб бўлмасди, қарасанг юрагинг орқанга тортиб кетарди, кечагина шу бармоқлар тилинавериб ярага айланган эди, баданингга тегса, этингни жимирлатиб юборар эди. Қаралса, пардоз-андоз қилинса, аёлнинг кўлига ўхшар экан! Аёлнинг кўли...

Олифта ҳомуза тортди ва ўз ўйларида хурсанд бўлиб, беихтиёр жилмаяркан:

– Яхши, – деди.

Хотинининг нигоҳидаги кўрқув сояси ўрнини қувонч нурлари эгаллади.

Шу-шу хотини гоҳ-гоҳида кизлар билан шаҳар айланадиган бўлди ва кундан-кунга тўлишиб, очилиб борди. Лекин бир сафар кўчадан жуда хафа қайтди.

– Ҳа, нима гап? – сўради Олифта хавотирланиб.

– Женски дўхтир касалсан деди, – хотини кафти билан кўзидаги ёшни артди.

– Даволайман дедими? – сўради Олифта пешанасини тирштириб.

– Ҳа.

– Ундай бўлса, кўз ёши ортиқча! Бунақа юмшоқ бўлма! Инсонмиз! Худонинг бандаси! Иссик тан! Касалам бўламыз,

тузаламизам! Қўй, хафа бўлма! Керак бўлса, ўзим сени даволаттираман. Бизга ҳам фарзанд керак.

Олифта сўз берса, бажармасдан қўймасди: айтганини қилди, хотинини катта-катта дўхтирларга кўрсатди. Калиш кийиб, нам, зах ерларда – далада юравериб, хотини ўзини анча олдирган экан. Соғайгандан сўнг янада тўлишиб, очила бордики, бора-бора Олифта унга тикилиб, тўймайдиган бўлиб қолди.

...Отаси келиб ёнига ўтирди. Олифта сергакланди.

– Нега келмай қўйдинг, ўғлим?

– Ўқиш қийин, ота! Кейин йўл пули ҳам...

– Онанг кў-ўп хавотир олди-да, ўғлим! Хат-пат ҳам ёзмадинг!

Олифта кизарди. Хат ёзсаям бўларди! Калла эмас бу, ошқовоқ!

– Келинни ташлаб кетасамми, ўғлим?

– Кўзи ёригунча кетмайман, ота.

– Ўқишинг-чи? Ўқишинг нима бўлади?

– Эгзаминларни досрочни топширганман!

– Ҳа-а, ана энди аклинг кирибди, ўғлим: хотинни эъзозлаган хор бўлмайди, – деди отаси гавдасини кўтариб, кейин хотинига товуш қилди: – Ўғлинг кўпга келибди, онаси, хавотир олма!

Олифта мийиғида кулиб қўйди.

АНАТОЛЬНИНГ ОТАСИГА РАҲМАТ

Шеригимни эшитиб, хотиннинг кўзларидаги тонг ўрнини тун эгаллади.

– Келиб-келиб, ўша Гажур билан шиферга боряпсизми? Ишингиз битса, берди худо, битмаса...

Мен унинг гапини ҳазилга бурдим:

– Битмаса, урди хотин!

– Сизга нукул ҳазил бўлса! – у қўлидаги челакни кўтариб оғилхона томон кетди. Сут соғадиган пайт бўлди. Вақтида соғиб олмаса, сигирнинг боласи эмиб қўйиши мумкин. Унда бола-чақанинг ризки қийилади.

Бироздан сўнг кўчадан Гажур аканинг хириллаган овози эшитилди:

– Бу қайси бедавонинг иши? Ҳай-ҳай, бу нимаси-а?!

Нима гап? Биров билан яна тортишиб қолдимиз?! Ташқари чиқдим. Гажур ака чиқинди ёнида турар, қўлида чанг босган қалин китоб. У мени кўриб, баттар тутакди:

– Қаранг-а, уйингизнинг олдида, нақ бурнингизнинг остида шундай ажойиб асар... Ҳалигидақа... хароб бўп ётса-я! Қаёққа қараяпсизлар ўзи?!

– Битта-яримта ақли ноқиснинг иши бўлса керак-да! – дедим «мендан ва болаларимдан кўрманг» деган ҳаёлда.

– Одам деганда ақл бор-ку! – баттар тутакди у. – Бош нега берилган? Бўйинда кўтариб юриш учунми ёки... шунақа расво ишлар қилиш учунми?! Бу бедаволарга қачон ақл қиради ўзи?!

Гап-сўзимизни хотин эшитмасин деб юпатишга чоғландим:

– Бедаволарга гап уқтириб бўладими, ака! Қўйинг, бехудага ўзингизни қийнаманг!

– Сиз бунақа деманг, сира бунақа деманг! – қўлини пахса қилди у. – Уларга бепарво бўлсангиз, ҳамма нарсани расво қилишади.

Бу гапдан энсам котиб, индамай қўя қолдим.

Кун қизий бошлади. Марказга салқинда етиб олиш керак, иккинчи томони, гап-сўзни кўпайтирмасдан бу ердан тезроқ жилган маъқул.

Гажур ака жавраганча ортимдан йўлга тушди. Жавраса жаврайверсин: тил, оғиз уники, чарчаса, ўзига қийин. Битта китобни деб, асабни шунчалик бузиш шартми?! Китоб «жин-ниси»... қизик одамлар бор-а!

Унинг китобга ўчилигини бутун қишлоқ билади. Уйда ҳам аллақанча китоби бор. Асар муаллифларини, қаҳрамонларини, ҳатто кичик-кичик воқеаларни ҳам кечаги тушидай тез эслайди. Валломат одам. Қўшимиз Исмаи фермернинг гапи билан айтадиган бўлсак, «қалласи нақ компьютернинг ўзи». Билмаган нарсаси, қилмаган иши йўқ. Даласида ҳам кутубхона ташкил қилган. Тўрт йил олдин қирқ гектар ер олиб, фермерликни ташкил этиб, 37 одамни иш билан таъминлади. Қишлоқда: «Китоб ўқимайдиган одамни Гажур ака ишга олмайди», деган гаплар ҳам

таркалган эди. Бунни эшитган битта-иккита хангоматалабларнинг уни мазах қилишганини ҳам эшитганман. Лекин шийпонга бориб, кугубхонасини кўриб, унга тан бердим. Нак музей дейсиз: бирор гард йўқ, поллар ойнадай яраклайди, кўпдан-кўп жавонларда китоблар дид билан қаторлаштириб терилган. Атлас кийган қизча қўлидаги латта билан китобларни артиб юрарди.

«Ишлар яхшими?» – сўрадим ундан. «Яхши!» – дея иймашиб жавоб қилди у. «Ойлик етарлими?!» «Етарли, ака!» – унинг мамнун оҳангидан англадимки, маоши, иши уни қониқтиради. Ҳозир сарик чақага ишлайдиган аҳмоқ йўқ.

Яна шуни биламанки, Гажур ака кўл остидагиларни китоб ўқийсанми – йўқми деб сира қийнамайди. Бу ердаги мухитнинг ўзи шунақа: китобни севмайдиган киши келиб қолса, орадан кўп ўтмай китобхонга айланади.

Унинг яна битта яхши одати бор: тонг сахарда дала бошига келиб, ишга келаётганларни бир-бир кўз остидан ўтказди ва улардан қайси бири сал ғамгин кўринса, чақириб олиб, ҳолаҳволини сўрайди. Агар уйда нотинчлик бўлса, кечқурун ишдан сўнг хабар олади, ўша кундаги озиқ-овқатини етказиб беради. Бирор нарсага муҳтожлигини сезса, қўлидан келган ёрдамини аямайди. Тўй қилишса, ёғини ё гуручинини кўтаради. Ўлим-нетим бўлиб қолса, дарҳол етиб бориб, азадорлар ёнида туради. Шундай одамнинг дала ишлари қай даражада дея сўрарсиз: тўрт йилдирки, белгиланган режалар ортиғи билан... бу ўринда гапни кўпиртираётганимиз йўқ, йўлингиз тушса, ўзингиз келиб кўринг, ижобий хислатларнинг гувоҳи бўласиз: катъий тартибга ўрганган ишчилар ҳар бир ишни меъёрига етказиб бажаришади. Қайси далага қанча ўғит, қанча сув керак? Ҳаммаси олдиндан белгилаб, ҳисоб-китоб қилинган... Гажур аканинг ўзи ҳам қараб турмайди, иш қийимларини кийиб, тан-дирдай кизиб турган далада кетмон чопади, эгатларга сув тарайди, керак бўлса, тракторни ҳам ўзи бошқаради.

Қурилиш базаси ёнига етиб келганимизда, у ҳалигача шаштидан тушмаган, ҳамон чиқинди ичидан топиб олган китоб ҳақида жаврамоқда эди:

– Китобни олибсан, ўқибсан, номард, чиқиндига ташлаганинг нимаси?! Ҳай, худодан кўркмаган ношукур!

Унга қараб ичим ачийди. Ундан кўра, шиферни ўйласа бўлмайдимиз?! Иккимиз ҳам баҳорда пойдевор ташлаб, ўй қуришни бошлаб юборган эдик: девор кўтарилди, тахталар қоқилди, шиферга келганда эса ўзимиз «қоқилдик». Икки ойдан буён базага қатнаймиз, ана келади, мана келади билан шифердан дарак йўқ, куз ҳам кириб келди, ҳадемай кор-қировли кунлар ҳам бошланиб қолса, додимизни кимга айтамиз?!

Қора ойнали уйчадан шоп мўйловли, ғўндалак коровул чиқди.

– Шифер келмади, бирров телпон кип қўйсайла бўларкан! Овора бўпсизлар-да яна!

– Уф! – дедим мен. – Қачон келади? Келадими ўзи?!

– Ке-ла-ди, албатта, келади, хотиржам бўлинг! – Мени ишонтиришга уринди коровул. – Пакат документла тўғри бўлмаётган экан. Баччағар... нафси қатталар ҳам бор-да. Атайин тўғаноқ бўлишади!

Гажур ака бошини чайқади:

– Ов, коровул ака, бошлиғингиз қанақа латга одам?! Рас эплотмас экан, бизга айтмайдимиз?! Бизни шерик кип борсин ўша шипер заводига! Директори китоп-питоп ўқир ахир! Тилини топар эдик ўшанинг!

Мен индамадим.

Гажур ака яна жавради:

– Далада иш қўп-да! Далада!... Иш қайнайди, бошдан ошиб ётибди, бўлмаса, ўзим Тошкан тушиб, шарт бир вагонини келтирар эдим.

Иккаламиз бозорга кирдик, марказга тушдик, болалар қўлга қарайди, майда-чуйда олиш керак.

Кимдир:

– Садир? – дея чақирди.

Ортимга қарадим: бошида охори тўкилмаган янги дўппи кийган, жигарранг костюм-шимли, озгин киши мен томон ҳаллослаб келаётган эди.

– Танимадингиз, шекилли?! – деди у кела солиб мен билан қўшқўллаб кўришаркан. – Карим акаман, касалхонада бирга ётган эдик.

Эсимга тушди: бурноғи йили юракнинг мазаси қочиб, касалхонага тушганимда, учратган эдим. Уни кўпинча бир кишилик кўшни палатада ётиб олиб китоб ўқиётган ҳолатда кўрардим. Мен ундан иккита китоб сўраб олдим. Китоблар бир-икки кун столим тортмасида ётди. Фурсатини топиб ўқийман деган эдим. Учинчи кун китобларини сўраб келди. Қизғанчиқ экан, дея ундан хафа бўлдим ва ўша заҳоти китобларини қайтариб бердим. Уч-тўрт кундан кейин у касалхонадан чиқиб кетди. Ўшандан буён уни кўрмаган эдим.

– Йўғ-э, нималар деяпсиз? Танидим, Карим ака! – дедим ўзимни оқлаган бўлиб. – Яхшимисиз?

Карим ака мен билан сўрашаркан, Гажур аканинг кўлидаги китобга кўзи тушиб, афти буришди:

– Китобни расво кипсиз-ку, биродар!

Кулгим қистади. Карим ака ҳам Гажур акага ўхшаб китоб «жинниси»га ўхшайди. Ҳозир роса кизиқ гаплар бўлса керагов. Қулоғимни динг қилиб, уларга тутдим.

Гажур ака китобни силади:

– Буни чиқиндининг ичидан топдик, биродар!

Карим аканинг кўзлари ўйнаб кетди:

– Қайси бемаза ташлабди!

Мийигимда кулдим. «Ўхшатмаса, учратмас!» Буларнинг гаплари ҳам бир хил: биттаси «бедаво» дейди, иккинчиси «бемаза». Топганини қаранг!

Карим ака китобга қўл узатди:

– Кимнинг китоби экан?

Гажур ака худди ёш боладек кизғаниб, китобни ёнига яширди:

– «Уч мушкетёр» экан.

– Сиз уни нима қиласиз? Бир ўқиб ташлаб юборасиз. Бунга муқова қилиш керак. Ўйқолган варақларини компьютерда тегиб тиклаш керак.

– Бе, нима деяпсиз?! – Қош қайирди шеригим. – Уйга борган заҳоти бунга муқова қиламан. Ўқиб чикқач, даладаги кутубхонамга қўяман.

– Далада ишлайдиган одамлар китоб ўқийдими? Чарчаб келиб ухлаб қолишади-ку!

– Бизникилар унака эмас! – бошини сарак-сарак қилди Гажур ака. – Шунака китобларни ўқишганки... ишонмасангиз, бир кун даламга ўтинг!

Карим ака Гажур аканинг қўлтигидан олди:

– Китобларингиз кўпми?

– Жуда кўп.

– Бариси эски бўлса керак-да?! Далада ишловчилар қўлларининг кирлари билан... а.. ушлаб, расво қилишмайдими?!

Гажур ака хохолаб кулди:

– Балки уларни эшакка тескари минишади, деб ўйларсиз?!

Кулгим кистади. Боз устига, Гажур аканинг хохолаб кулишини биринчи марта кўришим, ажиб кулар экан, гапи ҳам жуда илмоқли. Китоб ўқиган-да. Уста одам.

Карим ака дув қизарди:

– Кўйсангиз-чи?! Жинниманми шундай деб ўйлайман. Сўрадим-қўйдим-да!

Биз хайр-хўшлашиб кетмоқчи эдик, Карим ака уйга борамиз, деб ёпишиб олди. Бундай одамларни тушунса бўлади: дилига якин киши топилди дегунча ўзларини қўярга жой тополмай қоладилар. Баъзан бир баҳона-ю сабаб билан уларнинг кўплари хатто ака-ука тутиниб кетишади. Мен «нима қилдик?» деган савол назари билан Гажур акага қарадим. У Карим акага эргашди. Демак, рози. Бошқа жойга деса, ўлигини сургаб бориб бўлмасди.

Гурунг-гурунг билан Карим аканинг уйига бордик. Топган-тутганини олдимизга қўйди. Лекин Гажур акамизнинг кўзи аланг-жаламг бўлиб турди, уни таом эмас, кўпроқ Карим аканинг китоблари қизиқтираётгани аниқ эди. Ниҳоят, у тараддудланиб сўради:

– Сизда том-помлар борми?

– Бор.

– Қанакалари бор?

– Алишер Навоий, Анатолий Франс, Самеюл Смайилс, Ойбек, Жек Лондон, Теодор Драйзер... Шулар! А, сизда ҳам том-помлар борми?

Беихтиёр яна кулгим кистади. Буларнинг гапларини четдан кузатган кишининг энсаси қотади. Ҳатто «иккисининг ҳам томи кетган» деб ўйлашлари мумкин.

– Бор! Бизда том-помларнинг зўрлари бор! – деди Гажур ака димоғини кўтариб.

Карим ака унга яқинроқ сурилди:

– Қанақалари бор?

– Менда сизда йўқлари ҳам бор. Масалан, Ричард Стил, Франсуа Рабле, Жозеф Киплинг, Дени Дидро, Абул Фараж ҳам бор.

Карим аканинг кўзлари пирпиради:

– Зўр-у!

Гажур ака гавдасини кўтарди. Унинг мағрур қарашларида «сиздан зўр эканманми?» деган маънони уқиш мумкин эди.

Карим ака:

– Менга Анатолий Франсини сотмайсизми? – деб сўради.

Гажур аканинг ингичка қошлари чаён думидек хунук қайрилди:

– Мен ҳеч қачон китоб сотмайман!

– Хўп дея қолинг!

Мен тараддудланиб гапга қўшилдим:

– Карим ака, агар шифер топиб берсангиз рози бўладилар!

Гажур ака мени силтаб ташлади:

– Шифер топиб берсалар ҳам сотмайман!

– Менда шифер бор! – деди Карим ака қувониб.

Мен Гажур акага қарадим:

– Хўп десангиз-чи?

– Йўқ, хўп демайман! – қовоғини уйди у.

Хотинимнинг: «Зап одам билан боряпсиз, ишингиз битмайди», деган гапи эсимга тушиб, баттар жиғибийрон бўлдим.

– Ака, хўп десангиз-чи?! Иш битиб турганда, оёқ тирашингиз нимаси? Қанақа одамсиз?! – дедим қақшаб-қалтираб.

У менга совуқ қаради:

– Ҳар қалай, фаришта эмасман!

Кўнглим чўғдек қизиди. Бу қанақа одам ўзи? Ҳозиргина ўламан саттор, шифер керак, деб турганди. Энди бу нимаси?

Унинг жавобини эшитиб, Карим аканинг афти буришди.

Анатолий Франсини қўлга киритмагунча тинчимаслиги аниққа ўхшаб турарди. У бизни кутубхонасига олиб кираркан:

– Мана, кўринг, хоҳлаганингизга алмаштираман! – деб жовдиради.

Гажур ака кенг кутубхонага, жавондаги китобларга бир-бир кўз югуртириб чикди.

– Яхши-и! Жуда зўр! Ихм, кутубхонамиз деярли ўхшаш экан! – деди жиддий ҳолатда. – Ҳаммасини ўқиганмисиз? – сўради кейин.

– Ўқиганман! Мен буларнинг ҳаммасидан дарсда фойдаланаман!

Уларга қараб турарканман, кўз олдимда хотинимнинг буришган қиёфаси гавдаланиб, қулоқларим остида унинг: «Яна қурук келдингизми?» дея жавраган овози эшитилиб, юрагим қисилаёзди. Ишқилиб, ишимни ўнглагин, деб яна худога нола қилдим ва шу орада Гажур акага вақт кеч бўлаётганини эслатдим.

Карим ака тараддудланди:

– Хўш, нима қилдик?

– Нимани?! – деди Гажур ака бепарво оҳангда.

«Э худо, – дедим ичимда, – шу Гажур, гапга кўнмас банданга инсоф бер!»

Карим ака унинг қўлтиғидан олди:

– Анатолий Франс-и-да!

Гажур ака:

– Айтдим-ку! – деди яна бепарво оҳангда.

– Бирон йўли бордир! – дея гапга кўшилдим.

– Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг йўли бор! – деди Карим ака бироз ҳовлиқиброк.

Гажур ака елка қисди. Бу унинг «мен билмадим» деганими ёки «бўлмайди» дея ишора қилганими?!

Карим ака Гажур акага юзланди:

– Бўпти, ман шиферни сизларга сотаман, сиз эса Анатолий Франс-и вақтинча бериб гурасиз!

– Энг яхши таклиф! – дедим мен Гажур ака айниб қолмасин деган хавотирда.

– Сизда қанча шифер бор?– сўради у.

– Нимайди? – Карим аканинг диққати ошди.

– Шиферингиз шеригимга ҳам етса, розиман!

– Қанча шифер керак сизларга?

– Саксон бештадан! – дея шарт жавоб қилдим мен.

Карим ака яйраб қолди:

– Иккалаларингга бемалол етади, ортиб ҳам қолади: менда икки юзта шифер бор!

– Хайрият! Худога шукур! – Мен енгил нафас олдим.

Гажур ака менга юзланди:

– Сиз юзта оласизми?

– Берсалар, оламан! – дедим ҳовликиб.

– Мен ҳам юзтасини оламан! – деди Гажур ака жилмайиб ва Карим акага кўл ташлади. – Розимисиз?

– Розиман!

– Эртага машина билан келиб, олиб кетамиз!

Кўчага чикдик. Мен Гажур акага касалхонадаги воқеани гапириб бердим ва Карим акани ўта хасис одам экан, деб ўйлаганимни яширмадим.

Гажур ака кулдилар.

– Китобсеварлар ёмон одамлар эмас! Қалбларини англаш учун уларга йўлдош бўлиб кўриш керак!

Бу мен учун янги гап эди. Энди хотиним ғиринг деса, оғзига бошлаб ураман. Шунча илм олиб, ўкиб-ўрганиб, шу гап ёдга келмаганига ҳайронман.

ЧҲЛИ ПОЛВОН

Шудринг тушиб сарғайган майсаларни авайлаб босиб, зилол сув тўлиб оқаётган ариқдан енгилгина ҳатлаб ўтдим: сув шунчалик зилол ва тиникки, жимирлаб оқиши хаёлни олади, кузда сувлар тиникиб оқади, нега, дейсиз-у, саволга жавоб топишдан кўра, унинг майин тўлқинлардек фусункор жимирлашига ютокиб тикиласиз, ташна юрак роҳатни ихтиёр этади, қўйиб берсалар, шу лаҳзада ҳовучлаб-ҳовучлаб, ташналигин-гизни кондиришдан ҳам тоймайсиз, аммо яна беихтиёр болалик дамларингиз, дўппингизга сув тўлдириб ичган қуёшли, эхтиросли онларингиз эсга тушиб, энтикасиз. О, у дамлар, бир тушдай ўтди-кетди.

Қуёш эриниб кўз очган келинчакка ўхшайди: юзи хирароқ, узокдан отлар дупури эшитилади, олмалар тўпиллаб ерга тушади, хушбўй ҳиди димокка урилиб, яна беихтиёр энтикасиз.

Бошига чувт дўппи, эгнига тупроқранг желак кийган қария новотранг олмани қўлига олади:

– Айтишларича, Чўли полвон эрталаб олма тановул қилишни хуш кўрар экан!

– Чўли полвон, дейсизми? У ким? – сўрайман қизиқиш билан.

– Чўли полвонми? Пудина қишлоғида шундай полвон ўтган. Елкаси ерга тегмаган! – Қариянинг пешанаси тиришиб, қисик кўзлари маънос тортади. – Бу жуда қайғули қисмат, болам!

– Шунчаликми?

– Сўрама, болам!

Қуёшнинг кучсиз нурлари, сарғайган майсалар, қариянинг ҳасратли сўзлари юрагимдаги қайнок тафтни бир челақ совуқ сув қуйгандек музлатади: инсон ғалати, туйғуларининг қули. Бу қандай ҳасрат эканки, қария шунчалик қуйиняпти?

– Сизга гапириб бераман, ўғлим! Юрагимни бўшатиб олмасам, тинчимайман!

Пичан ғарами ёнидаги чоғроккина чайлага етдик. Ўнг томондаги тош ўчоқда қумғон қайнаб турибди. Алвонранг қўйлақ кийган ўн ёшлардаги қизча олмазор четидаги қўйларни ҳайдаш билан овора.

– Бобо, – деди у пахмоқ сочли болага ишора қилиб. – Ана уни қаранг, яна қўйларини олмазоримизга ҳайдабди.

Қария ё унинг гапига эътибор бермади, ё хаёли билан банд эди. Олдинма-кетин чайлага кирдик. Тол ва қамишдан тикланган чайла ичида иккита қурок кўрпача тўшалган, ўртада тик дастурхон, олма ва нон ҳиди димоғимга урилди. Бир лаҳзадан сўнг қизча чой дамлаб келди. Яқин орадаги полизда қовун тарсиллаб ёрилди. Қовун қиёмга етган лаҳзалар. «Қовун есанг, эрта е...» Мен шу ўй қуршовида қарияга қарадим. У менга чой қуйиб узатди:

– Олинг, меҳмон! Чўли полвон ҳам шундай чайлаларда чой ичган!

– Чўли полвон! Унга нима бўлган?

– «Ичингдаги оладан кўрк» дейдилар, болам! Майли, эшитинг ҳасратли қўшигимни!

Қариянинг овози олислардан ҳасратли қўшиқни бошлаб келди: дўмбира ва чанковуз оҳанглари, полвонларнинг пишил-лаб нафас олишлари, даврадаги одамларнинг кийкириклари — ҳазин оҳанг билан юрак кенгликларига кириб кетди, гўё ёмғир эзиб ёғади, эзиб-эзиб; намлик ортиб боради, томлардан чакка ўтади, ҳатто кўнгиллар ҳам нам тортади.

Оломон тўла кенг давра кичик кулдек чайқалади, хайкирик-лар дарахт шоҳларидаги кушларнинг ўтакасини ёради. Қочинг-лар, қочинглар, ҳасратли қўшиқ бошланаяпти.

Кураш якунига етмоқда.

Озорлик Амид полвон давра айланади. Бугун у Пудина-да ҳам бутун дунёдан келган полвонларнинг елкасини ерга қапиштирди. Мисрлик, эронлик, дамашқлик, румлик, балхлик полвонларнинг дами ичига тушиб, сувга тушган мушукдек жимгина ўтиришибди.

Баковул, овозинг бунчалар йўғон!

— Озорлик Амид полвонга талабгор борми!

Давра нафасини ичига ютади. Наҳотки, бу юртда унга тенг келадиган полвон бўлмаса! Эй, Пудина, наҳотки бирор мард ўғлинг йўк!

Амид полвон улкан айикдек кўкрак кериб, даврага кўз югуртиради.

Яқин орадан ит ҳуради, от безовта кишнайди.

— Талабгор борми?

Қиличдек ялтираб турган Чўли дадил қадам билан давра-га чиқди. Оломон увлаб юборди. Амид полвон қайда-ю, но-расида гўдак қайда! Бир мушт билан нариги дунёга равона бўлади-ю, бечора!

Олдиндаги каторда ўтирган оқ қош қария ёнидаги чўкки соқол шеригини туртади:

— Бу гўдак нимани ўйлаяпти? Бизни шарманда-ю шармисор қилмоқчими?

— Пудинамнинг обрўсини ерга урса, ўзим чиқаман, жўра!

Афгон подшосининг олакўз полвони қашқирлардек тиш қайрайди. Гўёки қум ғижирлаб, тишингиз зириллаб кетади.

Давра айланаётган Чўли полвоннинг атрофида хасратли кўшиқ гирдоб ясайди. Буни ҳеч ким кўрмайди, сезмайди. Мўйлаби эндигина сабза урган, кулча юзлари силлиқ, тир-сак кош ўсмир нафис лабларини қимтиб, рақибига кўз тикади. Унинг ожиз жойи қаерда? Қандай қилиб уни маҳв этиш мумкин?

Оломоннинг нафаси ичига тушиб, чор-атрофда сукунат ҳукмронликни ўрнатади.

Амид полвон мийиғида кулади. Бола-ку бу! Бир қўлда ерга қапиштиради уни.

Чор-атрофни исирик ҳиди тутати. Бир гала оккушлар давра узра айланиб учади. Қуёш ёник чарақлайди.

Чўли полвоннинг кўзлари давра ўртасида кўр тўкиб ўтирган бўйни йўгон кишига – устозига кадалади. У зот унга ўн йил сабоқ берди. Ўн йиллик сабоқ бугун натижасини бериши керак. «Чўли... Чўли ҳозир масаланг ҳал бўлади: бутун дунёда донғи кетган Амид полвонга қарши чикяпсан, бу ҳазилакам иш эмас.

Рухга эмас, олий қувватга таян ва сен ўзингда қувват майдонини ҳосил қил. Нафас олишингни кўлга ол. Нафас ҳужайрани бойитади ва сенда қувват кўпая боради. Ўрни келганда, фикр зарбасини амалга ошир, танангдаги ўн тўртта қувват маркази бир пайтда, бир хил ҳолатда ишга тушсин. Билки, ўғлим, куч эмас, ақл енгади. Ақлингни ишга сол!»

Чўли полвон устозига «сиз айтгандек иш тутаман» деган маънода имо қиларкан, жойида қоплондек шишади, йўгон бўйни, кенг елкаси, қўл мускуллари таранглашиб, қуёш нурларида қизғиш ялтирайди.

Қарға қағиллайди, хасратли кўшиқни эшитаяпти у, узоклардан ҳид олади, қон ҳидини ҳам сезгандир балки.

Амид полвон айиқдек лапанглаб, кийик боласини тутмоқчи бўлгандек, Чўли полвон томон қўл узатади.

Қария изза тортиб оғринади:

– Чўлини менсимаяпти!

– Ўзинг шарманда қилма!

Амид полвон Чўлини даст кўтариб, чирпирак қилиб отади. Давра уввос тортиб юборади. Эй бола, нима қиласан ўзингга жавр қилиб?!

Чўли уч айланиб, давра ўртасига найзадек тик тушади.

Пудиналиклар енгил нафас олади.

Амид полвоннинг юзи бўғриқиб қораяди.

Гуп! Ер титрайди. Ер!

Томлардаги пудиналик болаларнинг қийқириклари кўнгилларга шодлик олиб киради:

– Чўли полвон йикди! Чўли полвон Амид полвонни йикди!

Қарияларнинг ҳам, полвонларнинг ҳам, оломоннинг ҳам кўзларида ҳайрат қотди. Миттигина бола девдай полвонни ер тишлатгани нимаси?! Туш кўришяптими ёки... Болаларнинг қийқириклари уларнинг ҳайрат қушларини ҳайдаб юборди.

– Устозингга балли!

– Отангга раҳмат!

– Пудинанинг юзини ерга қаратмади. Балли, балли Чўли полвон!

– Бутун воҳани, бутун Турон элини хурсанд этган полвонга шарафлар бўлсин!

Чўли полвоннинг устига еттита калин гилам ёпдилар. У бир силтаниб кўкрак керди-да, гиламларни даст кўтариб, ўртада кўр тўкиб ўтирган устози пойига ёйиб ташлади.

Қария дуога қўл очди:

– Курагингиз сира ерга тегмасин, ўғлим!

Белидан кўра, оёқлари калта, елкалари кенг, мушаклари йўғон йигит, измирлик Селим полвон чирт этиб тупурди. Шу гўдак полвон бўптими! Ўтган йилда Бағдодда ўтган курашда маст туянинг бўйинини синдирган эди. Бу гўдакни пашшадек эзиб ташлайди.

Майдон узра баковулнинг овози янграйди:

– Пудиналик Чўли полвон ва елкаси ерга тегмаган усмониялик Селим полвон!

Кураш бошланди.

Қуёш булутлар ортидан чиқди, ҳасратли қўшиқ эса давра айланди.

Полвонлар икки қўл олиб, бир-бирларини синаб кўрдилар. Тўртинчи қўлда Чўли полвон рақибини бўйи баравар кўтариб ерга урди.

– Ҳа-лол-лл!

Селим полвон бошини кўтарди-да, бир неча лаҳза карахт холда қолди. Белини ушлаб ўрнидан тураркан, умрида биринчи марта хўрлиги келиб, йиғламоқдан бери бўлди.

Гармсел шамол эсади, баковул қўлини кўтаради:

– Чўли полвонга талабгор борми? Икки нортую, бир сандик шоҳи соврини бор!

Четда ўтирган олакўз кимса Селим полвоннинг енгидан тортиди:

– Бизга қўшилинг, бий афандим, термизакнинг сўровини тўғрилаб қўямиз!

Селим полвон унга нафратли боқди:

– Мен полвонман! Полвонлар бировларга қасд қилмайди.

– Бий афандим?

– Мени тинч қўйинг!

Давра узра ҳасратли қўшиқ бемажол учади. Канотлари сувга тушгандек шалвираган, оҳанги совиган ногорадек, пўкиллайди.

Баковул терлаб-пишиб давра айланади:

– Чўли полвонга яна талабгор борми? Румлик полвонлар, эй аҳли ажам, сертаманно бағдодликлар! Борми орангизда яна талабгор?

Филдек баҳайбат, итюз полвон ўртага отилиб чиқди:

– Мен талабгорман унга!

Давра нафасини ичига ютади. Афғон полвони деб танилган бу кимса билан кураш тушган полвон борки, ё майиб бўлган, ё ўлган.

Чўли хотиржам майдон айлана туриб, афғон полвонининг белбоғидан ушлаб, шарт кўтарди-да, ўнг оёғига чил солди.

– Ё пирим!

Афғон полвони кутилмаганда унинг ўнг мускулига чанг солиб, бир парча этини узиб олди. «Ғирром экансан!» деди Чўли полвон қаҳр билан ва уни даст кўтариб ерга урди. Ҳасратли қўшиқ кўнглини тирнаб ўтди, куёш булутлар орасига ўзини урди, кушлар безовта чиркираб, итлар аянчли ғингшиди.

Бели синган афғон полвонини гиламга солиб, даврадан четга олдилар.

Баковулнинг овози узоқларга кетди:

– Яна талабгор борми Чўли полвонга?

Бугдой ҳиди аралаш ёқимли илиқ шамол эсди.

Қиргий кўз, тиниқ юзли туркман беги қариялар орасида ўтирган Азизхон бобонинг ёнига чўкди:

– Бобо, ўғлингизнинг куч-қудратига қойил қолдим!

– Худо берибди, шукр, болам, боши тошдан бўлсин.

– Энди гап бундай, бобожон! Мен жаҳонгашта бир одамман. Кураш бўлади, деб эшитсам, дунёнинг нариги чеккасига бўлса-да, етиб бораман. Ўғлингизнинг илмини хор қилмайлик. Уни менга қўшинг. Дунёни бир айлантириб келай. Қишлоғингизда ўтирганидан фойда йўқ.

– Қариндош-уруғ нима дейди, болам? Онаси рози бўлармикин? Боз устига ман сизни яхши билмайман.

– Бобо, мен шу курашни кўраман, деб қарвонимдан қолиб кетдим. Айтдим-ку, мен ҳам кураш ишқибозиман. Худонинг қули, мўмин бир бандаман. Ўғлингизни астойдил ёқтириб қолганимдан шу вазифани бўйнимга олаяпман.

Мусохон эшон гапга қўшилди:

– Дуо беринг, оқсоқол, бизди қишлоқдан ҳам дунёга донги кетган полвон чиқсин!

– Бек йигитга ихлосингиз баланд кўринади! – деди Азизхон бобо хушламайгина.

Мусохон бобо буни сезди ва:

– Бекнинг бизга эмас, Қусам шайх авлодларига ҳурмати баланд! – деди ўзини оқлаш учун.

Азизхон бобо бу сафар бир нима демади, аммо кўнглида ҳасратли қўшиқ нола қилиб, оёқларини қакшатди.

Орадан ўн йил ўтди. Ҳали Дамашқдан, ҳали Мисрдан, ҳали Румдан хушхабарлар келиб турди: Чўли полвоннинг курагини ерга теккизадиган полвонинг ўзи йўқ эмиш, туркман беги бир ойда ўн қарвон молу дунё йиғибди.

Ҳасратли қўшиқ хушхабарлар билан бирга ваҳимали хабарлар ҳам олиб келарди. Бир золим подшо Чўли полвоннинг ортидан ўнта навқар юбориб ҳам мақсадига эришолмабди. Чўли полвон ўн навқарни ҳам чирпирак қилиб отибди.

Бу гап-сўзларни эшитган онаизор ҳасратли кўшиқ гирдо-бида қийналар, кундузлари юрак ҳовучлаб, кечалари юмшоқ ёстигини кўз ёшлари билан сел айларди. «Насиҳатим эсинг-дами, болам: бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаяпсанми, туз еган жойингга тупурмаяпсанми, ёвузликдан нари юрибсанми, ёлғондан ҳазар қияпсанми?» Ҳасратли кўшиқ она илтижосини бағрига олиб, бўзлаб-бўзлаб унга етказарди. Чўли полвон молу дунё йиғиб, тоғу тош, чўлу биёбонларни ошиб, соғиниб-соғиниб, икки дарё оралигидаги ота юртига, Пудинага келганди, онаизор тупрокқа топширилган эди.

Чўли полвон кўз ёши қилди, йиғлади-сиктади ва охири тақдирга тан бериб, шогирдлар тайёрлашга киришди. Баҳорий сепларини ёйиб, Наврўз келди.

Пайшанба тепалигида тонг ҳорғин кўз очди, ўн йилдан буён қалблар ва далалар аро оралаб юрган ҳасратли кўшиқ бу сафар даврадагиларнинг кўнглини ғашлади. Одамлар ўзлари билмаган ҳолда ҳорғин ва ҳолсиз эдилар, диллари ғаш, кўз олдиларини хира туман қоплагандек эди.

– У зўр бўлса, маст туя билан олишсин!

Чўли бўғзига ёпишган ҳасратли кўшиқни силтаб ташлади:

– Эл олдида уялгандан кўра, маст туя билан олишиб ўлганим афзал!

Ҳасратли кўшиқ қора булутларнинг чокини йиртди, олмазор қийналиб шовуллади, тиниқ сувларнинг юзи қорайди.

Пайшанба тепалигидаги тиконлар ҳам баттол кимсалардан ор қилди, тупроқ эса уларга юмшоқ пояндоз бўлганидан бўзлаб-бўзлаб йиғлади.

Кенг майдон қалин панжаралар билан ўралди. Йигирма чоғли эркак занжирлар билан боғланган туяни зўрға ичкари олиб киришди. Масикқан туя филдек ўкирар, ирғишлар ва катта, бақувват туёқлари билан Чўли полвонни эзиб, янчиб ташлашга шай эди. Одатда, бундай туяларга кураш олдидан кўкнори пояси едирилади. Нималарни ўйлаб топишмайди баттол кимсалар?! Ҳасратли кўшиқ, сен уларнинг зулмидан яралган ноласан! Пайшанба тепалагидаги майсалар, ҳатто курт-кумурскалар ҳам сени тинглаб, титрокқа тушадилар.

Туя пишкириб унга ташланди.

Туркман беги кўзларини яширди. Тамом, полвонидан энди айрилиши аниқ. Қандай ёмон, қандай ёмон!

Бундай оний, тигиз лаҳзада полвон қайси усулни кўллаши керак? Чўли полвон жуда тез фикрлай бошлади. У ўзини калдирғочдек беозор ҳисоблади. Аслида туядек жониворга зиён-заҳмат етказиш нияти ҳам, ўйи ҳам йўқ. Ҳасратли кўшик калдирғоч овозини кўнглига олиб кирди. Қалдирғоч – беозор қуш. Сиртдан нимжон кўринса-да, ўта кучли қувватга эга. Мураккаб тўсиқлардан ўта олади. Иккиланмайди, қўркмайди. Унинг уяси беш унсур – ер, ҳаво, темир, олов ва дарахтдан мужассамлашади. Чўли полвон калдирғоч киёфасига кирди. Икки қўли жуфт канотга айланди.

Оломоннинг кўзларидан изтироб ёшлари селдек окиб, ҳасратли кўшик юрагини сичкондек кемирмоқда эди. Баттол кимсалар охири уни маҳв этадилар. Маст туяга бас келиб бўларканми? Уни йигирмата одам занжирлар билан зўрға панжарага киритди.

Чўли полвон калдирғочдек юқори кўтарилди ва найзадек учиб бир зумда туянинг бошига кўнди-да, икки-уч бор зарб билан буради, суяклар қарс-қарс синди. Туянинг кип-қизил тили осилиб, оғзидан шариллаб қон окди, гурсиллаб ерга йиқилганда, қуюқ чанг юқори кўтарилди.

Туркман беги бир уриб панжарани синдирди-да, ичкари кириб, Чўлини бағрига босди:

– Полвоним, полвонжоним!

– Бек, жонимни яна бир асради худойим. Газандалар руҳимни ўлдиришмоқда!

– Сира таслим бўлманг, полвоним!

Чўли полвон кечаси билан босинкираб чикди. Ҳасратли кўшик унинг уйқусини олиб қочиб, танасига дард солди.

Афгон подшоси Пудинадан кўшни кишлокқа ўтди. Кўкнори ичган бир гала сайёқларни топиб, уларга уч тиллодан улашди. «Ҳамир учидан патир бу. Чўлини йўқ қилишнинг йўлини топсангизлар, ҳар бирингизнинг қўнжингизни тиллога тўлдираман!» дею қуюқ ваъда берди.

Пайшанба тепалиги уч кундан сўнг, худди аввалгидек, яна хорғин кўз очди. Наврўз кўшиқлари осмонга, кўкка учган бўлса, хасратли кўшиқ тепаликнинг тупроғига қоришди. Кураш бугун якунланиши керак. Бағдодлик бой катта соврин тиккан: уч ҳўкиз, икки учқур от ва иккита бағдодий қилич; жуда катта бойлик бу! Агар бугун Чўли полвонга ракиб топилмаса, уларнинг барига эга чиқади.

Говур-гувур бирдан босилиб, оломоннинг кўзи майдон ўртасига қадалди.

– Талабгор борми?

Бирор кишидан садо чиқмади, хасратли кўшиқ оломоннинг қалбини тирнаб-тирнаб ўтди, аммо ҳеч ким буни англолмас, сезмас эди, фақат айримларнинг кўзларидан қайноқ ёш қуйилиб келаётганини кўриб, янада ғалати ҳолатга тушишарди, холос.

Сўров яна икки қарра янгради. Наҳотки, Чўли полвонга тенг келадиган кимса қолмади? Наҳотки?

Давра ортидан дағал овоз эшитилди:

– Талабгор бор!

Кўшни қишлоқлик уч йигит баҳайбат айиқни етаклаганча даврага кирди:

– Кураш тушадиган айиғимиз унга талабгор!

Кимдир:

– Эсини еганми булар! – деди ижирганиб.

Чўли полвон айиққа боқди:

– Мен ҳакимни доимо ҳалоллаб келаётган полвонман! Курашиш керакми, курашаман. Дев бўлса ҳам! Ҳайвонда қуч бўлган билан ақл йўқ. Шундай экан, мен инсонман. Демак, уни енгишга қодирман!

Айиқ етаклаб келган олакўз йигит чирт туфлади.

– Ҳай-ҳай, катта кетма, жўжани кузда санаймиз!

Чўли полвон унга эътибор бермади. У айна пайтда танасини жангга тайёрлашга чоғланаётган эди. Полвон учун танасида илоҳий ҳаракатни вужудга келтириш биринчи ўриндаги муаммо саналади. Неча ўн йилларки, елкаси ерга тегмай келаяпти. Бунинг сабаби ҳам шу: у ҳар вақт жанг олдидан танасида

илоҳий кучни ҳаракатга келтира олади. У бир лаҳза кўзларини юмди: таваккалчилик, билимсизлик ҳалокатга олиб келиши мумкин. Баҳайбат айикни мағлуб этиш осон иш эмас.

Айик давра айланди. Демак, ўргатилган жонивор бу. Курашнинг оби-тобини олган кўринади. Оғзини очиб, наъра тортганда, даврадаги гўдаклар боболарининг пинжларига кириб кетишди. Ҳасратли кўшиқ уларнинг юрагини чангаллаб, азоб берди.

Чўли полвоннинг танасига куч сувдай шариллаб оқиб кирди. Елкаси, мускуллари таранглашиб, кучга тўлди. Зув югуриб, айикнинг қўлтигидан кирди-да, даст кўтарганча ўзидан нари итариб ташлади.

Айик қаттиқ ўкириб, ўзини ўнглади ва унга ҳамла қилди.

Ҳасратли кўшиқ Чўли полвоннинг боши узра муаллақ турар, гўёки танасига кириб олишга шай эди.

Чўли полвон лапанглаб келган айикни даст кўтариб, бир айлантирди-да, сўнг ерга кўтариб урди. Қаттиқ зарбдан бели қарс синган айик ўкирганча Чўли полвоннинг биқинига ўткир тирноқларини ботирди, қон тизиллаб отилаётганини кўрганлар унга ёрдамга ошиқдилар. Туркман полвон чўкки соқол кишига: «Сиз табибмисиз, ярасини тезда боғланг. Ҳакингизни ошиги билан тўлайман!» деди титроқли овозда.

Чалажон айикни зудлик билан олиб кетдилар.

Ғишманлик Эргаш полвон талабгор бўлиб ўртага чиқди. Номарднинг ишини қаранг! Ўлганнинг устига тепган эмасми бу!

Туркман беги Чўли полвонга насиҳат қилди:

– Жонингизни жабборга берманг! Талабгор бўлса, ўзига! Соғлигингизни ўйланг, полвон укам!

– Номард дейишларини истамайман. Бу менга иснод!

Ҳасратли кўшиқ унинг юрагига кирди. Ичида бир нима қарс узилди. Лекин у ок нурнинг танасига оқиб қираётганини, билаклари кучга тўлганини аниқ сизди ва ўзига ишонч билан Эргаш полвон томон юрди. Номард номардлигини қилди. Эр-

гаш полвон унинг яра жойидан қисиб ушлади. Чўли полвон жон аччиғида уни боши узра кўтариб ерга урди. Ух деган ўлик овоз эшитилиб, оломоннинг дами ичига тушиб кетди.

Қуёш кучсиз нур сочди, кора булутлар бостириб кела бошлади, итлар гингшиб, отлар яна безовта кишнади.

Чўли полвон ҳолсизланиб бораётганини сизди, ҳасратли қўшиқ қулоғи остига ўлимнинг совуқ сасини олиб келган эди.

Кимдир бўзлаб юборди:

– Айиқнинг тирноқларига заҳар суртиб қўйишган экан, номардлар!

– Табиб, нима дейсиз?

– Қонга ўтган кўринади.

Чўли полвоннинг лабидан қон оқди:

– Ўлсам, онажонимнинг ёнига қўйинглар!

Ҳасратли қўшиқ унинг қалбидан чиқиб, зўрға қанот қокди-ю, шу заҳоти ерга қулади. Қуёш корага ўралди, ям-яшил майсаларнинг юзларига рутубат қўнди. Пайшанба тепалиги Пудина кишлогининг кўзига қаролмай сарғайган майсадек қовжиради.

ДИЛИЖОН

Чигит ерга кадалаётган эрта баҳор кун, кеч соат еттилар эди. Тўлин ой жилмайиб турар, ёкимли чўл шабадаси эсар, даладан чарчаб қайтганимга қарамасдан темир қаравотда чўзилганча деразамиз ёнидаги оппоқ бодом гулларига тикилиб, ҳаёл суриб ётардим. Бодом гуллабди, қандай чиройли-я, дея ичимдан суюнарсан бу суюнч мени ширин туйғуларга ошно этган эди.

Тепа қаравотда тўк кўкранг дўппили, новвотранг, чўзик қошлари оқарган Сулаймон ака чап оёғини букиб, тиззасига қўйилган тақсимчадаги қабобни майда чайнаб ўтирар, хўппа семиз, тепакал Азимбой аканинг иқтисод ҳақидаги гапларини унчалик хушламагани учун ҳам зўрма-зўраки эшитиб ўтирар, гоҳо бош қимирлатиб қўярди.

Озгин, узун бўй Жўра ака эса хуриллаганча уйқуга кетган эди. Ана шу лаҳзада эпик очилиб, ўрта бўй йигит – Нодир озгин йигитни бошлаб кирди: меҳмоннинг митти кўзлари ғамгин, кора сочлари тирсак кошлари устига тушган, ингичка лаб, кичкина иягида нўхатдек чуқурчаси бор эди. У ичкари кириб, аланглаганча ўтирганларни кузатди-да, сўнг қўлларини кенг кўксига қўйиб, ҳамма билан сўрашди. Менга у анча тортинчок кўринди.

Нодир кавшанаётган Сулаймон акага:

– Акажон, эҳтиёт бўлинг, кўрпага тушмасин, хўжайин кўриб қолсалар, нақ балога қоламан! – деди дакки берган бўлиб.

Азимбой каравотни ғижирлатиб ўрнидан турди:

– Хўжайин, дейсан. Нодир! Ўша ухажур хўжайиннинг битта сақичга арзимади?!

Бу гапдан Нодирнинг жаҳли чикиб, қўлидаги ёкут кўзли узугини стол устига тақ-тақ урди.

Хўжайин деганимиз – анча калондимоғ, от юзли, кўзлари қонталаш Исмаи олифта эди. Азимбой уни жинидан баттар ёмон кўрар, олдида товонини ялаб, ортидан балчик отарди.

Нодир ғоздек бўйнини чўзиб:

– Ажаб бўпти! – деди қизлардек чийиллаб ва йигитчага қараб: – Хўш-ш, ҳурматли Дилмурод Отажонов, мана жойингиз! – дея эшик олдидаги каравотни кўрсатди-да, сўнг бизларга ўгирилиб: – Бу кишимга яхшилаб қаранглар, хўжайиннинг ўзлари айтдилар! – дея бидирлади, гап оҳангида бироз киноя борлиги сезилди. Ёқтирмаган кишисига шундай муносабат қилади. Балки хўжайиннинг гапи ёкмагандир.

Азимбой унга ёвқараш қилди:

– Қариндошимисан?

Йигитча бошини сарак-сарак қилди.

Сулаймон ака овоз чиқармай елкаларини учуриб куларкан, Азимбойнинг жигига тегди:

– Сувга тушган мушукдек шалвираб қолдингиз!

Олмазор боғ томондан енгил шамол эсиб, хушбўй гул ҳидларини бошлаб кирди. Яқин орада от кишнади. Кимдир:

«Тур, йўқол!» деб бақирди. Бироздан сўнг итнинг гингшиб акиллагани кулоққа чалинди.

Азимбойнинг дами ичига тушиб кетди. Сулаймон ака яна унга гап отди:

– Ака гапдон, сўзланг энди!

Шовкин-сурондан чўчиб уйғонган Жўра ака:

– Ака гапдон, дедингизми?! Лақаб кўйишга ҳам уста экансиз! – дея кулди.

Азимбой дум-думалок қорнини тез-тез силади, конталаш лаблари чўччайиб, бир нималар дейишга чоғланди.

Сулаймон ака йигитчани ёнига чақирди ва каравот ёнидаги сарғиш тахта стулни кўрсатиб, «ўтир» дегандек ишора қилди:

– Исминг нима, болам!

– Дилмурод!

– Дилижон йигитчага ўхшайсан!

Жўра ака яна гап ташлади:

– Бугун ҳаммага лақаб кўядиган кун шекилли!

Азимбой қорнини силашдан тўхтаб, йигитга ўгирилиб:

– Дилижон яхши ном! Дилижон, деймиз-да энди сени, укажон! – деди хушомад оҳангида.

Дилмурод яна икки қўлини кўксига кўйди:

– Хўп, ака! Нима десангиз шу!

Сулаймон ака Дилмуроднинг енгидан тортди ва қўлидаги кабобни унга узатди:

– Шугинани еб ол, болам, кўчадан дилдираб кирдинг, лабларинг кўкариб кетибди!

Дилижон кулимсиради:

– Қорним тўқ, отахон!

Унинг лаблари оқариб турар, юзи сўлғин, афтидан, туз тотмаган кишидек беҳол эди. Очиқиб тургани аниқ, лекин нега қош қайирди, бунисига тушунмадим. Мен учун у қанақадир сирли, жозибали туюлди.

Нодир ўртага бурнини тикди:

– Қани, бобой, менга чўзинг! Кабоб емаганимга ҳам анча бўлди.

Сулаймон ака кўлидаги кабобни Нодирга тутказиб, Дилижонга чой узатган эди, «рахмат, ичмайман» дея яна кўлини кўксига кўйди.

Нодир пиёлани юлкиб олди. Иссиқ чой оёғига тўкилиб, «вой-э, куйдирдингиз-ку, ака!» деди ижирганиб.

Хамма кулди.

Дилижон унга маъноли қаради, ким билсин, балки очофатлиги ёкмагандир.

— Қаерликсан, болам? — сўради Сулаймон ака ундан.

— Паркентдан!

— Яхши жойдан экансан! Ишга келдингми?

— Шундай!

— Исмат акага ким буласан?

— Ҳеч ким!

Азимбой дик ўрнидан турди:

— Исмат олифтага денг!

Нодир мушт ўкталди:

— Ҳой, унақа деманг!

— Сотасанми?! Бор, сот!

Ҳеч кутилмаганда Дилижон сўз котди:

— Сотқинликнинг жазоси оғир, биродар!

Сулаймон ака Азимбойни мазах қилди:

— Яна чакагингиз очилиб қолдими?

Азимбой индамай ўрнига чўзилди.

Сулаймон ака энди Дилмуродни гапга тутди:

— Паркентда ким билан яшайсан?

— Холамникида яшайман.

— Ака-уканг борми?

Дилижоннинг кўзлари жовдиради. Бизларга мулзам бокқанча бошини сарак-сарак қилди.

Яна нима гаплар бўлганини эслолмайман, уйқуга кетганимни сезганим ҳам йўқ.

Орадан уч кун ўтди. Шу йигит сабаб бўлдию, рости, хонамизга аллақандай файз кириб келди. Энди ҳар эрталаб турганимизда Дилижон барча хоналарни-ю, шийпон атрофини супуриб-сидирган, ўчокқа олов қалаб, чой дамлаб кўйган

бўларди. Ва бу ҳол ҳар куни одатдагидай такрорлана бошлади. Ҳаммадан Сулаймон аканинг жонига ором кирди. Чой деса – чой, сув деса, сув берар, бу Дилижон деганларидан бирор иш қолиб кетмасди. Бир куни тушликда ош дамлашда унга ёрдамлашдим. Шерикларимнинг ўзлари: «Бориб унга ёрдамлаш!» дея барвақт жўнатиб юборишган эди. У қозонни уч марта ювди, сабзини ва тахтачани ҳам уч марта ювиб, сўнг зумда бир текис тўғради. Гуручни эринмай тозалади. Мен учун гуруч тозалашдан қийин иш йўқ: ичидаги қурмак ва тошини тозалагунча юрагим қисилиб, тарс ёриламан, у бўлса, эринмай, зерикмай гуручни битталаб кўздан ўтказди. «Ўзи тоза экан!» дедим «Жонингизни қийнамасангиз-чи!» деган маънода. У менга қарагани ҳам йўқ, ишида давом этаркан: «Буни одам ейди!» деди. Товонимга игна киргандек, оғриқ бошимга ча кўтарилди. «Тили ҳам захар экан», деб ўйладим ва ўчокқа олов ёқарканман, бироз ўзимга келгач, унинг эринмай ишлаётганини кузатиб, «гапи тўғри, ошни одам ейди, таомни эринмай, покиза тайёрлаш керак», деган хулосага келиб, унга энди совуқ кўз билан эмас, меҳр билан қарай бошладим. Гўштни ҳам уч марта тозалаб ювди. Ёғ қизигач, пиёзни қозонга солди.

– Юрагингизда қандайдир дард борга ўхшайди! – дедим уни гапга солиш учун.

– Ҳеч қандай сирим йўқ, – деди у пиёзни ковура туриб. – Ҳамма қатори инсонман. Сизга шундай туюлаётгандир.

– Ҳеч ким билан сирлашмайсиз. Бундай очилиб юрсангиз-чи?! Бирор дардингиз бўлса, мен билан бемалол сирлашинг, енгил тортасиз. Одамнинг тафтини одам олади, биродар!

– Ана чигитта қаранг! – у ўчок ортидаги чигит экилган эгатга ишора қилди. – Чигит тупроқда яширин. Ана шу яширин бўлгани учун ҳам эртага у кўкариб чиқиб, кўзимизни қувнатади.

Бу гаплар менга бироз эриш туюлди, лекин бир неча дақиқа жим қолиб, сўзларининг маъзини чақсам, унда ўзига хос фалсафа бор эди.

У кашнични юва бошлади. Ҳар бир баргини алоҳида-алоҳида ювди. Унинг қўлидан таом еса бўларкан, жуда покиза

йигитга ўхшайди, деган гап кўнглимдан кечиб, унга бўлган санимийлигим янада ортди.

— Ким энг азиз туйғуларини яширин саклай билса, муроди тезда ҳосил бўлади! — деди у гапида давом этиб. — Мени ақл ўргатяпти, деб ўйламанг. Комил инсонларнинг қалби сир тўла сандиқчага ўхшайди!

Бу гапларни мен ҳеч кимдан эшитмаган эдим. Бир неча кунгача шу тўғрида ўйлаб юрдим. Ўзимча мулоҳаза ҳам қилиб кўрдим, гапида бир олам маъно бор: тилла, кумуш ҳам ер бағрида пинҳон бўлмаса, маъдан бағрида парвариш топармиди?! Орзуларни қалбда пинҳон саклаган маъкул. Ҳасадгўйлар туфайли уларга зиён етиши мумкин. Бу йигитда кўп сир борга ўхшайди, деган қарорга келдим ва уни кузатишда давом этдим.

Ҳар йили май ойида қаттиқ ёғингарчилик бўлиб, гўзаларимизнинг бир қисмини сел олиб кетар, биз эса худди полапонлардек чиркираб қолаверардик, ўша йили ҳеч бир талофатсиз чиқдик: гўзаларимиз ҳар йилгига нисбатан бир текис, баравж кўкарди. Шийпон ёнида ҳандалак, помидор, кўкатлар эккан эдик, шунақа ҳосил бердики, ердаги баракани кўриб, роса қувондик. Ҳаммамиз бу йигитнинг пойқадами ёққанини сезиб, унга бўлган меҳримиз ошди.

Ораминда Нодир уни унчалик хушламас, гоҳо ортидан: «Бунча ичимдагини топ йигит-а бу!» дея минғирлаб қўяр, ортиқча хушомадгўйликларини кўриб, «югурдак» дейишдан ҳам тортинмас эди.

Ой чиққан ёз кечаларида у айвонда чўзилганча юлдуз тўла осмонга боқиб, хаёл сурар, гоҳо «Кўргали ҳуснингни зору мубтало бўлдум санга» ғазалини ширали оҳангда такрорларди. Бунга эшитган Сулаймон ака: «Бечора боланинг дарди оғир экан-у, билмас эканмиз!» дер эди. Бир кеча уйқум келгунча унинг ёнида ўтирдим-да:

— Ойни яхши кўрасизми? — деб сўрадим. Эшитганим бор эдики, бўрилар ойга қараб улишади.

— Уни қаранг, олтин товоқдек кўзни олади, турган-битгани сир! — деди у кўлини пешонасига тираб. Бошқа ҳеч нарса демади. Яна бирор гап айтармикин, дея оғзини пойлаб ўтирдим, ўтирдим ва охири уйқу устун келиб, жойимга кириб ётдим.

Эрталаб турганимда, у ширчай тайёрлаб қўйган, чор-атрофни чиннидек супуриб-сидирган эди.

Унинг ишчанлигидан Сулаймон ака-ку, ўрнида фойдаланар, унга бас қилган, Азимбой эса менинг ҳам ҳақким бор дегандек, уни зир югуртиришдан чарчамасди.

– Дилижон.

– Лаббай, ака?

– Бир пиёла иссик сув беринг!

Дилижон шу заҳоти ёнидаги сарик термосдан иссик сув куйиб унга узатди.

– Дилижон.

– Лаббай ака?

– Этигимни, пайтавамни ювиб қўйинг!

– Хўп бўлади, ака!

Мен бу йигитни шунчалик тез бизга эл бўлади, деб ўйламаган эдим. У Сулаймон ака ва Азимбой учун яхшигина югурдак, ҳаммол бўлса, Жўра ака учун кулги майдонига айланди, гоҳ-гоҳида:

– Бизга ҳам хизмат қилинг! – дея у-бу ишга буюриб турар ва бундан мазза қиларди. Улар орасида факат мен бундай ҳуқукдан маҳрум эдим. Лекин бир куни... сизга андак маълумот беришим керакки, нимагадир ўша кунларда силлам куриб, тушдан сўнг сурғалиб қоладиган бўлдим: мазам йўқ десам, Исмат олифтага айтиб, теримга сомон тикишларини билганим учун ҳам тишимни-тишимга қўйиб, ўз ишимни адо этишга тиритардим: челақларга чигит солиб, трактор ортидан югуриш кўзимга балодай кўринар, аммо бу ердан бош олиб, қочиб кетиш мен учун ўлим билан баробар эди. Бир куни тинка мадорим куриб турганда, ёнимга келди-да, «Ака, сиз бироз дам олинг, мен қарашиб юбораман!» деди ва руҳсат бермасимдан бурун челақларни чигитга тўлдириб, дала бошига чикқан экиш трактори томон югурди. Мен ўшанда нафасимни ростлаб, анча ўзимга келдим. Шундан сўнг унга бўлган меҳрим янада ортди.

Биз энди сира зерикмас эдик. Тушликда ҳам, кечкурун ҳам Дилижон билан хангома қилинар, кулги-кулги билан вақт ўтганини билмай колардик. Бундай пайтларда Азимбой иктисоддан фалсафа сўкишини тўхтатиб, уни гапга соларди.

– Дилижон.

– Лаббай, Азим ака?

– Бирор кизнинг кулогини тишлаб қўйганмисиз?

Дилижон уялганча ерга қараб:

– Йўғ-э, ака, нима деяпсиз? – деганча қўлларини ишқалар эди.

Сулаймон чол:

– Азимбой, қўйинг шу беҳуда гапларни! – дея ёктирмаган бўлар ва Дилижонни ёнига олиб, қўлига овқат солинган тақсимчани тутқазар эди.

Азимбой то хуморидан чиқмагунча мавзудан четга чиқмас, китигига текканлари учун атайин гап қовлаб, яна уни саволга тутарди:

– Дилижон.

– Лаббай, Азимбой ака?

– Гапимдан хафа бўлманг, ҳаёт-да бу: истайсизми йўқми, бир кун бўйнингизга олахуржун тушади, биттасини танлаб, кўз остига олиб қўйсангиз, ёмон бўлмайди. Балки Паркентда бордир, а?!

Дилижоннинг юзи қора қозондай қораяди.

Жўра ака яйраб кулади.

Азимбой тиржайганча дейди:

– Кайфиятингиз ўзгарди, уйланиш ёмонми?!

Сулаймон ака гапни бошқа ёққа буради:

– Холангизнинг нечта боласи бор?

– Иккита ўғиллари бор.

– Поччангиз нима иш қилади?

– Билмайман!

Ёқимсиз тиржайиб турган Жўра ака бир нарсга деб оғиз жуфтлаган эди, Сулаймон ака «бас» дегандек имо қилди. Шу билан бошқалар ҳам жим қолди.

Душанба кечаси Сулаймон ака иситмалаб чиқди. Дилижон унинг ёнида уйқусиз тунни тонгга улади: «Акажон, яхшимисиз?» деб ҳар замонда оёқ-қўлларини, белларини уқалаб, «эрталабгача яхши бўлиб қоласиз», дея қўнглини қўтарди. Айт-

ганидай, тонгга яқин Сулаймон аканинг иссиғи тушиб, ўзига келди, хатто: «Қизим бўлганида ўзим сени куёв қилардим», деб ҳазиллашди.

Жўра ака:

– Яхши лақаб қўйган эканмиз сенга, Дилижон! – деди ўрнида мактаб. – Ҳақиқий дилижон йигит экансан!

Дилижон унга хўмрайиб қаради-да, ташқари чиқиб кетди. Бу ерда бир гап бор, деган гап ҳаёлимдан лип ўтди. Нима гап бўлиши мумкин?!

Якшанба куни эди. Ўша куни ёкимли шабада эсди. Биз ташқаридаги, шийпонимиз ёнидаги лой сўри устига жой ҳозирладик. Ой чикди, заррин шуъласи шийпон ёнидаги арикда жимирлаб чиройли акс этиб турар, мен табиатнинг бу гўзал чехрасига мафтун бўлганча ҳаёл суриб ўтирардим.

Сулаймон аканинг ўғиллари, келинлари, неваралари келишди. Бир зумда гўшамизга байрам руҳи кирди. Нодирнинг хай-хайлаганига ҳам қарашмади: невараларнинг бири қўйиб, бири Сулаймон аканинг бўйнига осилиб ўпган, бошқаси «буни енг» деб олма тутган, яна бири қўлтиғига кириб ўтириб олган эди. Сулаймон ака бундан суюниб, яйраб жилмайганча уларнинг бошини силар, кўзлари қувнаб, ўзини ниҳоятда бахтли сезаётгани аниқ эди.

Кейинги якшанбада Сулаймон аканинг аёли билан кўхликкина қизи келди. Нозиккина, хипчабел, бўйни эгик оғиз эди у. Менга ёққан томони, кўзимга жуда уятчан кўринди.

Дилижон пойдарида ўтирган эди, ёнига чўкдим. Менга ўхшаган йигит ўз тенгдошига нима ҳақда гапириши мумкин? Ҳаёлимда ўша қизнинг нурли кўзи жонланиб турарди.

– Қизнинг кўзида нур бор экан! – дедим уни гапга солиш учун.

У оғир сўлиш олди. Бир дарди борлигини англаб, яна уни қитикладим:

– Боз устига, жуда иболи экан!

Дилижон менга қаради:

– Ҳа, у жуда иболи экан! Отасини яхши кўрар экан. Онасини ҳам жуда ардоқласа керак!

Бу билан нима демокчи, тўғриси тушунмадим, аммо киз билан бирор алоқаси бор, деб ўйладим.

У ака-сингилга жовдираб тикилар, ҳар ютинганда, кекирдаги ўйнаб, қора киприклари пир-пир учар эди. Ҳамма чиқиб кетгач, ичкари кириб, бошини буркаганча ётиб олди ва шу кўйи кечқурунгача ётди. Сулаймон ака овкатга чақирганда, ҳатто овоз ҳам бермади. Азимбой чойшабни очган эди, зарда билан яна ёпиниб олди, Жўра ака «индаманг» дегандек имо қилди, Нодир келиб, «Сизга нима бўлди, Дилижон, хафа қилганни айтинг, терисига сомон тикаман», дея гап отса ҳам юзини очмади. Унга бир нима бўлган эди. Ўзимизга ҳам бир нима бўлди: ҳаммамиз оғзимизга талқон солгандек сукутга чўмган эдик, ҳар кунги ёрқинлик, файз ҳам шийпонимизни тарк этгандек, кўнглимиз ўсал эди.

Сулаймон ака каравотда ўтирганча бомдодни ўқир, Азимбой билан Жўра ака чой ичиб, гурунглашиб ўтиришарди. Секин ўрнимдан туриб, ташқари чиқдим. Дилижон анча олисда, ховуз бўйида эди. Ёнига бориб, елкасидан тутдим:

— Дилижон, нима бўлди сизга? Бирор жойингиз оғрияптими?

У менга қарамади, сездим: йиғлаган шекилли, кизарган кўзларини кўрсатишдан уялди. Бошини сарак-сарак қилди-да, сўнг иягини қўлларига қўйиб, жим қолди.

Мен унинг елкасини силадим:

— Юринг, Дилижон, хонага кирамиз! Ҳозир далага чиқамиз!

У кимираб кетди.

— Нима бўлди сизга, айтинг Дилижон! — дея ҳол-жонига кўймадим. У бемажол ҳолда менга ўгирилди: кўзлари қипқизил, ранги оқарган эди, ҳик этган товуши юрагимни ўртаб юборди.

У секин деди:

— Бугун ота-онамнинг вафот этган кунлари!

Танам музлади. Бу жуда оғир айрилик. Дилижоннинг қора кунни экан-да бугун. Хонадагиларга шу ҳақда айтсам, Сулаймон ака унинг ота-онаси ҳақида фотиҳа ўқиди.

Эрталаб у ноҳуш уйғонди. Чой ҳам ичмади.

Саман отини жадал ҳайдаб Исмат олифта келди. Биринчи бўлиб, унга ўшқирди:

– Ҳой, етимча, нега у ерда сасиб ўтирибсан! Етимни бошини силасанг, устингдан мағзава ағдаради. Ялиниб келган эдинг! Қани, тур ўрнингдан!

Ҳамма апил-тапил ўрнидан турди, кўзимга Шарқ осмонида оқ дурдек ялтираётган Зухро юлдузининг ҳам бизга раҳми келгандек туюлди. Чой-нон дастурхонда қолди.

Сулаймон ака унга вазиятни тушунтирди:

– Уни тергаманг, Исматвой, кеча ота-онаси вафот этган кун экан!

Исмат олифта оч бўридек гингшиди:

– Ота-онаси ўлган бир уми? Ҳей, санлар нонкўр бўлиб-санлар! Қани, жул-тўқимларингни кўтаринглар-чи!

Барчамиз нафасимизни ичимизга ютдик. Юрагим пичок қадалгандек зиркираб оғриди. Ҳай-хай, шу гапни айтмаса бўларди.

Дилижон унга бир ўқрайиб қаради-ю, жадал юриб, дала томон кетди.

Кечаси Сулаймон аканинг яна иссиғи чикди. Дилижон ўрнидан туриб, унинг бошида, тонггача кўз юммай қўлоёқларини уқалаб ўтирди, ҳар кўзимни очганимда, аканинг қийналиб йўталганини ва: «Барака топ, болам!» деган сўзини эшитар ва бу йигит бунча меҳрибон, дея ўйлар эдим. Одам гоҳида меҳрни ўзгалардан топади. Аканинг шунча ўғил-қизи, неварачевараси бўлгани билан оғирига шу бегона Дилижон яраяпти. Ким билади, балки бунда ҳам бир ҳикмат бордир.

Бир тушлиқда Азимбой унга маъруза ўқиди:

– Дилижон ука, қараб турсам, жуда ишчан, бамаъни йигит экансан. Бу иқтисодчи бўламан, деган киши учун муҳим нарсасан. Агар иқтисодни яхшилаб ўргансанг, келажакда бой-бадавлат яшайсан. Акам иқтисодчи, ёмон яшаётгани йўқ, ҳатто келинимиз ҳам миннатдор, «а» деса, оғзига «б» деб уриб туради. Эркак деганнинг аёл олдида юзи шувут бўлмаслиги керак. Уйланганингда бунини тушунасан, ука!

Жўра ака бошини кимиралиб қулди:

– Дилижонга бу фалсафангиз фойдасиз! Кўйинг уни ўз холига!

Июлнинг охирлари эди, адашмасам. Бир кечкурун Исмат олифта ҳаммамизни йиғди. Уч ойлик пулимизни берди. Сўнг ҳар доимгидек сохта ҳисобот варағига кўл қўйдирди. Албатта, бу унинг чойчақаси бўлиб, биз бундан хабардор эдик. У ҳар йили бир-икки марта шунақа ҳисоботларга кўл қўйдириб олар ва бу пулга янги машина ёки от харид қилиб, ҳар куни кўча чангитиб мактанар эди.

Дилижон сохта ҳисобот варағини кўлига олди-ю, афти буришиб ғижинди. «Бу нима?» деб сўради кейин. Исмат олифта: «Суриштирмасдан кўл қўйиб беравер, сўтак!» деди бурнини жийириб. Дилижон бошини қуйи эгди ва ўрнидан туриб, дала томон чопиб кетди. «Ғирт жинни!» деди Исмат олифта ва ҳисобот варағини кўйнига тикиб, уйига жўнаб кетди.

Кечаси ой чиқди, енгил шамол эсди.

Дилижон сокин қуйларди. Ойнинг тўлишиб мўлтираши, улкан денгиздек ялтираётган пахтазорнинг майин шовуллаши, чигирткаларнинг бир маромда ёкимли чириллаши ялдо кечани файзга тўлдирган эдиким, оромбахш, хузурбахш палла юракни эркалар эди.

– Дилижон, беҳуда ранжидингиз!

– У мени гапирдими?

– Йўқ, гапиргани йўқ. Шунчаки ғазаби келди шекилли.

– Оташи йўқ унинг!

Ичимда унинг сўзларини такрорладим: «оташи йўқ унинг», нима демоқчи? Одам эмас у, деганими бу?! Жуда тағдор йигит экан.

– Номингизни ким қўйган?

– Раҳматли бувам!

Ундан бошқа гап ололмаслигимни билиб, тилимни тишладим, боз устига, бунча суриштириб қолди, дея оғринмасин.

Унинг Исмат олифтадан ҳайиқмаганлиги, сохта ҳисобот варағига имзо чекмаганлиги фақат мени эмас, бошқаларнинг ҳам кўзини очди. Жўра ака ҳам, Азимбой ҳам қандай бемаъни ишга кўл уриб юрганларини тушуниб, «Оқсоқол, шу норасида гўдак эмас, аслида сиз бу номақбул ишлардан бизни қайтаришингиз ке-

рак эди» дея Сулаймон акага дашном бердилар. Бу масала қарийб бир ой муҳокама бўлди. Исмаи олифта сохта ҳисобот билан фалон минг сўм ундириб, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам гуноҳга ботиради. Ҳаммамиз бир овоздан қелишдикки, бас энди, келгуси сафар ҳеч биримиз сохта вараққа имзо чекмаймиз, дедик.

Бошқа бир кечаси яна Сулаймон аканинг иссиғи чикди. Дилижон ташқари отилди ва ярим соатларда қишлоқ дўхтирини бошлаб келди. Миқтигина дўхтир уни текширди ва: «Ангинангиз бор экан, олдириш керак!» деди. Битта укол қилди. Эртаси Сулаймон ака ҳеч нарса бўлмагандай ишга чикиб кетди.

Биз бирга чигит тўла челақларни галма-гал тракторга етказиб турардик.

Мен уни яна гапга солдим:

– Нечун бу одамга шунча меҳрибонсиз? Ўзингизни ҳам ўйлайсизми?

У менга мулойим қаради:

– У киши имонли одам!

Унинг бу жавобидан қониқмаган бўлсам-да, лекин ҳар ҳолда бундай йигитларнинг Сулаймон акага ўхшаганларга меҳрибон бўлишларини табиий ҳол, деб қабул қилдим. Одам одамни суяйди, бир-бирига ёрдам беради, албатта. Инсон инсон билан тирик-да!

– Раҳмат, ука, раҳмат. Илоҳим, юзга кир!

Бир куни мен ҳам қишлоққа уйдагиларимдан хабар олгани кетдим. Қайтиб келганимда, ойлик тарқатишаётган экан. Дилижонни қидирдим. Азимбой йўлимни тўсди, кўлида зар хошияли ён дафтар ва чиройли кўк ручка бор эди.

– Буни сизга бериб кетди! – деди у жилмайиб.

– Ким? – дедим ҳайратланиб, кўнглим бир нарсани сезгандек уюшиб кетди.

– Эртага туғилган кунингиз экан-у, китмир, айтмайсиз ҳам! Турган жойимда бўғриқдим.

– Ким айтди!

Азимбойнинг овози қулоқларим остида ёқимли жаранглади.

– Ким бўларди, Дилижонимиз-да!

– Қани ўзи?

– Қаергадир кетди, эртага келади!

Мен шунчалик яхши одам ҳам бўладими, деб ўйладим ва уни дунёнинг энг яхши инсони деб атай бошладим.

Лекин...

Бир куни Нодирнинг узуги йўқолиб қолди. Ариққа чўмилгани кета туриб, Дилижонга: «Шу ерда туриб турсин!» дея кўз-қулок бўлиб туришни тайинлаган экан.

Биз тушликка чиққанда. Нодир уни бисотидаги энг антиқа сўзлар билан бўралаб сўкар, у эса бўйнини эгиб, хомуш ҳолатда эди.

Сулаймон ака: «Ҳай, Нодир ука, кўп қуйинаверма, топилиб қолар!» дея уни юпатмоқчи бўлди аммо у. «Бунинг калласи каерда, қараб тур, деб тайинлаб кетган эдим-ку!» дея жавради у.

Биз чор-атрофни тит-пит қилдик, аммо узук ҳеч жойда йўқ эди.

Кечкурун Дилижон ғойиб бўлди.

Нодир ер тепиниб сўкинди ва: «Ҳаммаларингиз уни эркалардингиз, башараси очилди, кўрдингларми, аслида у учига чиққан киссавур экан! Узук! Воо, узугим-а! Ўн йил туф-туфлаб, йиғиб-йиғиниб харид қилган эдим-а! Қимматбаҳо эди жудаям!» деди. Биз бир нарса дея олмай, изза бўлганча ер чизиб қолдик. «Бироз шошилмайлик!» – деди Сулаймон ака. Лекин у эртаси ҳам, индини ҳам, ундан кейин ҳам кўринмади. Ҳатто менда ҳам унга нисбатан шубҳа уйғона бошлади. Нодир беҳуда уни ёқтирмаган шекилли, деган хаёлга ҳам бордим. Одамни билиб бўлмас экан-да!

Биз яна олдинги ҳолатга тушдик: эрталаб ҳамма ланж уйғонар, шийпон атрофи тўзғиб ётар, хонамиз ҳам тартибсиз ҳолда қолар, овқатимиздан ҳам маза қочган эди. Кутилмаганда, култивация тракторимизнинг мотори эриб, ишимиз тўхтади, эртаси кечкурунги овқатимизга – шўрвага каламуш тушиб, иштахамиз ҳам ўлди, Сулаймон аканинг касали кўзгаб, икки кун кўрпа-тўшак қилиб ётди. «Дилижон бўлганда бир кечада тузатарди», деди тамшаниб. Нодир у кишига кўзини ола қилди. Шу билан қайтиб бу тўғрида гап очмадик.

Орадан икки ҳафта ўтди. Дилижондан тамом кўнгил уздик. Нодирга эса: «Қуйинма, биродар, узук топилади!» дейишдан нарига ўтмадик.

Бу воқеани эшитган Исмат олифтаннинг тепа сочи тикка бўлди. «У ярамасни ўшанда орқасига тепсам бўларкан!» деди.

Учинчи ҳафта тушлик пайтида у тўсатдан пайдо бўлди. Биз овқатланиб ўтирган эдик, мен эндигина бир қошиқ ошни оғзимга солган эдим, ҳайратдан жойимда тахта қотдим, ҳатто кўзларимга ҳам ишонмадим: мен унинг қайтиб келишини ҳаёлимга ҳам келтирмаган эдим.

У озиб-тўзиб қорайган, пешанасининг ўнг тарафи тирналган, кўзлари ғамгин эди. Бизларга салом бериб, тўғри Нодирнинг ёнига келди ва ўнг кўлини узатди: каварган, кизарган кафтида ёқут кўзли узук жилоланиб турарди.

— Ол, ўртоқ, сеникига ўхшамаса ҳам нархи тенг! — деди у.

Нодир, айбдор кимсадек бўйнини кисиб, бизларга қаради.

Сулаймон ака ўрнидан турди:

— Қаерларда юрибсан, Дилижон?

Дилижон узукни Нодирнинг кўлига тутқазди-да:

— Катта бир акахонимизникида кеча-қундуз ишлаб, мана шу узукни сотиб олиб келдим, мени кечиринглар! Нодир, сен мени ноҳақ айбладинг, узугингни мен олган эмасман! — деди йиғламоқдан бери бўлиб ва ичкари кириб нарсаларини йиғиштира бошлади.

Сулаймон ака:

— Яхши иш бўлмади, болалар! — деди хафа бўлиб.

Бир нима дейишга ҳайрон эдик.

Дилижон чарм сумкасини елкасига осиб, ташқари чиқди:

— Хайр, яхши қолинглар! Мен сизлардан хафа эмасман!

Жўра ака унга юзланди.

— Бундай қилма, ука!

Сулаймон ака уни бағрига босди.

— Мени ташлаб кетасанми, ука?!

У бошини қуйи эгди.

— Кечиринглар мени. Бу ерда ортик қололмайман!

Нодир ўрнидан турди. Дилижон унга ҳатто қайрилиб ҳам боқмади. Сулаймон аканинг қўлтиғидан сирғалиб чиқиб, жадал йўлга тушди.

Орадан икки кун ўтиб, узук топилди. Қаерда экан, денг! Эътибор бермаган эканмиз, полнинг кезагида сичқон кириб

чиқадиган тешик бор экан. Мен столни суриб, хонани тозалаётган эдим, кўзим ўша тешикка тушиб, Нодирни чақирдим ва иккимиз тахтани кўпориб, пол тагига қарадик: не кўз билан кўрайлиikki, ёқут кўзли узук сичкон тўдалаган тупрок устида «манаман» деб турарди. Ҳай, совуқ матоҳ-а! Совуқ матоҳ-а! Биз меҳр қўйиб, у билан мактанмоқчи бўламиз, аслида у арзимас темир. Бизни шунча қўйга солди-я бу узук, бир яхши инсондан айирди-я!

Нодир оғир хўрсинди.

Хонада юрагим кисилиб, ташқари чиқдим: чанг-тўзон аралаш чўл шамоли юзимга урилиб, нафасим бўғилди.

КУССАЛАД

ҲАЛОВАТ

I

Шу кунларда Қодир раис азобда қолди: еган-ичгани олдида, ўғил-қиздан тинган, ҳамма нарса етарли. ҳамма нарса бор, аммо жони қийноқда! Қаёқдан ёпишди бу дард? Қаёқдан келди? Бир тутам оппоқ соқолини силаганча ўйга толаркан, кўзларидаги баҳор ўрнини куз эгаллаб, қорачиклар хира туман ичида қолди. Балки, бирор касалликка йўлиққандир, ноҳос оёқдан йикитмасайди ишқилиб!

– Ассалому алайкум!

– Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳ!

Чоғроққина хона. Иссик. Ҳали қоронғи тушган бўлмасада, чироқ ёқилган. Чор-атроф сутдек ойдин. Қодир раис Бозор имомдан химмат кутаётгани йўқ, ёқтирмаслигини яхши биларди. Раислик йилларида мачитни ёпиб, уни ҳайдаб юборгани эсида. Қалласи қаёқда эди ўша пайтларда?! Мачитнинг унга оғирлиги тушганмиди?! Ёпилсин, йўқ қилинсин, бузиб ташлансин, деган ҳам ўзи. қилғиликни қилиб, бугун пушаймонда қолган ҳам ўзи! Биров унга шундай номаъқул ишни қиласан, деб пичоқ ўқталганмиди?!

Бозор имом тик боқиб сўрашди:

– Эсонмисиз, тақсир?

– Раҳмат! – Қодир раис дув қизарди. Раҳмат эмиш. Раҳмат эмас, шукр дейиш керак эди. Қовун туширди.

– Ўзингизнинг тани-жонингиз соғми?

– Шукур, Оллоҳ таолонинг паноҳида насибамизни териб юрибмиз.

Қодир раиснинг чакка томирларида игна санчган каби оғриқ турди. Пичинг қияпти. Ҳалиям омонмиз, ўлганимиз йўқ, биз ҳам яшаяпмиз, деганими бу? Яшайверсин! Ҳеч ким унга таъна қилмаяпти! Ўтган ишга саловат: ҳаётда кимдир яхшилик қилади, кимдир ёмонлик.

– Бемаҳал ташрифингиздан бир мақсадингиз борга ўхшайди, тақсир?

– Худди шундок! – Қодир раис ютинди, томоғи, шиша зарралари ёпишгандек ачишди. «Худди шундок, Бозорвой!» демоқчи эди, аммо номини тилга олишни истамади, номини тилга олса, ўзини камситилган сезди. Яна ютинаркан, дудукланиб, зорланиб деди: – Уч-тўрт кундирки, танам олов бўлиб ёнади. Буни беҳосият, деб эшитганим бор.

Бозор имомнинг бирор туки ҳам қимир этмади.

– Шундай, тақсир. шундай! – деди «баттар бўл» деган оҳангда.

Қодир раис Бозор имомнинг бежирим мовий салласига ҳавас билан тикилди. У доимо бежирим салла ўрайди. Доимо мовий. Доимо бир хил. Қўлининг доғи тегмайдими?! Қандай тоза сакларкин?

Қодир раис сўзида давом этди:

– Дўхтирга бордим, бир коп дори-дармон ёзиб берди. Ичувдим, баттар бўлдим, аъзойи-баданам эзилиб кетди... Маслаҳатга келувдим олдингизга!

Бозор имом оппок қўлидаги ола-була донали тасбеҳни иддао қилгандек силкитиб-силкитиб ағдарди:

– Ҳм-м, дори ичиб, ёмон бўлдим денг!

– Ҳа, ёмон бўлдим.

– Бу ҳам беҳосиятдир, тақсир!

Умида фақат мактов гулчамбарлари остида сийланган Қодир раис учун бу гап совуқ хабардек оғир туюлди. Нукул иддао қилади-я, оғзинг тупрокка тўлгур, нима ёмонлик килувдимки, бунча тепкилайди.

Бозор имом бояги совуқ оҳангда давом этди:

– Қуръони Каримда айтиладики, тақсир, ҳар банданинг ихтиёри ўзидадир. Яратган эгамиз яхши ва ёмон йўлларни кўрсатиб қўйгандир, кимнинг қайси йўлдан бориши ўз ихтиёридадир. Ихтиёр – эркинлик, банданинг инон-ихтиёри ўзида бўлмас экан, унинг ҳар қандай ҳалол иши ҳаром ҳисобланур, лекин Оллоҳ таоло кишининг кўнглига солмаса, у бирор нарсасага сажда қилолмайди. Худо денг, тақсир, кўнглингиз покланибди. Энди ўзингизни поклашингиз даркор.

Қодир раиснинг бўғзига нимадир тикилди. У бундай кўпол муомалага сира ўрганмаган, ҳар ерда, ҳар жойда одамлар унинг соясидан чўчишиб, қуюк сўрашишган. Бу зот эса уни ерга уриб ўтирибди. Нима деса бўлади унга? Сўксинми? Бакирсинми? Лекин буни қарангки, ҳозир кўнглидагини айтишга қийналяпти. Шундай қийналяптики, умрида бирор марта бундай ноқулай аҳволга тушмаган!

У ҳарчанд ўзини зўрламасин, тили айланмади, гўё музлагандек такка тўхтади.

Бозор имом аста минғирлади:

— Олинг, чойдан ичинг!

Қодир раис букчайган қаддини кўтарди. Яхшиямки, ўзбекона урф-одатларимиз бор, бўлмаса, шуниям айтмасди. Бозор имом лутф қилди:

— Ширинликлардан олинг, тақсир. Бухорои шарифдан келтиришган. Мозорбосди.

Қодир раис печак қанддан бир дона олиб оғзига солди: тилида қордек эриди, таъми ширинроқ экан, чой хўплаган эди, анбар ҳид димоғини китиклади. Яқин орада бунақа чой ичмагани, чойга нимадир аралаштирилган: Бозор имомнинг муридлари кўп, келтириб туришади қучоқ-қучоқ совға-саломларни.

— Гап шуки, тақсир, — давом этди Бозор имом, — энди мачитга қатнанг. Мана буни, — у қизил ёстиқ остидан яшил муқовали юпка китоб олди, — мана буни ўқинг, ёд олинг — енгил тортасиз.

Қодир раис хўрсинди. Қанийди, енгил тортса. Жони қийналиб кетди, оловда ёнсанг, бунчалик азобланмайсан. У ўрнидан турди.

— Қуллук, тақсир, — чўнтагига қўл тикаркан, ийманиб сўради: — Бунинг ҳақини...

— Э-э, қизиқмисиз! — Бозор имом юз ўгирди. — Мен сиздан пул сўраяпманми?

Қодир раис эрта пишган олчадек қизарди. Бекор сўради. Сўрамаслик керак эди. Хомкалла. Сендек ҳамма пул билан ўлчамайди ҳаётни.

У китобни бағрига босди. Аъзойи бадани яна безгак тутгандек қашади, оёқларида жон қолмади. «Эшикка етмай

йиқилсам керак». Бу ўй қоронғи қалбига даҳшат оловини пуркади, пешонасидан қайноқ тер қуйилди. У умрида биринчи марта тепага ёлворди: «Ё Раббим, ўзинг шарманда қилмагин!»

Бозор имом қайта тайинлади:

– Эртага, таксир, мачитга келинг, иншооллох, гуноҳингизни ювсангиз, дарддан фориғ бўласиз!

II

Мачит маҳалланинг қок ўртасида жойлашган; олди қунчиқарга қараган, киш қунларида, офтоб чиқиб қун илиган файзли дақиқаларда ичкарида ўтириб намиққан чоллар айвондаги қатор турган тахта қаравотларни банд қилишади: ҳазил-мутуйиба, бир оз дилкаш, бир оз ғамгин гурунг бошланади.

Қодир раис тириклик моҳиятини бугун тушунганга ўхшайди. Бу моҳият хулоса, балки сўнгги тўғридан-тўғри қарор шуки, шарти кетиб, парти қолган чолларнинг ҳеч бўлмаганда суянчиги, овунчоклари бор: ҳаммалари аҳил-инок, бир-бирларига суянишади, бир-бирларидан мадад олиб яшашади.

Бир кам дунё!

Қодир раис нимадан қисилади? Нимадан озор чекади? Ўзига шу саволни берса бўлармикин? Қисилади, озор чекади – бу нимаси?! У бирор нарсадан зорикдими? Одамлар қама-қамалар даврида тик этган товушдан «қалт-қалт» титраган лаҳзаларда, у оёғини узатиб яшади, душман, кулоқ, ёт унсур деганнинг уйини қўйдирди. Шўрога шу маъқул экан, уни қўйнига олди, уруш даврида ҳам қийналмади, ҳамма эркаклар урушга кетиб, қишлоқнинг ягона хўжайинига айланиб, эҳ-хе, қанча ожизалар билан ош-қатик бўлди. Бугун шуларни эсласа, бадани музлайди, юраги увишади: гуноҳ-гуноҳ, қанчалар гуноҳ! Тирноғидан сочиғача гуноҳга ботган; кўчада унинг қорасини кўрган борки, эгасидан таёк еган хўкиздедек тиркираб қочарди, у бундан мағрурланар, мен қанчалик қудратлиман, қанчалик зўрман, савлатимдан от ҳам ҳурқади, дея ўзича осмонларда юрарди. Энди ўша қунларни эсласа, уятдан эти ловуллаб ёнади. «Худойим, ўзинг кечир!» Эрта-кеч шу қалима оғзидан тушмайди.

У чоллар билан кўшқўллаб кўришди. Ҳеч ким уни масхара қилмади, биров унга олайиб қарамади. Қизик-а, биринчи марта бу ерга келяпти, биринчи мартаба мачитга қадам босаяпти. Чоллар мени кўриб ё кулишади, ё мазах қилишади, ё ҳайрон бўлишади, деб ўйлаганди. Буни қарангки, манови гапдон чоллар пинагиниям бузишмаяпти: гўё ҳеч гап бўлмагандай!

Унинг тик туриб қолганини кўрган Бозор имом, нарирок сурилиб, ёнидан жой кўрсатди:

– Келинг, Қодирвой. улуғ даргоҳда ҳаммага жой етади.

Қодир раис умрида биринчи марта ёш боладек ноқулай аҳволга тушди. Бозор имом кўлидаги олачилор тасбеҳни ўгира туриб, деди:

– Аҳли жамоага маълум бўлсинким, бугундан эътиборан Қодирбой бандан ғофил ҳам рухларини поклаш мақсадида сафимизга келдилар.

Чоллар бараварига унга разм солдилар. Нигоҳларда фақат бир хайрат – қуёш қаёқдан чиқдийкин, деган ўй зоҳир эди.

Қодир раиснинг аъзойи-бадани жимиради. Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча кўз ёшлар, дард-фарёдлар, бакир-чақирлар олдида қилт этмаган вужуд бугун кўлидан бир иш келмайдиган, шартти кетиб, парти қолган чоллар олдида ниҳол баргидек титраб турса-я!

Ҳамиша тағдор гапирувчи Донаев пичинг қилди:

– Одамни ақли кетмасдан инсофга келгани яхши!

Эси кирди-чиқди бўлиб юрадиган Мош тентак бобо:

– Аҳмоқ қариса сўпи бўлади денг, – деди хириллаб.

Бозор имом уни жеркиб ташлади:

– Тил-забоним бор деб валдираш гуноҳ! Мен сизга неча марта айтдим, ҳар гапга аралашманг, деб. Сатқайи одам кетинг-е!

Мош тентак бобо ўзини оклашга тушди:

– Шунчаки гап-да бу! Бировга... бировга тегинтирганим йўқ.

Чоллар пикир-пикир кулишди.

Уларга мазза, хоҳлашса кулишади, хоҳлашмаса йўқ. Рухлари эркин. Енгил. Уники-чи?! Уники икки дунё юки остида.

Сутранг «Жигули» мачит қаршисида ғийқиллаб тўхтади... Самад Қурбоннинг ўғлиники шекилли. Оқ кўйлак, қизил гал-

стукли, кора чарм куртка кийган, узун бўйли йигит машинадан тушди. «Ўша, ўшанинг ўзи! Олифталигини қаранг!» Қодир раис хўрсинди: у ҳам уч ўглини эркалатиб ўстирди, нима дейишса, муҳайё этди. Одамлар котган нонга зор бўлган лаҳзаларда, улар қўй гўшти, ширмой нон едилар. Э, Худо, топганининг ҳаммаси харом экан: ўғилларининг биронтаси ҳам одам бўлмади, тўнғичига алп йигит бўлсин, дея Азамат деган ном берган эди, афсус, ноқобил фарзанд чиқди, ҳозир аллақасқларда – Оренбургми, Шоренбургми, гўру балоларда тентираб юрибди. Икки йил бўляпти. Ота-она, кишлок ёдига тушмайди. Ўртанчаси Содик наша сотиш билан шуғулланаркан, ўн йилга камалиб кетди бурунги йили. Кенжаси Санжар ичгани-ичган, тракторини ўтган ойда авария қилиб, бир балодан омон қолди. Энди эшикма-эшик юриб, бир шиша ароқ эвазига одамларнинг юмушини бажариш билан овора.

Қодир раиснинг сим-сим оғриб турадиган хаста юраги, она қорнида безовталанган ҳомиладек, каттиқ тепди. Э Худо, шу азоб ҳам бор экан-да! Нима деган одам бўлди! Эл-юрт олдида нима обрўйи қолди?

Самад Қурбоннинг ўгли ҳамма билан кўришди-да, Бозор имомга қараб деди:

– Бобо, худойи қилаётгандим, шунга юрсайла!

Бозор имом ўрнидан кўзгалди.

– Мошинангга сиғамизми, ўғлим!

– Сиғасизлар!

Қодир раис ҳаммадан сўнг ўрнидан турди.

Олдинга ўтишга уялди. Бурунги замон бўлганда, биринчиликни ҳеч кимга бермасди, қарими, ёшми – унга барибир эди, ўйлаб бош қотириб ўтирмас, ўзидан бошқани тан олмас, ўзидан бошқани одам ҳисобламасди. Ҳозир уялгани, тортингани ўзига наъза қилди: аслида одам шундай бўлиши керак, орқа-олдига қараган адашмайди.

Беш нафар бобой мошинни тўлдирди. Мош тентак бобо билан Қодир раисга жой қолмади.

– Мен пешком бораман, – қўл силтади Мош тентак бобо.

Қодир раисдан сўраб ҳам ўтиришмади, борадимиз, йўқми. Машина ўрнидан зув кўзгалди-да, кетди-қолди.

Қодир раис оғир нафас олди бир неча ҳафтадан буён руҳига азоб бериб юрган номсиз оғриқ аввал бошини арралади. сўнг жигарини тирнаб ўтди, кейин юрагига чанг солди. Аҳ, бу нима азоб-а? Бу нима азоб?

Мош тентак бобо қўлини белига ташлаб йўлга тушди.

Қодир раис, кўчада ҳеч ким бўлмаганда. ҳозир дод солиши тайин эди. Кимларга тенг қилиб қўйди уни? Кимларга?

III

Дарвозадан кириши билан юраги қисилди, ҳовли тўла ҳазонбарг, файзсиз, нима бало, бу уйдан ўлик чиққанми?

Кампири – бакалок, бурни катта, чўтир юз аёл сандал ёнида чўзилиб ётарди.

– Ҳа-а-а, бугун кеч қолдингиз, – деди бошини кўтариб, – чой-пой кип қўювдим, зорманда совиб-нетиб қолгандир.

Қодир раиснинг аччиги чикди. Кўчада Мош тентакка тенг қилишса, уйда совуқ муомалага дуч келса, нима ўзи бу? Яшашми? Ит ётиш, мирза туришми? Аёл бўлгандан кейин «қелдингизми» деса, ўрнидан туриб тагингга кўрпача солса, орқангга ёстик қўйса.

– Қайларда санғиб юрувдингиз?

Қодир раис истар-истамас жавоб қилди:

– Худойига борувдим.

Оёғини сандалга тикди: муздек, совуқ! Олов ёқиб, чўғ қилиб солса, ҳақи кетадими бу занғарни!

– Ҳа-а-а, намунча тирсайган-пурсайгансиз?

Қодир раис, «ҳаммасига ўзим айбдорман», дея эзилиб, хаёлга бериларкан, кампири билан «сан-манга» боришни истамай:

– Ўзим, – деди секингина.

Кампири бир нимадан хавотирлангандай сесканиб сўради:

– Бирор жойингиз оғрияптими?

Қодир раис ҳорғин овозда жавоб қилди:

– Йў-ўқ, оғриётгани йўқ ҳеч жойим!

Кампири, «хайрият-э» дегандек, енгил тин олди, гўштор елкалари кўтарилиб тушди.

– Бокқа кириб хабар-пабар олмадингизми? Мол-ҳол кирган бўлса...

Қодир раис киноя аралаш деди:

– Аввал чой-пой олиб ке, суғун сўрарсан-пўрарсан! Ундан кейин тезда жойнамоз тайёрлаб-пайёрлаб қўйгин.

Кампири унга ғалати тикилди:

– Салла-маллаям тайёрлаб қўй, дерсиз?!

Қодир раиснинг бир тутам мошкичири соқоли тик котди:

– Э-э, минғиллама кўп, пашша-машшага ўхшаб!

Кампирнинг жағи очилса, бир соат сайрайди. Сайрамаса, кўнгли жойига тушмайди.

– Вой-бўй, бу эркакка гап котгину қоч, бир оғиз гапириб ҳам бўлмайди-я, савил қолгур!

Қодир раис оғриниб ўрнидан турди. Кўча – азоб, уй – азоб! Қайси кунларга қолди боши! Келиб-келиб қариганда шу аҳволга тушадими?

Бокка борсинми?

Боғда ҳузур-ҳаловат борми?

Санжарникидан хабар олгани маъқул эмасми?

Тўқ кўк рангга бўялган ҳовли дарвозаси ёнидаги қийшайган, бир қулочли тахт ўриндикка мук тушиб ўтирган Қодир раис ўзини кўярга жой тополмас, қаёққа боришини-ю, нима билан овунишини билмасди. Шунча гердайданинг билан топганинг шуми? Қаёққа борасан: кайда умидхонанг бор? Ўғилларми? Биттасиям ярокли чиқмади. Биттасиям-а?! Шуниси, шу Санжари, жилла қуриса, учаловига кўшилса бўлмасмиди? Бунинг ишларини қаранг. Ўтган йили топганини елга совурди. Боғдан... яхшиямки, боғи бор. Қишлоқ шўроси раиси бўлган йилларида, бир кунимга яраб қолар, деб ўн беш сотих ер олиб қўйганди. Тайёр ер, нон-ош сўраётгани йўқ, анор эккан эди, уч йилда ҳосилга кирди. Ҳар йили яхши ҳосил беряпти. Ўтган йили икки тонна анор олди. Килосини икки сўмдан пуллади: қўли пул кўрди. Қанча кўп топса, шунча қувонади. Лекин бадбахт ўғил совурди барини: у ёғидан ўтди, бу ёғидан ўтди, энди ичмайман, дада, тракторимни тузатаман, дея ҳол-жонига қўймади. Ишонди, чиппа-чин ишонди унинг гапига! Эҳ, Санжар, Санжаржон! Отангни алдадинг-а? Отангни-я!

Қодир раис такир ердек тиришган кенг пешонасини си-
лади. Бунча шўр бўлмаса бу пешона! Яна ўша оғрик хуруж
килиб, оёқлари, кўкраги ва бошини каттиқ зиркиратди. Қайдан
келди бу оғрик?

Қодир раис беихтиёр туриб кетди. Қандайдир илоҳий куч уни
ўрнидан турғазди. Қаёққа боради? Битта умидхонаси ўғлиники!
Яхшиямки, муаллимани келин қилган, уни тергаб, эплаб юриб-
ди. Кўз тегмасин, ақлли ожиза. Борса, ер-кўкка сиғмайди, топ-
ган-тутганини дастурхонга тўқади. Туғишганингдан минг мар-
та яхши. Санжар-чи? Санжар уялмайди:

– Бобой, мазангиз йўқми?! – дейди бепарда оҳангда. – Пул-
дан қарашмайсиз, бобой! Чиритиб нима қиласиз қоғозларни. Ё
мамашкадан кўрқасизми?

Қодир раис «тавба» қилади, унга қаттиқ гапиришдан
ҳадиксирайди. «Худое худовандо, ўзинг кечир», дейди ичида.

Келини Нарғизахон жонига ора киради: «Уялмайсизми,
Санжар ака, – дейди ранжиб, – пул сўрайсиз-а, кап-катта одам
бўлиб!»

Санжарга гап уқтириш осонми?! Хотинининг оғзидагини
бўғзига тикади:

– Тийил, узун соч, тумшуғингга тушиб колмасин тагин!

Қодир раис энсаси қотиб ҳомуза тортади. Бир пайтлар
кишлокларида ўрис печкачи бўларди. Эр-хотин уйма-уй юриб
печка қуришар, тутун тўлганларини тузатишарди. Ўша ўрис
хотинини шундай кўпол уришарди.

Қодир раис илон изи арик бўйлаб тепага юрди. Йўқ, Сан-
жарникига бормаиди, ўғли яна пул деб хархаша қилади.

Дарахт барглари чирт-чирт узилиб, оёқ остига тушади.
Барглар эмас, гўё унинг юраги тўкилаётганга ўхшайди. Умр
кетяпти. Азоб ўтида кетяпти. Шундай ёниб тугайдими, нима
бало?! Қариликнинг гашти бўлади, дер эдилар, қани ўша гашт,
қани ўша хузур-ҳаловат?

Қодир раис зиркираб оғриётган бошини силади. Бу бош тақ-
этиб деворга тегди, кўр кўзлар ярқ этиб очилиб, ҳаётни англади!

Уруш йиллари эрсиз қолган ожизаларни қақшатгани,
беғуноҳ одамларни хўрлагани... барча золимликлари ўзига
қайтаяпти. Қайтар дунё бу!

Қодир раиснинг кўз ўнгида озгин, заъфарон юзли аёл – Мухаррам гавдаланди. Ўшанда бригадир эди. Мухаррам икки кун ишга чикмади. У пайтларда ишга чикмагани жазолаш шарт эди: қўл остингдагини урасанми, сўкасанми, шўро бунга бемалол йўл берарди. Мухаррамнинг боласи касал экан. «Ошпазсан, икки кундан бери колхозчилар иссиқ овқатсиз қоляпти, эртага ишга чикмасанг, кўчиртириб юбораман», дея дағдага килди. Бу гапдан Мухаррам кўркди ва эртаси ишга чикди. Касал боласи билан. Ўн кун ишлади. Эрталаб боласи шийпонда узилди. Шўрлик эзилиб кетди: бутун шийпонни бошига кўтариб дод солди, бунга чидолмай кенг дала титради, беозор кушлар чиркираб кўкка кўтарилди.

Қодир раис уҳ тортди. Ўшанда кўзини парда босиб, Мухаррамга нотўғри зуғум килган экан. Муштипар аламзада она билан бевакт ҳаётдан насибаси узилган гўдакнинг охи энди уни қон қакшатяпти, энди уни турли азобларга соляпти.

– Қодирвой, ҳо-о-о, Қодирвой!

Қодир раис бошини кўтарди: Мош тентак бобо, елкасида нимадир солинган унхалта. Олдинда Бозор имом кетиб боряпти. Қаердандир келишяпти. Кимнидир «куф-суф» қилишган кўринади.

Бозор имом қўлидаги оқимтир заранг таёғи билан «юринг» дегандек ишора килди:

– Хуфтон намозига якин қолди, Қодирвой!

IV

Қодир раис фақат бир нарсадан – чолларга калака бўлишдан чўчийди. Лекин ҳеч ким унинг устидан қулгани йўқ, аксинча, бир-иккитаси: «Яхши ўйлабсиз, Қодирвой, кўп савоб иш бўпти», дея уни мақтади. Бошқа бирови: «Оллоҳ денг, гуноҳлардан соқит бўласиз», деди. Ёмон одамсан, деб кўкрагидан итаришмаганига шукр!

Аммо, ўзга дунёга тушгандек, ўзини ноқулай сезяпти, юраги қисилляпти, гўёки қалб мамлакатига тун чўккан, зулмат ҳукмрон, у катта-катта минбарларда гапириб ўрганган одам. Қурултойларда бутун зални ларзага келтирган, мухтасар айт-

ганда, уч-тўрт одам йиғилган жойда жиловни қўлга олган. Бу ерда-чи? Бу ерда у соқов. Гапирай деса, хато қилишдан қўрқади. Билмаган соҳага бурун суққандан ёмони йўқ.

Намозга келган чоллар остонада Бозор имомни кутиб туришибди. Бошқалар ёшига қараб бирин-кетин мачитга кира бошладилар. Мош тентак бобо қўлини кўксига қўйиб, ҳаммани олдинга ўтказмоқда, Қодир раисга келганда, пихиллаб кулди-да, оёғидаги еттинчи калишни ечиб, ўзини ичкари урди.

Қодир раис тарсаки еган одамдек дув кизарди. «Хаҳ ярамас, – деди ҳасратдан ёниб, – шу тентак ҳам мени менсимайди. Бу қандай хўрлик-а?!»

Мачит ичи жуда кенг, оёқ остидаги Хоразм, Сурхон нақшинкор гиламлари оловдек товланади, икки қатор оппоқ устунлар таъмир қилинибди. Хўжаликка раис бўлган йили бу ерни зотдор отлар боқиладиган жойга айлантирган эди. Эсида, ўша йили саман-бедовдан йикилиб, қўли синганда, «Фалокат оёқ остида», дея ўзини юпатди. Бугун ақли кириб, дунё таниганда, бу ҳодиса шунчаки «фалокат» эмаслигига, ҳар қалай, фаҳми етяпти.

Тепадан келган майин садо Қодир раиснинг хаёлини бўлди. «Ўзбек бўлганингга шукр қил, гофил банда: ён-атрофингдаги ўз тилингда сўзловчи бандаларнинг андишали, мулоҳазали эканлигига шукр қил! Халқингнинг бағри кенглигига шукр қил!»

Қодир раис беихтиёр бошини лиқиллатди. «Шукур қиялман!»

Бозор имом жамоага ҳар кунги гапини такрорлади:

–Таҳорати йўқлар учун иссиқ сув тайёрлаб қўйилган. Таҳоратхонага ўтаверинглар!

Қодир раиснинг мияси автомат ҳисоблагич каби тез ишлади: «Ҳузур-ҳаловат топаман деган киши ҳар лаҳзада таҳорат олмоғи лозим». Лекин у таҳорат олишни ипидан-игнасиғача билмайди: пахта, пахта деб юраверибди, дунёнинг бу ишлариниям билиб қўйиш керак экан пайтида.

Кишилар кўз ўнгида таҳорат олиб, рисоладагидек ўринлата олмаса, шармандаю шармисор бўлмасмикин?

Мош тентак бобо уни туртди:

– Таҳорат боми? Хе-хе-хе, йўк бўлса, пашли!

Қодир раис таҳоратхонага кирмаган эди. Мош тентак бобо орқасидан судралиб борди. Пастаккина, узунчок бу бинони тиши тўкилган чолларнинг ўзлари бундан тўрт йил олдин хашар йўли билан қуришган. Ўзбек дегани ўта савобталаб халқ. Қулоғига чалинган эди: биттаси шифер, яна биттаси тахта, бошқа бирови сомон келтириб берган! Маҳалла-қўй ёшлари ҳам қараб турилмаган: ишдан бўш пайтларида пойдевори-ни қазилган, бетон қуйилган. Қурилишга битта Қодир раис келмаган. Келса бўларкан! Энди пушаймонда!

Қодир раис таҳорат учун алоҳида-алоҳида жой ажратилганини кўриб енгил тортди: айбини биров кўрмайди.

Мош тентак бобо:

– Бўла қолинг! – дея овозининг борица бақирди.

Шошилиб қолган Қодир раис орқага тисариламан деб офтобага қокилди, сув қилқиллаб тўкилди.

Мош тентак бобо бобиллаб берди:

– Э-э-э, кўзингизга қарамайсизми? Қанақа одамсиз ўзи? Худобага ёкмади ташрифингиз!

Қодир раиснинг юрак боғини чақиртиқанлар босди. Лаби-га қўнган пашшани ҳайдаёлмайди-ю, зарда қилишини қаранг. Ўргилдим сендан. Худобага ёкмади эмиш! Сув тўкилса – ойдинлик! Сендақалар вайсайверишади-да билмасдан!

Мош тентак бобо мачит эшиги олдида иззат кўрсатиб, уни ўзидан олдинга ўтказди. Қодир раис мийиғида қулди. Хурмат қилса бўларкан-ку! Офтоб қаердан чикди? Тентак! Чин маънода тентак чол!

Унинг жойнамози йўк эди. Нима қилишини билмай андак туриб қолди. Юрак мамлақатида яна зилзила бошланди. Бу ерга тайёргарликсиз келмаслик керак эди.

Бошқа мачитларда гилам устига оқ бўз тапплаб қўйилади: жойнамоз кўтариб юрмайсиз. Бу ерда эса ҳар ким ўзига жойнамоз олиб қилиши керак, бу қатъий анъанага айланган. Бозор имом ҳам шунинг тарафдори, унингча намоз фақат пок мато устида ўқилади. Бу биринчи, иккинчиси шуки, соғлиқниям ўйлаш лозим, мингта одам бош қўйган жойга табаррук пешанани текказиш ақлли одамнинг иши эмас!

Бозор имом унинг қаршисида тўхтади.

– Таксир, беҳол кўринасиз!.. Манавини олинг! – қўлтигидаги оқ матони унга узатди. – Сизга насиб қилган экан, Маккаи Мукаррамадан олиб келган эдим. Эҳтиёт қилинг, макрух тегмасин!

– Раҳмат сизга, катта раҳмат! – Қодир раиснинг юзи тонгда очилган лоладек яшнади.

Бозор имом:

– Яратган эгамизга шукур денг, таксир!

Энди Қодир раис ўсал бўлди.

Бозор имом ундаги ўзгаришни сезиб, нима гаплигини фаҳмлади шекилли, фикрини тушунтира кетди:

– Мен ҳам сиздек бандаман, таксир! Сиз бандасига раҳмат деманг, Аллоҳга шукр десангиз, савоби ҳаммамизга тегади.

Қодир раис окшомги қуёшдек лов кизарди. Ғур банда! Ғурлигини яна намоиш қилди.

V

Қодир раис уйга кириши билан кампири жаврай кетди:

– Шунақа қарийдими киши дегани! Кўчадан бери келмай қолдингиз. Уч кундирки, уйда совун-повун йўқ, қиримни ювмаяпсан, деб қулоғимни еганингиз ортиқча!

Чарчаган кишига гап ёкмайди. Бу ёғи қарилик. Бир оғиз аччиқ сўз ҳам оғир ботади. Аммо Қодир раис ўзини қўлга олди.

– Нервингни бузма, кампир. Совун бўлса, ҳозир гатоп қиламан.

Кампири ҳайратланди.

Қодир раис буни сизди, сизди-ю, мийигида кулиб қўя қолди. Рост-да, кундан-кунга юмшаяпти, биров каттик гапирса, ўзига олади-ю, лекин сиртига чиқармайди. Боя Мош тентак бобо ўлардек масҳара қилди, бир нима дедими?! Демади! Ўша билан баробар бўлишдан не фойда?! Айтди-қўйди-да.

Қодир раис кампирига қараб, эрка оҳангда деди:

– Онаси, битта аччиқ чой дамлагин, иккаламиз бир мириқиб ичайлик.

Кампири синиқ кўзойнагини оларкан:

– Кундан-кунга гўдак-пўдакка ўхшаб боряпсиз, – деди аччиқланиб. – Куёв-пуёвликда айтилмаган гаплар энди эсингизга тушаяптими?

Қодир раис гапни ҳазилга бурди:

– Ҳалитдан қариб қолдик деб ўйлаяпсанми? Энди баҳорга етиб келдик! Ҳали олдинда ёз бор, онаси!

Кампири кулди:

– Кимдан юкди, ҳазил-пазил қилиш?

Қодир раис, ҳазилни эпполмаса-да, кампири олдида изза бўлмаслик учун бор бисотини ковлаб, бир сўз топди:

– Ҳазилнинг этагидан тутдик, онаси, энди коп-коп афанди эшитаверасан.

Кампири қовоғини уйди. Ёкмади шекилли. Қодир раис пар ёстикка ёнбошлаб, хаёлга толди. Ёшлик – олов давр. У пайтларда елиб-югуриб чарчамас, белда қувват, билакда куч етарли эди. Далани бир айланса, юзтаси суқланиб қарарди. Худонинг ўзи кечирсин: гуноҳлари кўп, жуда кўп! Аёл – шайтондай гап. Қош қокқанни кўрса, ўзидан кетарди. Ҳамма ухлаганда, шийпонга келарди. Тагида гижинглаган от. Ҳасаннинг хотини... О-о-о, пари эди, офат эди. Отининг пишкирганини эшитса, бас, югуриб келарди. Момик белидан даст кўтариб оларди-да, сой томон еларди. Шовуллаган сой, ёз кечаси... Нобакор бандангни Ўзинг кечир. Тангрим, Яратган эгам! Шарманда қилма дўст-душман олдида.

Кампири дастурхон ёзди, чой-нон келтирди.

– Вараннинг йўқми, онаси?

Кампири тутакиб кетди:

– Варанни қолдимми? Қизил жомадонга жойлаб бўлдингиз!

Қодир раис кесатиб деди:

– Фақат биз жойлабмизми?!

– Ади-бади айтиб ўтиришга ҳоли-жоним йўқ, чол бўлиб сиз ҳам совун-повун, гуруч-муруч топиб кела қолинг!

Қодир раис их-ихлаб кулди.

У кўчага чикди-ю, ўйланиб қолди. Кейинги вақтларда чўнтагида барака йўқ: кампиридан сўрашга уялди, пул бўлганда жавраб ўтирмасди, инқилаб-синқилаб бўлса-да, ўзи бориб олиб келарди. Кимдан қарз олса?

Дўкон олдида одам гавжум: бир гуруҳ эркаклар ўзаро гурунглашмоқда, баъзилари буркситиб тамаки тутатишяпти, симёғоч остида ўтирган ёшлар карта ўйнашяпти. Пулга бўлса керак, бақириб-чақириқлари оламни бузади. Ёш-яланг, хотин-халаж дўконга кириб-чикиб туришибди. Қодир раис илҳақ бўлиб чор-атрофга кўз югуртирди. Кимдан қарз сўрайди?! У беихтиёр дўконга кирди. Лекин дўкондор кўринмасди, ёрдамчиси савдо билан андармон.

Қодир раис бировдан қарз олмаган шу пайтгача. Ҳозир битта-яримтадан сўраса, кишлокқа дoston қилмасмикин?! У яна одамларга кўз югуртирди. Кимдан сўрайди? Кимдан?

У дўкон мудури ёрдамчиси – олакўз Шерконга яқин бориб сўради:

– Ўғлим, пенсиягача у-бу қарзга бериб турмайсанми?

Шеркон фаҳм-фаросатли йигит, у ҳам шивирлаб деди:

– Текин акам ҳозир келадилар, менсиз ҳеч нарса берма деганлар.

Қодир раис «тушунарли» дегандек бош силкиди-да, ортга қайтди. Дўкон эшиги олдида Мухаррам кампирга тўкнаш келди. У озиб-тўзиб қолган, ковоклари бўртиб чиққан, букилиб-судралиб юради. «Кўзим сен бадбахтга тушмасин», дея кўк фаранг рўмоли билан юзини ёпиб ўтиб кетди.

Қодир раиснинг юраги узилди. Қайтар дунё! У фарзандини йўқотган бўлса, Қодир раиснинг уч ўғли ўлик жон. Уларда на иймон, на эътикод, на фаҳм-фаросат бор! У оғир хўрсинди.

Текин дўкондор пилдираб келмоқда. У хўппа семиз, пишиллаб юради, юзи этик мой суртилгандек ялтирайди. Бунақа одамдан яхшилиқ чиқармикин? Қодир раис кўл силтади. Бу шунчаки бир гап-да! Ҳар нарсага ишониш керак эмас!

Текин дўкондордан ароқ хиди анқиб, чолнинг кўнглини оздирди. Коньякми, виноми, бир бало ичган. Бунча сасимаса!

Қодир раис ишонч билан огиз жуфтлади: сўраса, йўк демайди, бир томони кишлокчилик, кўз-кўзга тушади, шаҳар эмас-ку бу ер, алдаб кетса!

– Ўғлим, илтимос, – деди у бироз хаяжонланиб, – пенсиямни олганим йўк, қарзга у-бу бериб турсанг!

Текин дўкондорнинг юзи куя теккандек бўғрикиб қорайди.

– Ҳамманг бир хил гапирасан: пенсиямни олганим йўқ, ой-лигимни олганим йўқ. Бу давлатни дўкони бўлса, рас, бир кун комиссия келиб ревизия қилса, суғун бўйнимга отти калласидай штрафни урса, рас, а, биз виноват, бўп қоламизми, рас! Сендака сассик чоллар камомад кип мелисага тушибди, дейсанларми? Рас шундай экан, тамом, қарзга ҳеч нарса бермайман?!

– Инсоф қилгин, болам, бу кунлар ҳам ўтади.

Текин дўкондор иршайди:

– Инсоф? Бе-е-е! Инсофни сиздан сўраш керак. Эркаклар пронтга кетганда, хотинларди иштони ичида юрган одамдан инсоф ҳақида эшитиш хотиндан тарсаки еган билан тенг эмасми?

Ҳангоматалаб йигитлар пикирлаб кулишди. Гурунглашиб турган эркаклардан бири – яшил бўйинбоғ таққан зиёлинамо эркак уларни жеркиб ташлади.

– Яхшимас, йигитлар, отангиз тенги одам-а?

Муҳаррам кампир дўкондан чиқаркан:

– Дунёнинг ҳисоб-китоби бор, – деди шанғиллаб. – Кўрсатиб қўйди бу бемаъни одамга. Бизларни не кўйга солмаган бу ноинсоф!

Қодир раис кўрдик, расво бўладиган, ўзини четга олдида, дўкон ёнидаги йўлдан уйга томон шошилди. Шармандаси чиқди. Расво бўлди. Эҳ, хом сут эмган банда! Сўраб нима қилардинг? Бир пайтлар дўкондорнинг отасини бир парча коғоз учун олти ой югуртирганмиди?! Ўша захоти қўл қўйиб берса бўларди, аммо, нодон банда, ундан бир нима кутди, бекордан-бекорга томорқа олиб кетаверадими, атаганини берсинда, деди ва шу йигитнинг отасини, Қайтмас чўлок – ногирон бир одамни роса қийнади. Қилма – топарсан! Отган тошлари ўзига қайтаяпти. Қариликниям ўйлаш керак эди, Қодирбой!

У судралиб келарди. Уйга киришга юраги бетламайди, кампири бобиллайди, еру кўкнинг зорини қилади. «Сиз ҳам одамми», дейди. «Ландавур, латтасиз», дейди. Бу замоннинг кампирлари... биз эркаклар айбдормиз, ўзимиз сабабчимиз уларнинг шу кўйга тушишларига! Улардаги иффатни, латофатни тортиб олдик, йўқ қилдик, натижада, энди улар бизни қийнашмоқда.

Муюлишда кампири қўшни аёл билан суҳбатлашиб турарди. Қодир раис саломлашиб ўтди.

– Мазалари йўкми? – сўради қўшни аёл. – Бобо ўзларини анча олдириб қўйганга ўхшайдилар.

Кампири ҳали бу таънани дастак қилмасайди, гавдангизни кўтариб юрсангиз бўлмайдимиз?! Сизни деб изза бўлдим, демасмикин?

У уйга кириб сандалига оёқ тикди: хайрият чўғ солибди, иссиқкина! Ёстикни олиб, ўнг ёнга чўзилди, боши айланиб кўзи тинди.

VI

– Ҳов, Азамат! Ҳой, сизга нима бўлди? Касал-пасалмисиз?

Қодир раис чўчиб бош кўтарди. Ҳозир жаврайди: совун кани, гуруч кани, бало кани? Аъзои-бадани қакшаб, юраги санчиб турган бўлса-да, ночор ҳолатини дастурхон қилишни истамай, совуқкина деди:

– Шунчаки кўзим илинибди, онаси!

– Дўконда совун бор эканми?

Қодир раис қалтиради:

– Боракан, онаси, қарзга сўровдим, бермади.

Кампири рўмоли учидаги тугунни еча бошлади:

– Ўзимга айтмайсизми? Уч-тўрт сўм пулим бор!

Қодир раис сандалдан чикиб, ўрнидан туришга чоғланди.

– Бўлмаса, бориб кела қолай.

– Қўйинг, Азамат, кўчага чикиб бирор бола-молани топиб юборарман. Аччиқ чой ичиб, бирпас дам-пам олинг, мазангиз бўлмабди, юзингиз кул селгандай.

Қодир раис ўзича суюнди. Ким жағ-жағ кампири қалбига яхшилик уруғини сочдийкин?!

Қодир раис битта-битта қадам босиб, зўрға юриб кетаётган кампирининг ортидан қараб қоларкан, яхши муомала қилса бўларкан-у, дея хаёлидан ўтказди. Қанийди, танасидаги оғриқдан тезда қутулиб, бахтли-тахтли чоллар каби кўча-кўйни тўлдириб юрсайди. Текин дўкондор, пиёниста нима деб ҳақорат қилди? Хотинларнинг иштони ичида юрган одамдан

инсоф ҳақида эшитиш... Ҳаҳ, ярамас-ей, кўзинг-пўзинг демай шарманда килди-я! Бетовфиқ! Расво! Келиб-келиб шу алкашдан, шу сассиқдан қарз сўрайдими? Кампирида бор экан-ку қурғур пул дегани! Сўраса бўлмасмиди?! Эҳ, Қодирвой, нукул хатога йўл қўйиб, ўзингизни-ўзингиз шармандаю шармисор қилиб юрасиз-а! Етар энди шунча гап-сўзлар!

– Қодирвой-й? Ҳо, Қодирвой?

Мош тентакнинг овози.

Қодир раис шошиб ташқари чиқди.

VII

Мош тентак бобонинг катта ўғли Ўқтамбек, узун бўйли, ияги каттарок, чуқур кўз йигит, уч йил бўлди, қандолат қорхонаси очган, бутун туманни канд-курс, новвот билан таъминлайди. Қодир раиснинг унга ҳаваси келади. Ўғилларидан бири шу йигитга ўхшаганда, бунчалик армон қилмасди. Мош тентак – ўз номи билан тентак, болаларини тўйдириб, едириб-ичиргани йўқ ёки ҳар куни қозон қайнатган эмас, лекин фарзандлари бугун одамларнинг оғирини енгил қилиб, дуо олиб, обрў-эътибор топиб юришибди. «Қарқуноқдан булбул чиқибди». Халқ – доно. Халқ билиб сўзлайди.

Ўқтамбек қизил дастурхонга ўралган тугунни ичкари олиб кирди, чоғроқкина хужра хушбўй зираю ошнинг ҳидига тўлди.

Мош тентак бобо ўғлини дуо қилди:

– Умринг узун бўлсин, болам, ошни ман заказ қилгандай пиширган кўринасан. Бай-бай-бай. Ҳидини қаранг, ҳидини!

Ўқтамбек ташқари чиқиб, офтоба, сочиқ олиб кирди. Дастлаб, Бозор имомга юзланиб: «Қани, бува, марҳамат!» – деди паст товушда.

Бозор имом эғнидаги оқ желакнинг енгларини ҳафсала билан қайирди, оёқларини орқароқ олиб эгилди-да:

– Бисмиллоҳир... Қуйинг, ўғлим, – деди жилмайиб, – умрингиздан барака топинг, болам. Топганларингиз яхши кунларга буюрсин, – қўлини ювиб бўлгач, яна дуо қилди: – Отангизга раҳмат, болам, тупроқ олсангиз, олтин бўлсин!

Ўқтамбек қўлга сув қуйиш қоидаларини тўла ўзлаштирган кўринади: ўнг қўли офтоба дастасида, чап қўли билан жўмрак остидан тутган, сувни шариллатмасдан секин қуяди, атрофга сачратмайди. Сачратса макрух бўлишини яхши билади. Қўлни уч марта ювдиргач, елкасидаги сочиқни тутати. Сочик оппок, топ-тоза.

Қодир раис қўлини ювиб бўлгач, ўзига тегишини сезса-да, тили учидагини айтди-қўйди:

– Ҳар кимнинг ўғли сизга ўхшасин!

Икки катта сирли товоққа ош солиб, ўртага қўйдилар. Гўшти Бозор имом тўғраб, иликли суякни Қодир раиснинг олдига қўйди:

– Буниси сизга! Қани, марҳамат!

Қодир раис унинг раъйини қайтармади. Қайтарганида маъно йўқ, иззат қияпти, шунисига шукур!

У не-не давраларни кўрмади. Манаман деганлар билан еб-ичиб кетаверарди. Шароб чинни косаларда истеъмол қилинар, ҳуриликолар-у ҳофизлар хизматида шай туришарди. Бир имо-си, бир ишорасига мухтож эди улар...

Қодир раис ошдан бир чимдим олиб оғзига солди, лекин ютолмади. Гўё томоғига суяк тикилиб қолгандек эди. Боягина иштаҳаси қарнай бўлиб турувди, энди бу нимаси?

VIII

– Ош жуда зўр бўпти, мазза қиб едик, – Бозор имом оппок сочиққа қўлини артаркан, Мош тентак бобога қараб деди: – Отангизга раҳмат, тақсир, ўғлингизнинг диди баланд экан!

Мош тентак бобо:

– Ош бўлсин, ош бўлсин! – деди жилмайиб. Унинг беҳад хурсандлиги юз-кўзидан билиниб турарди.

Беҳосдан мачит деразасига тош тегиб, чил-чил синди. Бозор имом чўчиб сўради:

– Нима гап? Нима бўлди?

Мош тентак бобо ташқарига қаради.

– Болалар бўлса керак!

Яна тош отилди: деразанинг иккинчи кўзи ҳам чил-чил синди. Бозор имом:

– Қаранглар, ким экан у? – деди ўрнидан тураркан. Ҳамма унинг ортидан эргашди.

Текин дўкондор мачит дарвозаси олдида тебраниб турар, жигар тусли костюмининг ўнг ёнига лой теккан, кизил бўйинбоғи кийшайган, оқ кўйлагининг ёқаси ичига катланиб қолганди.

Мош тентак бобо уни тергаган бўлиб деди:

– Уйингга кета қолгин. Ўртага гаплашамиз.

Текин дўкондор оғзидан кўпик сачратиб сўкинди:

– Сан манга... манга начайник эмассан, тентак Мош!

Бозор имомнинг жаҳли чиқди.

– Уялмайсизми азиз даргоҳнинг деразасини синдиргани?

Текин дўкондор довдирай-довдирай уларга якин келди:

– Сан... сан сассик чоллар, нега мани ғийбат қиласанла?!

Мачитда ўтириб... ҳик-ҳик... ғийбат қилишга уял... уялмайсанларми?! Ундан... ундан кўра, кампирларингни овутиб... овутиб ўтирсайла бўлмайдими?!

Бозор имом:

– Ҳай, ҳай, таксир, ким сизни ғийбат қипти? – деди аччиқланиб. – Бу ерда ғийбатчи йўқ!

– Ўзингни гўлликка солма, имом! – ўдағайлади Текин дўкондор. – Сени яхши биламан, сен ҳам бойваччалар минан иш кўрасан. Куф-суфга айтишса, биринчи бўлиб чопасан.

Қодир раис, сабри чидамай, ўртага тушди:

– Ҳов, ука, иззатингни бил, бобонг тенги одамларни ҳақорат қилиш – гуноҳ!

Текин дўкондор ердан лой олиб унга отди.

– Хотинбоз, ўргилдим сендақа намозхондан. Биринчи бўлиб, сени қуришти керак бу ердан!

Икки йигит Текин дўкондорнинг қўлтигидан олиб, кўчага судрашди. Қодир раис яна ўсал бўлди.

Текин дўкондор йигитларнинг қўлидан чиқишга уринди:

– Тўхта, ушлама мени! Қўйвор! Ман... ман бу ювиксиз намозхонларга кўрсатиб қўяман. Мачит-пачити билан йўқотиш керак. Кейин... кейин ғийбат қилишмайди.

Бозор имом ичкари кирди, қолганлар ҳам унга эргашди. Узоқдан Текин дўкдорнинг бақиргани ҳамон эшитилиб турарди. Бозор имом:

– Аллоҳ таоло гуноҳларимизни кечирсин, – деди оппок соқолини силаб. – Текин дўкдор бизни беҳудага ҳақорат қилмади. Кимдир уни гийбат қилган. Мачит – фаришталар макони. Жиндай ёмонлик уларнинг қаҳрини келтиради.

Яқин орада Бозор имомни ҳеч ким бунчалик ҳақорат қилмаганди. Оппок ўсиқ қошлари пир-пир учиб турар, юпка лаблари чўччайган эди. Аввал ўнг томонидагиларга, сўнг чап ёнидагиларга назар соларкан, «огоҳ бўлинг» мазмунида деди:

– Кўнглингиз мендан ранжимасин, тақсирлар, кимда-ким гийбат истаса, бу ерга қадам ранжида қилмасин, камолат сари кетяпмиз, Ҳаққа етмоқчимиз, бу йўлда гуноҳга йўл бермайлик. Ақл-хушимиздан айрилиб, одамларга кулги бўлишдан Худонинг ўзи асрасин!

Қодир раис унинг кўнглини кўтариш учун деди:

– Эртага мен худойи қилсам, йўк демасангиз!

Бозор имом «маъқул» дегандек бош ирғади.

– Кўнглингизда яхшилик юз очаётган бўлса, унга қарши бориб бўлмайди, тақсир!

IX

– Намунча ташвиш-пашвишга тушиб қолдингиз? Бунчалик жонсараксиз, чол? – сўради кампири унинг олдидаги қоғозга, ундаги ракамларга кўз югуртираркан.

– Мачитга ош қилиб бермоқчиман, онаси, – жавоб берди Қодир раис. – Ҳисоб-китоб қилсам, яхшигина бозорчилик зарур экан. Қўй думбасидан керакми? Керак! Нўхат-чи? У ҳам керак. Зиравор ҳам зарур. Хулоса шуки, масаллиқ етарли бўлса, қулинг ўргилсин ош бўлади.

Кампири тўнгиллади.

– Пенсияга чиқиб, тиниб-пиниб қолармидингиз, деб ўйловдим!

Қодир раис заҳрини ичига ютди. Қариганда ҳам зикналиги қолмади! Буқрини гўр тузатади, дейдилар, бу мижғов кампир

хам гурда тузаладиганга ўхшайди. Илгари бир оғиз тўнгилласа, терисини шилиб оларди, энди навбат унга келганга ўхшайди, кўзига кўрсатяпти. Ҳозир оғриниш ўрнига маслаҳат берса бўлмасмиди?

– Кампир, кўпимиз кетиб, озимиз қолди, – узоқдан гап бошлади Қодир раис, – бугун бормиз, эртага йўқ. Нафас пуф чиқиб кетса, чўбир от тайёр, обориб тикишади.

– Эзмаланманг кўп, нафасингиз қурсин!

Қодир раис кампирининг бу зарбасига ҳам чап бериб, уни четлаб ўтди.

– Сан мани тўғри тушун, кампир, оғир дард танамни кундан-кунга кемириб боряпти. Қаердан ёпишди бу бало, хайронман. Хабаринг бор, дўхтирга учрадим, дори ичдим, фойдаси бўлмади, дардим баттар зўрайди. Чоллар даврасига кўшилиб, ўзимни ўзим овунтириб юрибман. Уларга кўшилмасам, мохов-га ўхшаб ҳаммадан ажралиб қоламан.

– Ман ош қиламан, мош қиламан, дейсиз, пул-мулни қаердан топасиз. Озроқ харажат-маражат керакми?!

Қодир раиснинг кулгиси қистади. У ҳам ҳазил аралаш деди:

– Харажат-маражат чол-полингизнинг елка-пелкасида!

Кампири бу гал:

– Киноянгиздан айланай, гап-маптиям қотирасиз, – деди кулиб. Қодир раис чарчаб келиб аччиқ чой ичгандек ҳузур қилди.

– Гап-папти биз қайтармасак, ким қайтаради?

– Яна эзмалик қиласиз-а, чол! Ман боғдан келсам, сиз тоғдан келасиз!

Қодир раис яна ҳазиллашди.

– Ман тоғдан келганман-да, кампир!

– Ҳай, ҳай, кўпам эзма-пезма бўлаверманг! Ошингизни пулидан гапиринг!

Қодир раис кампирининг олдида паст кетишни ўзига ор биллиб деди:

– Бундан сан ғам ема, кампир! Чолингни ўзи хазина эмасми?

Оқшом борликка ним кора рўмолини ёпмокда, гадир-будир ўркачли Ҳисор тоғлари шудгорланган кенг далаларга, жажжи қўлчаларини осмонга узатиб турган яланғоч дарахтларга мунғайиб қарайди. Хуфтон ёки шом рангларини тоғлар ҳам хушламайди, корли тепалари доимо офтоб нурида олтиндек жилоланиб туришини ёктиришади улар ҳам!

Қодир раиснинг назарида бугун куёш марра сари тез югурди. Намозшомга яқин қолди. Эй, Худойим-ей, энди етсин мақсадига – ошни вақтида етказиб бормаса, шарманда бўлади.

Бир қорсон ош. Оғир. Ҳовли дарвозасидан чиққунча Қодир раиснинг нафаси бўғзига тикилди. Кучдан қолибди. Қани олдинги қудрат, куч-қувват?

Дарвоза олдидаги тахта ўриндикка қорсонни қўйиб, енг учи билан пешонасидаги терни артди. Мачитгача анча масофа бор ҳали. Қорсонни кўтариб боргунча она сути оғзига келади. Ҳазил эмас бу иш. Энди нима қилди-я?!

Қодир раис кун бўйи елиб-югуриб туз татигани йўк, қорни ногора чалаяпти. Зиғир ёғ димоғини китиклайди. Ўрни бўлганда, қорсонни очиб, бир ошам оғзига ташлаб олган бўлар эди. Иложи йўк-да, бу ер кўча, битта-яримта кўрса, уят қилади. Ҳалиям ақли кирмабди бу қолнинг, дейди?!

Қодир раис катта кўча томонга қаради. Кўча тепадан пастлаб юқори кетган: уйдум-чукур асфальт, ўнг томондан ариқ оқади, ариқ бўйлаб симёғоч ўрнатилган, ора-оралаб чирок осиб чиқилган. Лекин зог ҳам кўринмайди. Зўр келганда, лаббай ҳам топилмайди-я!

Ош, зиғир ёғ ҳиди яна димоғини китиклаб, сўлаги окди, тамшаниб ютинди. У ошни пахта ёғида тайёрламоқчи эди, кампири уришиб берди. «Уят, – деди зориллаб, – уят, кимсан фалончи ҳасислик қилибди, деса яхшими? Бундай ўйланг-да».

Қодир раис ўйлаб кўрса, кампирининг жаврашида жон бор! Шу гап баҳона бўлди-ю, беш литрлик каталакни олиб туман марказига тушди. Жалол ошнаси уйида экан, унинг обжувози бор, зиғир ёғ тайёрлайди, алдамайди, ишончли одам, ҳозирги кунда зиғир ёғ деб олифни сотадиган қаллоблар борки, уларнинг қилмишларини эшитиб ёқа ушлайсан киши.

Қўшни кишлоқдан бирови зиғир ёғ ўрнига олифни ишлатиб, куйиб қолди. Олифни қозонга солган заҳоти пуф этиб аланга олган ва чолнинг соқолига ёпишган. Бетовфиқлар, Худодан кўркишмайдиам!..

Қодир раис мачитдан хуноб бўлиб қайтди. Уйга кирган заҳоти кампири аҳволини сезиб, хавотир аралаш сўради:

– Яна нима бўлди, дадаси?

Қодир раиснинг соқоли, киприклари, ҳатто қошлари йиғлади.

– Шарманда бўлдим, кампир, шарманда!

– Ошдан тош-пош чиқдимми?

Қодир раис кампирининг оғзидагини юлиб олди:

– Тош чиқса майлига эди. Лекин...

– Нима лекин?

– Эшикдан кираверишда, ош тўла қорсон қўлимдан учиб кетса бўладими?

Кампири қурушган лабини тишлади:

– Ошни...

– Ошни ейишолмади. Лой билан битта бўлди.

Қодир раис сандалга оёғини тикди. Унинг юраги увишиб турар, қўл-оёқлари қалтираётган эди. Бу яхшилик аломати эмас. Уни аллақандай ҳадик кўрқувга солди. Бунча азоб, бунча уқубат! Кўтара олмас-я!

– Чой-пой ичасизми?

– Шу пайтда томоқдан чой-пой ўтармиди? – Қодир раис ичидан эзилди. – Бу азоблар охири гўрга тикмасайди.

XI

Эрталаб. Қор ёққан. Ташқари совуқ.

Кампири сандалга чўғ солди. Қодир раис йўталди. Ўпкаси ғижирлади. Бир неча кунки, кўрпа-тўшак қилиб ётибди. Афтидан, ўша кундаги нохушликни кўтаролмади. Устига-устак, мачитда кимдир: «Фалончининг лукмаси ҳаром экан, ёкмади», дебди. Бу таъна унга оғир ботиб, ўша кечаси билан тикан устида ётгандек, безовталаниб чиқди. Боши игна санчилгандек азоб бериб, ошқозони, жигари оғриди. Энг ёмони, «шарманда бўлдим, шарманда бўлдим», деб ўзини-ўзи қийнади. Тонгга

яқин кўзи илиниб, туш кўриб, катта олачипор илон бўйнидан бўғиб, қаттик босинқиради. «Тамом, тамом! – ўйлади кўркувга тушиб. – Энди ўламан! Ажалим шундан экан!» У жон аччиғида бўйнидаги илонни итқитиб ташлашга ҳаракат қилди, аммо кучи етмади.

– Ҳай! Ҳай! Ҳай, дадаси! – Кампирининг овози эшитилди.

Қодир раис алахсираб кўзини очди. Кампири бошида ту-
рар, ранги девордай оқарган эди.

– Одам ҳам шунақа бўладими? Ўтакамни ёрдингиз, қилиғингиз курсин!

Қодир раис оғир нафас олди, кўзлари косасидан чиққудек олайиб, юзи бўғрикди.

– Бундан кўра ўлиб кетсам бўлмайдими?

– Унақа бемаза ният-пият қилманг, чол, ҳали кўрмагандай бўп кетасиз.

– Аҳволим оғир, онаси! Омад мендан юз ўгирганга ўхшайди. Бу кунлардаги азоблар ҳиқилдоғимга келди. Бозор имомни чақиртир, Ёсин тушириб қўйсин.

Кампири бу сафар уни жеркиб ташлади.

– Совуқ нафасингиз курсин, илойим.

Қодир раис бошини сарак-сарак қилди.

– Ҳеҳ, нодон кампир! Бир умр мени тушунмадинг. Лоақал боқий дунёга кетишимдан олдин бир оғиз ширин сўзингни аямасанг-чи!

Дарвоза гийқиллаб очилди.

– Қодирвой? Ҳо-о, Қодирвой?

Мош тентак бобонинг овозини эшитган кампири деди:

– Шу тентак-пентак бўлсаям, сиздан зўр! Қаранг, эрталаб-дан уйма-уй изғиб юрибди...

XII

– Касаллик ҳам меҳмон, Қодирвой, – деди Мош тентак бобо уни юпатиш ниятида. – Худо денг, ўзи шифо беради. Кечаги воқеадан хафа бўлманг. Бозор имом айтдиларки, ошнинг ерга сочилгани катта ризқ-баракадан нишона эмиш. Айниқса, гуручнинг мачит ҳовлисига сочилиши яхшилик аломати экан.

Қодир раис яна ўша гапини такрорлади:

– Бозорвой келиб «Ёсин» тушириб кетсин! Бир бало бўлса...
Мош тентак бобонинг пучук бурни керилди:

– Қанака одамсиз, Қодирвой, ҳеч киши ҳам ўзига ўлим тилайдими?

Қуюк яшилга бўялган дераза табақалари тарақлаб ёпилди, ташқарида кучли шамол турди.

Кампири, кўрс эмасми, бирдан шанғиллади:

– Мияси айниб қолган бу чолнинг! Шундоқ қор-бўронли кунда ўлишни хоҳлаб қоптилар. Тавба!

Қодир раис ингради:

– Бедаво азобдан кўра, дунё асалга тўлган бўлсаям, ўлган маъқул!

Мош тентак бобо қўлини пахса қилиб деди:

– Битта ошни деб шунақа кулгили аҳволга тушиш уят эмасми?

Кампири яна шанғиллади.

– Бу киши уят-пуютни биладими?

– Агар шу нарса жуда зарур десангиз, Бозор имомни етаклаб келганим бўлсин. – деди Мош тентак бобо кескин оҳангда.

Қодир раис эзилиб деди:

– Ҳе-е, мияси айниган кампир, ман ўлай дейман-у, сен...

Мош тентак бобо:

– Икки қари бир-бирини шундай бемаза гаплар билан савалаб турса, уят эмасми?– деди уларни изза қилган бўлиб.

Қодир раис оғринди:

– Мен ўлай деяпман-у, сизлар гўдақлардек устимдан кула-япсизлар!

Кечга бориб қор гупиллаб ёға бошлади. Қодир раиснинг аҳволи ҳийла оғирлашди, ўзининг ҳам, кампирининг ҳам бир ташвишига ўн ташвиш қўшилди.

Мош тентак бобо сўзининг устидан чиқди, Бозор имомни олиб келиб, «Ёсин» туширтгирди. Бу томондан Қодир раиснинг кўнгли хотиржам тортди.

– Санжарни чақирдингми? Қаерларда юрибди? – сўради у хавотирланиб.

Кампирнинг жағи очилди.

– Бола бўлмади, бало бўлди. Эрталаб айтиб юборувдим, ҳалигача дараги йўқ!

– Келса айт, Азаматга хабар берсин. Содикқа ҳам хабар юборинглар. Балки жавоб беришар!

– Ўша аристонга-я! Жавоб-павоб беришмайди. Илҳак-милҳак бўлиб ўтирманг!

– Охирги кунларимда фарзандларим бошимда бўмаса-я, бу нима кўргилик?!

Қодир раис кўзини чирт юмди. Ёнокларидан ёш думалади.

– Мени-ку кўмарсан, кампир, – Қодир раис ух тортди. – Аммо сенга ким соҳиблик қилади? Ҳеч бўлмаса, битта киз топсак бўларкан. Балки кизимиз сан билан манга меҳрибон чиқармиди?

– Унақа хомхаёлни каллангиздан чиқариб ташланг!

– Йў-ўк, кампир, энди бепарво бўлолмаймиз. Энди бу ёғи оз қолди. Эл-юрт, маҳалла олдида шарманда бўлмайлик, пулни нима қиламиз?

– Бироз йиккан-тикканим бор. Олиб берган билагузугин-гизни сотсам-потсам дейман.

– Майли, кампир!

– Ким сотиб бераркин?

– Мош тентак бобонинг катта ўғли жуда ақлли йигит. Ўшанга ишонса бўлади.

Кампири бу сафар инжиқлик қилмади.

– Майли, чол, сиз эркак кишисиз, биласиз яхши-ёмонни! Тентак бобо келса, маслаҳат солинг, билагузукни сотиб, пулни йиғиб-пиғиб қўяй!

ХІІІ

Ташкарида тап-тап оёқ товуши эшитилди.

– Кимдир келяпти, – деди кампири ва ўрнидан туриб сандали устини тузатди.

– Қодирвой! – Мош тентак бобо овоз берди. Кампири эшикни очди:

– Келинг, кираверинг.

Остонада Мош тентак бобо билан, бошига эски пахмок телпак, эгнига пахталари чиқиб турган фуфайка кийган Сан-жар сўррайиб турарди.

– Кирсанг-чи, – деди Мош тентак бобо уни туртиб. – Сут совиб колди.

Қодир раис бошини кўтарди. Ўғлининг озгин, қорайган юзига, тиришган пешонасига боқаркан, юраги бир орзиқди.

– Ўғлим, – беихтиёр чикиб кетди оғзидан, – кани, кел!

Санжар:

– Яхшимисиз? – дея сўрашди.

Қодир раис ўғлининг совқотган қўлидан тутаркан, уни ўзига тортиб, бағрига босди: солярка, солидол ҳиди димоғига аллақандай хуш ёқди. ҳар ҳолда, ўғли ёнида, ҳеч бўлмаса қабрга қўяётганда бошида туради-ку!

Мош тентак бобо қўлидаги бир литрли банкани сандал устига қўйди.

– Иссик сут. Совимасдан қуйиб беринг!

Қодир раис соқолини силади:

– Раҳмат сизга! Мендан қайтмаса Худодан қайтсин.

– Дурустмисиз, Қодирвой? – сўради Мош тентак бобо.

Қодир раис қурушган лабларини тили билан ялаб деди:

– Соат сайин мадор кетяпти.

Мош тентак бобо унга шифо тилади.

– Яратганнинг ўзи мададкор бўлсин. Қодирвой!

– Айтганингиз келсин!

– Ҳай, ман мачитга борай. Қодирвой, қайтишда кираман.

Хизмат-пизмат бўлса тортинманг.

Қодир раис кампирига қаради: «Айтайми?»

XIV

– Кампир.

– Нима дейсиз?

– Оғзим тахир бўляпти. Олма ё анор йўқми?

– Анор-панор ҳам, олма-полма ҳам йўқ!

Қодир раис юзини девор томон ўғирди. Эрталаб узумга кўнгли кетган эди, энди эса анор-олмага интиқ! Э, Худойим-е, не кунларга колди-я?! Бировни касал дейишса, бутун маҳалла, қишлоқ хабар олиб турарди. Неча кунки, кўрпа-тўшак қилиб ётибди, на қариндош-уруғ, на ёр-дўстдан хабар бор. Мош тен-

так бобо кайтишда кираман деган эди, нима бўлди?! Ё уни ҳам йўлдан урдиларми?!

– Мош бобо келмадимми?

Кампири энсаси қотиб сайради.

– Юргандир-да қайларда Бозор имомнинг думи бўлиб! Сиз билан нима иши бор. Вақтида сариқ чақалик ёрдамингиз теккан бўлмаса!

Қодир раис соқолини силади.

– Келаман деган эди, ўшанга сўраяпман.

– Кў-ўп жаврамай жим ётинг. Бош-шимни оғритманг, ўзим ҳам гавдамни зўрға кўтариб юрибман.

Кампирининг шартакилиги, олди-орқасига қарамай жавраши Қодир раиснинг юрагини эзди. Касал ётибди, кўнгли яримта, деб ўйламайдиям! Ҳеч бўлмаса кўнглини ўкситмаса садағаси кетадимми?! Тушунган кампир бўлганида, бир дона олма, анор топиб келарди. Қўни-қўшни, қариндош-уруғи йўқми?!

Қодир раис кўрпани бошига буркади. «Шу кунимдан кўра ўлганим яхши». Қаердандир бир садо келди: «Ўзингга ўлим эмас, соғлик тила».

Қодир раис титраётган қўллари билан қулоқларини беркитди. Ҳеч қандай гапни эшитишга тоқати йўқ. Дод, бу дунёдан!

Кампири зинқиллаб сўради.

– Чой ичасизми?

Қодир раис беҳол гўнгиллади.

– Йў-ў-ўқ!

Зарб билан эшик очилди. Қодир раис кўрпадан бошини чиқарди. Мош тентак бобоми? Йў-ў-ўқ, Санжар экан!

– Она, топдим. Хўп дейишди.

Қодир раис ўғлига қарамади. Кеча она-бола ташқарида анчагина гивир-шивир қилишиб, нималарнидир маслаҳатлашдилар. Унга оғиз очишмади. У ҳам ота, у ҳам одам-ку!

Эшик тараклаб очилди.

Қодир раис яна умид билан бошини кўтарди. Она-бола ташқарига чиқиб кетишди. У эзилиб хўрсинди. Майли, билганларини қилишсин! Мош тентак бобо келса, олма-анор келтириб беришини илтимос қилади, унинг қўлидан ҳар бало ке-

лади, йўқ демайди. Унга бир гап бўлганга ўхшайди, кимдир йўлдан урган шекилли. Кўнгли сезяпти. Ўшанда... очарчилик йиллари эди. Шу Мош тентак бобо укаси билан машок тергани чикди. Иккаласи ярим қопдан бугдойни кутариб келаётганда, олдидан чикди. Укаси кўрққанидан копини ташлаб кочди. Мош тентак эса кўкрак кериб гоз турди. Қодир раис унинг башарасига қамчи солган эди, ўқ тегиб. ярадор бўлган шердек ўкириб юборди.

Қодир раис туриб ўтирди. Ўшанда бекорга номаъқулчиликка йўл қўйган, халқни, бечорахол кишиларни беҳудага қийнаган экан. Бугун тушуниб турибди. Маҳалла-кўй уни ажратиб ташлади, яккамохов бўлиб ётибди кўрпа-тўшакда! Кўнгли сезяпти, охир-оқибат бир фалокат юз беради.

XV

– Ана, эшитдингизми? Ана! Билувдим-а! Айтишибдики, Мош тентакка айтишибдики, аҳмоқ-пахмоқмисан, ўша Қодирни орқасидан уйига борасан. У хотинбоз мохов-похов бўлиб ётавермайдими, дейишибди.

Қодир раиснинг аъзойи бадани титради. Аччиқ гап кимга ҳам ёқади?

– Ҳа, ўл-е, совуқ! – бакирди қакшаб. – Ундан кўра ўлдириб қўя қол! Олмами, анор топиб ке десам, садонг чиқмади. Бу менга совғангми?

Кампири инқиллаб-синқиллаб ташқари чикди.

Қодир раиснинг юраги қаттик санчди, боши айланди. «Шум кампир бошимга етмаса гўрга эди». Шу лаҳзада кўнгли ширин чой қўмсади. Эҳ, ўша йиллар, раислигида бир оғиз буйруғига мунтазир бўлиб турганлар қанча эди, ширин чой нима, анқонинг уруғини деса ҳам топиб келишарди.

У хавотир аралаш эшикка қаради.

Кампири қаёққа кетди, шу ҳолда ўлиб қолса, нима бўлади? Эл нима дейди? Ишқилиб, сабр берсин! Ўғиллари келишсин! Уларга насиҳат қилсин. Болаларим, элдан қолманглар, элдан ажралиб, менинг аҳволимга тушманглар. Эл-юртдан айрилишдан оғирроқ ташвиш, оғирроқ ғам йўқ, дея уларга панд-

насихат килсин, тўғри йўлга бошласин. Бу елкасидаги ҳам қарз, ҳам фарз!

У яна эшикка каради. Девкамбир қаякка кетди? Бир қарасанг, ҳалимдек юмшок, бир қарасанг ундан заҳар аёл йўк! Ишқилиб, каттиқ гапирмадими?

Қодир раис оёқларидан жон кетаётганини сезиб, яна безовталанди, умри хунук ниҳоя топмасмикин? Э, Худо, ўзинг сақла бу ташвишдан!

— Чол? Чол? Ҳай, кўзингизни очинг! — Камбирининг хириллаган овози элас-элас қулоғига чалинди. — Тинчликми? Юрагимни ёриб юбордингиз-а! Қилиғингиз курсин!

Қодир раис инқиллади:

— Ман ўлай дейман-у, сан қарғадай қағиллайсан!

Камбири унинг зардасига эътибор бермади.

— Олма, анор олиб келдим. Туринг, чол!

Қодир раис ҳайратланди.

— Гулдек очиялсан, камбир!

— Ҳазилчи бўлиб қолибсиз, чол.

— Олмадан арч-чи. Оғзим тахир бўлиб кетди.

Камбири унинг орқасига иккита ёстик қўйди.

— Қаерингиз оғрияпти?

— Оғриган жойимнинг тайини йўк, камбир. Боя юрагим санчиди, бошим айланди, энди бутун баданим кизияпти. Болаларни чақириш керак. Кўзим очиклигида уларга айтадиганларим бор. Мабодо, бу дунёдан кетсам, уларга айт, маҳаллага, элга келиб қўшилсин. Яна айтки, мен дунёни кеч тушундим. Ҳаммасини айт. Неча кунки касалман, аммо ҳеч ким хабар олмаяпти. Тушуниб турибман, камбир, эл олдида гуноҳларим кўп. Чолларга қўшилиб, гуноҳимни юваман, деб ўйлагандим. Аллоҳга ҳам, одамларга ҳам бу ниятим ёқмади. Қаерга бормай, пешонам деворга тақ урилаяпти. Мачитга қатнаб, сал дардимни унутаятгандим, буни ҳам кўп кўрди Худо!

Камбири олма узатди:

— Манг, энг, иштаҳангиз очилади.

Қодир раис муштдек олмани бир-икки тишлади-да, қайтарди.

— Ўтмаяпти, камбир.

– Есангиз-чи!

– Йўқ, кампир, кўнглимни беҳузур қилди.

Кимдир йўталди.

– Биров келяпти, – деди Қодир раис ташқарига нигоҳ ташлаб.

«Оиладан омад кетса, қайтиб келиши қийин. Ҳар кимни, ҳар оилани бундан Худо асрасин!» Қодир раис эшикка илҳак бокди. Азаматни ҳам, Санжарни ҳам соғинди, жуда соғинди. Кўриб қолса, армони йўқ эди.

Эркак кишининг овози эшитилди.

Кампири:

– Вой, ўлмасам, вой ўлмасам! – дея йиглаб товуш чиқарди.

Қодир раис сергакланди: «Яна нима бўлдийкин?!» Дарвоза гийкиллаб ёпилди.

Бир оздан сўнг бир нима гурс кулади, қарга қагиллади. Қодир раис бор кучини жамлаб оёкка турди. Хабар олай-чи, нима гап?!

XVI

Қодир раиснинг ўйлагани рост чиқди. Оиладан омад кетса, қайтиб келиши қийин. Фалокат устига фалокат рўй беряпти, бугун учинчи кун, кампири ётибди, ҳали ўрнидан қўзғалгани йўқ.

Қодир раис уҳ тортди.

– Шу азоб ҳам бормиди-я, кампир!?

Ўша куни ташқари чикса, кампири айвонда чўзилиб ётибди. Ҳай, Қодирвой! Ҳай, бахти қаро одам-а! Унинг юраги чиқиб кетди. Нима бўлди? Келган ким? Нега бирдан кампири йикилиб қолди? Уни бир амаллаб уйга олиб кирди. Судраб, худди ўликдек! Олиб киргунча, терлаб пишди, жони ҳикилдоғига тикилди. Юзига совуқ сув сепгач, кампири ўзига келиб, кўзини очди. Қодир раис хавотирланиб сўради:

– Нима бўлди, кампир? Ўтакамни ёрдинг-ку!

– Санжар, Санжар! – деди кампири гўлдираб. – Билагузук, пулни олиб кетувди. Сотиб-потиб...

Қодир раис тушундики, ўша куни она-бола гапни бир жойга қўйган: ўлимликка йиғиб қўйган пулини ҳам, билагузукни ҳам

Санжарга берган. Ҳамма бало Санжар-да! У онасини авраган, алдаган, кўндирган-да, пулни олган. Маълум бўлдики, уйини мелиса босиб, ҳаммаёқни тинтиб чиқишибди. Келини йиглаб айтиб берди. Московга жўнаб турган Санжар вокзалда қора дори билан қўлга тушибди. Ўша куни уйга келган участкавой кампирга воқеани айтгану кетган. Ҳам ўлимлигидан айрилган, ҳам хунук воқеани эшитган кампири тўсатдан келган зарбани кўтаролмай таппа йиқилган.

Наргиза овкат олиб кирди.

– Бува, бу сизга! – чинни косани узатди у. Уйни райҳон хиди тутди. Қодир раис хушбўй, қайноқ шовладан бир-икки қошиқ татиб кўрди.

Наргиза унга зардоли шарбатини тутди.

– Бува, холам ичмасмиканлар?

Қодир раис қўлидаги косани сандал устига қўйди-да, кампири ёнига бориб, унинг бошини кўтарди.

– Онаси, бир ҳўплагин.

Кампири беҳол инқиллади.

Қодир раис зўрға бўлса-да, шарбатдан кампирига бир-икки қошиқ ичирди. Лекин, орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, кампири қайт килди. Наргиза қўлидаги оқ рўмоли билан қайнонасининг оғзини артди.

Қодир раис лўқ-лўқ оғриётган бошини ушлади.

– Не кунларга қолдим-а, қизим. Ишқилиб қайнонангга бир гап бўлмасин. Санжар юрагимга доғ солиб кетди.

– Ҳасан носфурушнинг ўғли йўлдан урди уни, – деди Наргиза. – Уйга келавериб қўймади. Олтмиш минг топгин, йўл пули бўлади, қорадорини Московга сотиб келамиз, уч-тўрт миллион ишлаймиз, депти.

Қодир раис бошини чангаллади.

– Воҳ, хом болам-а! Воҳ, тентак болам-а!

XVII

Тизза бўйи қор тушди. Бу яқин орада чол-кампир бундай қалин қор кўрмаган эди.

Кампири оғир уҳ тортди.

Қодир раис пиёлада турган пахтани олиб, унинг оғзига сув томизди.

– Онаси, кўзингни очсанг-чи, кўрқитиб юбординг одамни!

Кампири лабларини ялади, бир нималар деб пичирлади.

– Эшитмаяпман, онаси, қаттиқроқ айт! Ҳаҳ, қарилик курсин-а!

Қодир раис ташқарига қаради. Дераза ойнасидан осмоннинг бир парчаси кўриниб турар. ҳаво очилиб кетган, юлдузлар чарақлайди, демак, қаттиқ совуқ бўлади, ишқилиб шундай кунда...

Кампири яна лабларини қимтиди.

Қодир раис унинг оғзига яна сув томизаркан, аъзойи бада-ни қалтираётганидан хуноби ошди. йиғлагудай бўлиб деди:

– Ҳаҳ, ғофил банда-я. кўр кўзларинг энди очилди. Одамларни қийнаган, бировга яхшилик қилмаган гуноҳи кўп бандга қарилик роҳат-фароғати насиб этмас экан. Буни кеч тушундинг, Қодир, кеч!

Эшик очилди, Қодир раис бошини кўтарди. Олдинда Бозор имом, орқада Мош тентак бобо кўринди. Улар ортидан келини Наргиза сариқ идишда бир нима кўтариб келмоқда эди. Эсли аёл, овқат бўлса керак, буғи чиқиб турибди.

Қодир раис ютинди. Кечадан буён туз тотигани йўк. Худо етказди, мадад келди. «У дунёю, бу дунё касамки, шу балолардан ўтиб олсам, хеш товариму маҳаллам аҳли оёғини ўпиб хизмат қиламан!»

Ташқарида шамол изиллади.

– Қиш қишлигини қилгани маъқул, – деди Бозор имом Мош тентак бобога қараб. – Бу эл-юртнинг ризқ-рўзи, дон-дуни, тақсир.

– Тўғри айтасиз, имом бува, – Мош тентак бобо қўлидаги тугунни чап ёнидан ўнгига олди, – шу ризқ-рўз Қодирвойнинг ховлисига ҳам насиб бўлсин!

Бозор имом оппоқ соқолини силади.

– Иншооллоҳ, тақсир!

1992 йил

СИЗДАН БОШҚА КИМИМ БОР

Муқаддима

Майин ёмғир ёгаётган, илиқкина бир кун эди. Бундай пайтларда тоза ҳавода ёлғиз сайр этиш кўнгилга хуш ёқади. Ташқари чиксам, хизмат машинам аллақачон эшик олдига келиб турган экан. Ҳайдовчи Сафар акага пиёда кетмоқчи эканлигимни айтдим-да, жавоб бердим ва Навоий кўчасидан чапга бурилиб, Фурқат кўчаси бўйлаб юриб, «Миллий боқ»ка етдим. «Истиклол» саройи ёнидаги бекатдан ўтганимдан сўнг кутилмаганда енгил қора машина ёнимга келиб тўхтади. Беихтиёр рулда ўтирган аёлга кўзим тушди. Таниш чеҳра: қаердадир кўрган эдим, лекин қаерда, эслолмадим. Унинг қийик қошлари остидаги тим қора кўзлари бир оз безовта, ташвишли эди. Оқишқизғишликка мойил юзи, худди булут соя солгандек, хирарок эди. У олд эшикни очиб, «Қудрат ака, ўтиринг!», деди. Исмимни ҳам билар экан. Ҳайрон бўлганча, юмшоқ ўриндикка чўқдим ва саломлашдим. «Мени танимадингиз-а?!» деди у гина оҳангида ва машинани ўрнидан жилдирар экан, жавоб кутмасдан ўзини таништирди. «Мен ўша Мархабо бўламан!» Бўлди, бўлди, танидим: икки йил бурун кизимнинг битирув кечаси олдидан сочини турмаклатиш учун унинг сартарошхонасига олиб борганимда, у билан танишган эдим. Бу ўша Мархабо эди. Қаёққа кетаётганимни сўраган эди, «уйга» деб жавоб қилдим. Буни қаранг, пиёда кетаман, деган эдим, бўлмади. Тақдир ҳазилими ёки тасодиф! Кулгинг қистайди. Бу ёғини эшитинг. Йўл бўйи гаплашиб кетдик. Гап орасида ишимни сўради. «Эски тос, эски ҳаммом», дедим. «Мақолаларингизни ўқиб тураман, – деди у, – бошимдан ўтганларни гапириб берсам, ёзмайсизми?!» деб сўради кейин. Сизга зарур бўлса, ёзаман, дедим. «Буни ёзиш керак!» – деди у бироз оғир нафас олиб. – Шундан сўнг, зора, кўнглим енгил тортса. Яна қайдам!» Билдимки, анча дарди бор. Аёл дегани унча-мунчага кўнглини очмайди. «Бирор яхши журналист бўлса, бошимдан ўтганларни ёздирмоқчи эдим», – сўзида давом этди у. «Қулоғим сизда, бир бошдан ҳикоя қилинг», дедим. Сиз ҳам биз билан уни ҳикоясини тингланг. Ким ҳақ, ким ноҳақ, ажрими ўзингиздан!

Куз оқшоми эди, ҳаво бироз совуқ, кўнглим ҳам музлаган, ғамгин ҳолда маҳалла оралаб келмоқда эдим, уйимиз ёнидаги чинор дарахти остида сержун, кирга ботган кучукчанинг тир-сакдек катта суякни очиққанча ғажиятганини кўриб, негадир ғашим келди. Ёнидан ўтар эканман, менга ёвқараи қилиб, хунук ириллади, ташланиб қолмасин, дея чўчидим ва тез юриб уйга кирдим. Кечаси ҳам тушимда шу ҳолатни кўрдим ва нега кучукча менга ёпишиб қолди, деб ҳайрон ҳам бўлдим. Кейин ўйласам, бу беҳуда эмас экан: мен...мен неча ойки, ғурбатлар майдонида қолдим, бошимда ҳасрат, дардимни тинглайдиган дўстим ҳам йўқ! Ўзи, дўст қолдими менда?! Устозим: «Одамда битта дўст бўлади», деган эди. Тўғри, мен узок қидириб битта «олмос» дўст топган эдим ва унга «девона» юрагимни ҳам ишониб топширган эдим. Лекин у қалбимни ойболта каби нимталаб-нимталаб ташлади. Қидириб-қидириб топганим-а, топганим!

Аёл киши ўттизда ўтин бўлади, дейишади, аммо мен ўттиздан ўтиб, қиркка яқинлашган тўрт фарзанднинг онаси ҳали ўтин бўлган эмасдим, ҳар тонг ойнага қарар эканман, гулдай яшнаган юзимга тикилиб, худо бераман, деса, аёл дегани қирқида ҳам ҳусн-таравотини йўқотмас экан, дея хурсанд бўлардим. Лекин мен ёлғиз эдим. Нега ёлғиз, шундай ҳурликнинг сон мингта ошиғи бўлади-ку, дерсиз. Ошиқларим томиримда оқаётган қоннинг зарраларидан ҳам кўп эди. Сожида дугонам туғилган кун ё байрамларда, зиёфатларда қиттак отиб олса: «Йигит бўлганимда, мандан бошқаси сенга эга чиқолмасди», дея бағрига босарди. Илк севги изҳор қилган Баҳром деган синфдошим ҳалигача: «Менга тегсанг, оламан, болаларингга ҳам оталик қиламан!» дейди. Ҳар байрамда қимматбаҳо тилла тақинчоқлар совға қилишни қанда қилмайди. Курсдошим Абдуҳошим ҳозир чет элда ишлаётган бўлса-да, ҳар келганида учрашувга чакиради, бир гал сўнгги модадаги пальто олиб келса, бошқа сафар бош кийим ёки антиқа кўйлак совға қилиб, кўнглимни олишга ҳаракат қилади, аммо менга буларнинг сира кизиғи йўқ, турли баҳоналар билан

учрашувлардан қочаман, нарсаларини олмайман. Яширмас-
лигим керак, дастлабки йилларда ҳар иккиси билан учрашиб,
қимматли совғаларини олганим рост, қиз боланинг адашадиган
даврлари бўлади, мен ҳам ўша пайтларда адашган экан-
ман, кейин ўйлаб қарасам, бу юришлар-у буюмлардан фойда
йўқ экан, уларни қўлга киритиб виждоним кўп қийналди,
муз юрагим сира эримади. Йўлда-чўлда «сени севаман» деб
кўнгил изҳор қилганларга эса нафрат билан қарар, ҳали бирор
йигитни оташ бўлиб севган, ё кўнгил қўйган эмасдим, қирк
ёшга яқинлашар эканман, энди дунёдан шундай ўтсам керак,
деб ўйладим. Бошланғич синф ўқитувчиси эдим, жигарим
оғриб, шифохонада бир ой ётдим, шукрки, соғайиб кетдим,
аммо менга кўп гапириш мумкин эмасди, шу сабабли ишдан
бўшаб, олти ой уйда қамалиб ётдим.

Ҳаммаси ана шунда билинди, кўнгил ёлғиз қолса, одамга
дунёнинг қизиғи қолмас экан: чарақлаган офтобли кунлар
ҳам, ҳилол ой чиққан кечалар ҳам, ҳатто гулзор ҳам кўзимга
файзсиз кўринар, қаёққа қарамай ўлим шарпаси ёнимда ке-
зиб юрарди, эримнинг янги маъшуқа топганини кўрганимда
эса ҳаётдан тамом кўнглим совиди. Аввалига менга нима, деб
ўзимни овутиб юрдим, лекин одамга алам қилар экан, чидол-
мас экансиз бундай ишларга! Бир куни кўча айлангани чиқиб,
бошим оққан томонга кетдим. Гўзалларга гап отувчи суюк
эркакларнинг: «Танишмаймизми, яхши қиз?» дейишларидан
ғашим келиб, уларни жеркиб, уришиб, йўлимда давом этдим.
Тушгача Отчопар, Чорсу бозорларини айландим. Аёлу қизнинг
дарди пул, юраги – бозор. Мен ҳам бу қулликка бегона эмас-
ман. Аммо уларнинг тоифасидан эмас, мен бошқачаман, ле-
кин ўша куни ноиложликдан бозор айландим. Очиқиб, ҳолдан
тойиб, ошхонага кирганимда, хўрандалар сероб эди, бўш
жой қидира туриб, не кўз билан кўрайки, бизнинг самантой
хўжайин ориққина хоним билан майшат қилмоқда эди. Таъбим
хира тортиб, ортга қайтдим. Кечкурун шу тўғрида гап очсам, у
менга қўл кўтарди, кўнглим бир газ чўкди. Бу кунимдан кўра,
ўлганим яхши, дедим. Кечаси иккала қизим бағримда ётди.
Катта ўғлим уй олиб чиқиб кетган, келиним оғироёк эди. Тонг-
гача ўйлаб ётдим ва мириқиб ухлаётган қизларимнинг бошла-

рини силаб, шу коракўзлар учун яшаш керак, деган тўхтамга келдим, лекин ёлғизлик остонасида турган калбни ўзимга бўйсундириш учун қандайдир чора топиш кераклигини ҳам англадим ва э худойим, мушкулумни осон қилгин, имонли бир дўст бергинки, у ҳар нарсадан мени юкори кўрсин, ўзи бошқа эркакларга ўхшамайдиган содда, бир сўзли, эътикодли киши бўлсин, токи мен уни яхши кўрайин ва унинг қадами билан янги ҳаёт бошлай, дея нола қилдим. Астойдил сўрасанг, Яратган эгам ноумид қўймайди. Шундай инсон ҳаётимга кириб келди.

Уни илк бор ишхонасида кўрдим. Истараси иссиқ, кулча юзи оқиш-қизғиш нурли, коп-қора киприклари ўртасидаги қўш маржондек чарақлаб турган кўзлари бир қарашда одамни ўзига мафтун этарди. Гарчи мен анчайин чиройли, дилбар аёл бўлсам-да, у билан тўкнаш келган захотим чиройидан тилим калимага келмай довдираб қолдим. Мени беихтиёр ҳаяжон босди. «Мен қидирган йигит шу!» деган бемаъни фикр ҳаёлимни титиб ташлади. Эҳ, тентак, энди қирққа тўлиб, ошику бекарор бўляпсанми, дея ўз устимдан қулдим... Эрим? Эримми? Отам амакимнинг ўғлига қўярда-қўймай унаштирган эдилар. «Ман отаман. Бахтли бўлишингни истайман, кизим», деганларидан кейин, нима ҳам дердим. «Ота рози – худо рози», кўндим. Тўғри, куёв ёмон йигит эмасди, аммо унда қалб деган нарса йўқ эди. Ётишни, еб-ичишни, дид билан кийинишни, улфатчиликни ўрнига қўяр, аммо ўз жуфти ҳалолининг қалбига кулок солишда «чала мулла» эди. Ўша онда «темиртан эрим» кўз олдимга келиб, иккисини қиёсладим. «Қидирганинг шу йигит», деган фикр яна ҳаёлимни банд этди, лекин қайсарлигим тутиб: «Унга ҳеч қачон ён бермайман», дедим ва шу захоти ўзимни таништириб, ундан: «Сиз «Сокин дарё» журналининг бошлиғимисиз?» деб сўрадим. Бу ниҳоятда қўпол сўров эканлигини билсам-да, юмшоқ ибора ўйлаб ўтирмай, қурук тилда шартта сўрай қолдим. «Келинг, Мархабо!» деди у ниҳоятда самимий оҳангда. Овози юмшоқ, оҳанги ёқимли эди. Эримнинг бу тарзда ҳурмат билан исмимни тилга олганини сира эслолмайман. Билган гаплари: «хотин», «товукмия», «хашаки», «лўли» каби ибора ва сўзлар. Бу киши эса ниҳоятда на-

фис оҳангда «Мархабо!» дедилар. Тили ширин инсон экан. Илк таассуротим шундай латофатли эди. Лекин ичимдагини сиртимга чиқармадим ва кўлимдаги жилдни унга тутқаздим-да: «Буни дадам бериб юбордилар!» дедим. Жилд устидаги ёзувга кўзи тушиб, ёрқин жилмайди. «Сиз Эркин аканинг қизимисиз?» деб сўради. Мен тасдиқ ишорасини бердим. Шу билан ажрашдик. Лекин кўнглим ажрашмади. Девона кўнгил. Уйга боргунча қандайдир ғамгинлик соя солган қиёфаси кўз олдидан нари кетмади: чизилган қирмизи нақшдек лаблари кулгига мойил бўлса-да, кўзларида қандайдир ғам бот-бот соя ташлаб турарди. Отам у билан гаплашганимни ва жилдни берганимни эшитиб, ниҳоятда суюндилар. «У шунақа яхши дўстки, бунақаси дунёда битта!» деб мақтадилар. Мактов унга бўлган кизикишимни янада орттирди. Одатда мен ҳар нарсага, янги дўстларга тез кизикаман ва тез меҳрим сўнади. Бу галги кизикишимни ҳам шунга ўхшаш деб ўйладим. Кейинроқ унга каттик боғланиб қолишимни қаёқдан билай ахир! Бир кўришда-я! Дугонам Сожигада айтсам, у: «Бунақаси фақат тушда бўлади», деб кулди.

Ишхонамга кўтаринки кайфиятда келиб, юмшоқ ўриндиққа ўтирарканман, йил варақасига кўзим тушди: бугун 13-кун эди. «хосиятсиз ракам», деган сўз кўнглимдан ўтди, аммо юрагимда бирор шубҳа ўйғонмади. қалб саройимда осойишталик ҳукмрон эди. Беихтиёр у кишига кўнғироқ қилмокчи бўлиб, қўл телефонимни олсам, 13.3 ни кўрсатиб турарди. Бу нимага ишора, деб ўйладим ва кўнғироқ қилишдан воз кечдим. Ўша кеча ухламадим, соат миллари бот-бот айланар, аммо менга нимадир бўлган, қандайдир бир куч кўзларимдаги уйқуни суриб ташлаган, қалбимда эса ширин ишқий туйғу ёқимли, шовулларди: эй, аёл зоти, бундай онларда одам дегани шоир бўлиб қоларкан, сизга ёлғон менга чин, қора қалам билан оқ қоғозни бир зумда зарҳалга айлантирдим.

«Эсингиздами, Сизни илк учратган куним. Кўзларингиз ғамгин эди, билсангиз. Мен ҳам ғамгинлик денгизига ғарқ бўлдим ва нечун унинг дарди менга ўтди, дея хайронлик чегарасида қолдим. Кунлар ўтаверди. Кўзларингиз ҳамон ғамгин, маънос ва дардчил эди. Унинг кўзлари қулиб туриши керак, дея

ўйладим илк дафъа ва бундан ўзим ҳам ҳайратландим. Неча ўн йиллар давомида қилт этмаган юрак дарахти негадир сиздек ёш ниҳол олдида илк бор титроққа тушди. Биламан, бу гапга одамларни ишонтириш қийин. Кесак юраклардан нимани ҳам кутиш мумкин?!

Кунлар бизни писанд қилмай елди. Мен эса Сизга яхшилик қилишнинг минг битга йўлларини кидирдим. Аввал ҳеч қачон бирор эркакка бунчалик яхшилик қилиш ҳақида ўйламаган эдим. Нечун бу ҳолга тушдим, бу ўзимга ҳам қоронғи эди. Билсангиз, ўша кунлар икки ўт орасида яшадим. Кимга суянишни, кимга дардимни айтишни билмай овора-ю сарсон эдим. Сиз ҳам мени ёлғизлик гирдобига ташлаб қўйганингизда, билмадим, қайсар юрагим мени яна не кунларга мубтало этарди. Бир кеча тушимга кирдингиз. Боладек кикирлаб кулдингиз, илк баҳорда очилган гунчадек юзингизни кўриб, баҳри дилим яйради. Сўнг оппоқ соқолли чол пайдо бўлиб, иккимизга дуо берди. Сиз иккиланиб менга қараган эдингиз, нуроний: «Хадича онамиз ҳам пайғамбаримиздан анча катта ёшда эдилар!» деди ва шу билан бу тўғрида қайтиб оғиз очмадик. Эртаси сизни тушимда кўрганимдек, фариштадай ҳолда учратдим. Шу куни ўзимни жуда бахтиёр ҳис этдим. Нечун? Бунга ўзим ҳам билмайман!»

* * *

Мен ўша кунлари «гўзаллик салони» да ишлардим. Салон ўзимники, хусусий эди. Ўқитувчиликни ташлагач, ўйлай-ўйлай гўзаллик салони очиб, ўзимни овутиб юрдим, иккинчи томони, мағрурлигим тутиб, «темиртан» хотинбоз эримдан пул сўрашни ўзимга ор билдим. Топиш-тутишим жойида, олти нафар киз-аёл буйруғимга мунгазир туради.

Кейинги кунларда эрим билан тез-тез ади-бади айтишади-ган бўлиб қолдик, у гоҳ қўйлаги ёқасини ўйнашларининг лаб бўёқлари билан нақшлар, гоҳида ички кийимларини тесқари кийиб келиб, сирини ошқор этиб кўярди. Қайси хотин бунга чидайди? Ҳеч қайсиси? Мен ҳам бунга чидай олмасдим: жанжал, тўполон шундан келиб чиқарди. Қўл остимда ишлайди-

ган икки ёшнинг қарчигадай-қарчигадай маъшуқлари бор эди. Уларга ҳавасим келарди. Севмаган кишим билан гаплашиш мен учун тоғни ағдаришдан ҳам қийин иш эди. Шу боис ҳам эркаклардан узоқ юрардим.

Абдухошим чет элдан қайтган экан, қўнғирок қилиб, зарур гапи борлигини, бир кўрмаса бўлмаслигини айтиб, юз тавалло қилди. Шаҳар четидаги «Тож» кафесида учрашдик. У менга нархи фалон минг сўм турадиган туфли олиб келган экан, олмайман, десам ҳам қўймади, очиги, шунақа аъло сифат туфлига ишким кетиб юрган эди, олдим, лекин курсдошим тўсатдан бағрига босиб, мени хафа қилди. аразлаб кетиб қолдим. Эрта-лаб туфлини кийиб чиққан эдим, эрим эътибор бериб: «Бунақа қимматбаҳо туфлини каердан олдинг?» дея сўраб қолди. Худонинг ўзи кечирсин, «Ишхонамизга олиб келишган эди, қарзга олдим», дея ёлғон гапиришга мажбур бўлдим.

Бу номақбул ишим учун кечаси билан тўлғаниб чиқдим, кўз олдимдан Азиз аканинг киёфаси нари кетмас, унга хиёнат қилганимдан уятда эдим. Орадан бир ой ўтди, ана шу кунлар ичида унинг мафтункор чехраси кўз олдимдан нари кетмади, сирасини айтганда, калбим тобора унга мушток бўлиб борар, ҳар кеча қандай баҳона топиб, у билан учрашиш режасини тузардим-у, лекин эртаси кун ёришиб, чошиб ишга борганимда, бемаъни фикримдан уялиб, «аҳмоқ бўлибсан!» дея ўзимни уялтирардим.

Бир кун дугонамга дардимни ёрдим. «Қани, уни менга бир кўрсат!» деди. Шу гапи менга ёкмади ва мен бу тўғрида қайтиб оғиз очмадим. Сожиди ҳар гал: «Қачон кўрсатасан?» дея қисталанг қилганда, мен бу ишни кейинга суравердим. Лекин ҳар гал юрагим ёнар, куяр, жуда ўртанар эди. Менга нима бўлди, деб ҳайрон эдим.

Мен худонинг хўшрўй бу йигитини энг покиза одамга айлантираман, дея аҳд қилдим. Лекин бу айтишга осон эди. Кунлар манзил томон елаётган поезд вагонларидек шитоб билан ўтар, аммо ҳали мен у билан ўшандан буён учрашган ҳам эмасдим. Худойим сийладими ё мендек ғурбатда қолган ожиза бандасига раҳми келдими, бир куни салонда, ўз хонамда зерикиб ўтиргандим, тўсатдан қўл телефонимга отам қўнғирок

килдилар. «Қизим, бугун уйга куёв билан кел, сен мақоламни олиб бориб берган дўстим бор-ку, ўша келяпти», дедилар. Ўтирган ўрнимдан сакраб турдим, қувончим ичимга сигмади, лекин ўз қилигимдан уялиб, жинни бўляпманми, деб ўйладим ва қанақа аёлман ўзи. дея хайрат боғи ўртасида қолдим, аммо қандайдир бир куч «бўл тезроқ!» дея мени олға ундади. Эримга қўнғироқ қилиб, масалани тушунтирсам, «Отанг таклиф килди, сен болаларни олиб ўтавер, мен ҳам бораман», деди. «Отанг таклиф килди» эмиш. Қайнотам, деса, лаби кийшайиб қоладими?! Тагин, сиз эрини бунча ёмон кўради бу аёл, дея мени беҳуда айбламанг: кўча-кўйда эрини ёмонлаб юрганлардан эмасман, ҳар ҳолда болаларимнинг отаси у. Менга озгина меҳри бўлганда, ўзим билардим уни қанчалик бошимга кўтаришни. Эҳ. Бу дунё, дунё!

* * *

Биз уни остонада қарши олдик. Табассум қўнган юзида жозиба бор эди: мен ана шу оташдан бир чимдим олиб, унга қарарканман, юрагим жиз этди, «қанийди, шу дилбар юзлар меники бўлсайди», дея ич-ичимдан орзу қилдим. Қизикиш билан қўл телефонимга қарасам, 10.13 ни кўрсатмоқда. Яна ўн уч! Нега бу рақам менга ёпишиб олди, дея ўйладим ҳайрон қолиб. Онам уни илк бор кўриб турган эди. Ошхонада қуймалана туриб: «Ойдай йигит экан, ўзи ҳам бамаъни кўринади, отанг ҳам билиб дўст тутади!» дедилар юрагимга чўғ ташлаб. Шу гапдан сўнг унга бўлган меҳрим янада ортди. Уни кўриш учун олдига чой, ҳар хил ширинликлар, овқат ташиб турдим. Учинчи бор кирганимда, у отам билан ёлғиз қолган эди. Отам мени мақтади. «Отасини ҳурмат қилган қиз бахтли бўлади, — деди у менга жилмайиб қараб. — Эркин аканинг дуосини олаверинг!» Бу гап менга мойдай ёқди. Қандай яхши инсон экан, деб ўйладим ва адашмаётганимга чин дилдан, ҳа, ҳа, чин дилдан ишондим. Учинчи марта кирганимда, у отам билан нима ҳақдадир гаплашиб ўтирар, юзида табассум бўлса-да, кўзига қандайдир ташвиш булути соя ташлаган эди. Шу одамнинг ҳам ташвиши бормикан, деб ўйладим ва ўша кечаси билан

бу тўғрида ўйлаб чиқдим. Ва негадир уни яна кўргим келди, мен янги дунё топган девонага айланган эдим. Орадан бир ой ўтиб, бир кун ийга борсам, отам журнал учун ёзган мақолани бериб: «Бун и Азизга ташлаб ўт, мени вақтим йўқ, институт-га боришим керак!» дедилар. Ўша заҳоти машинамни илдам елдириб, Азизнинг ишхонасига бордим. Яхшиямки, ишда экан. Юзи ўшандай оловланиб турар, эғнидаги оппок кўйлаги чиройини янада очган, ялтираган киприк-қошлари кўзимни қамаштирар даражада эди. Ё менга шундай кўринаётган эдими, билмадим, юрагим беҳуда жиз этмаганини сездим, эрим, болаларим нима бўлади, деб ўйладим, устига-устак, Азиз мендан ўн ёш кичик эди. Мен мақолани бериб, тезда ортга қайтмоқчи эдим, у кўярда-кўймай бирпас ўтиришимни сўради. Аммо ичимда мен аввал унинг юрагини поклайман, деб қасам ичдим. Қулогим остида ҳузурбахш овоз янгради: «Ҳаммасига чидайсанми?» Ичимда «чидайман» дедим. «Бу йўл оғир!» деди у яна. «Ҳаммасига бардошим етади», дедим. У менга қаҳва дамлаб берди. Қон босимим паст бўлгани учун мен доимо қаҳва ичиб юрардим. Қаердан билди ё бу тасодиф-ми, деб ўйладим. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик. Унинг гапларидан сездимки, менга кўнгли бор. Вақтинчаликми ёки... менга вақтинчалик меҳрнинг кераги йўқ эди.

Орадан бир соат ўтди. Энди ўрнимдан турмасам бўлмасди. Уят ҳам керак-да. Кетишга ижозат сўрадим. У қўлини узатди. Юрагим тез-тез уриб, аъзойи баданимдан ўт чиқди. Тезгина хайрлашиб кўчага отилдим. Қушдек енгил, бахтини эндигина топган аёлдек шод эдим. Ажабо, шунақаси ҳам бўлар экан-да! Эртаси тушлиқда у тўсатдан салонимизга кириб келди. Ёнида ширингина қизча тортиниб турарди. «Опаси, шунинг сочини чиройли турмаклаб кўйинг. Эртага мактабида шеър айтар экан!», деди. Ўн ёшлардаги қизча сара оқ гулдай ҳавасни келтирар, эғнидаги этаги кенг оқ кўйлаги ўзига жуда ярашган эди. «Сиз ишдан қолманг. Мен ўзим уни айтган жойингизга олиб бориб қўяман!» дедим ва унинг йўқ демаслигини тиладим. Азиз кўнди. Қизчанинг исми Лобар экан. Ўзи ҳам лобар экан, дея унга термилиб қарадим. У камгап, секин гапирар, ўнта савол бериб, битта жавоб олардим. Шунақа қизлар менга ёқади.

Махоратимни ишга солиб, сочини турмаклар эканман, ундан онаси, акалари ва опаси ҳақида сўрадим ва: «Сиз кимни яхши кўрасиз?» деб сўрадим гап олиш учун. «Дадам билан ойимни, акаларимни, опамни!» дея жавоб килди у. Бундан коникмай саволни ўзгартирдим ва: «Ким сизга кўпрок эътибор беради?» деб сўрадим. Бола-да, илмокка олганимни сезмади. «Кўпрок дадам менга эътибор берадилар», деди у. «Демак, дадангизни кўпрок ҳурмат қилар экансиз-да!» деб сўрадим ва унинг «ҳа» деб жавоб беришини кутдим. У бўйнини ичига тортиб, «ҳа» дегандай имо килди. Ойиси ҳақида сўрасам: «У киши бувимникида!» деди. Билдимки, эр-хотин орасида қанақадир низо ўтган. Демак, Азиз ҳам куйганлардан экан. Бундай эркаклар аламини кўчага сочишади. Мен уни бу йўлдан қайтаришим керак, деб ўйладим.

Лобарни ўз машинамда олиб бориб, Азизга топширдим. Бу гапларни очик ёзаётганим учун мени минг бор кечиринг ва тўғри тушунасиз, деб ўйлайман. Жума куни эди, аниқ эсимда, Азиз кўнғироқ қилиб қолди: «Мен «Шаршара»даман, тез етиб келинг, бирга тушлик қиламиз!» деди. Олдиниға иккиландим, сўнг эса осмон узилиб ерга тушмас, деб ўйладим-да, розилик бердим. Борсамми ёки йўқ, деган ҳаёл билан соатга қарадим, 13.13 рақамларига кўзим тушиб, тош қотдим. Нималар бўляпти ўзи?! Бутун дунё бу рақамлар олдида зир титрайди. У эса мени таъқиб этипти. Охири, бахайр бўлсин. Юрагим «тур, ўрнингдан!» деб ундади. Иккиланиш тоғи эса елкамдан босмоқда эди. Юракка кулоқ солиш керакми ёки унга?! Юрак менга умрим охиригача керак. Шундай ҳаёллар билан елкамдаги юкни отиб юбордим-да, хонадан чиқиб, айтилган манзил томонга йўл олдим.

Ҳайкириб пастга отилаётган шаршара ёнида бир зум турдим, сув шамоли аралаш майин оқ заррачалар юзимга урилиб, томирларим оралаб мумиё окди гўё, ҳузур билан енгил нафас олдим, танам ҳам енгил тортди, ўзим орзу қилган бахтнинг елиб келаётганини хис этиб қувондим. Демак, ҳар тонгни интиқлик билан кутиб оладиган кунларим яқин, демак, ҳаётим бошқача тус олиши мумкин. Эҳ, бу кунларни канчалик кутдим!

Ялтираган оқ мрамор зинадан енгил қадам ташлаб, ёш қизларга хос чакқонлик билан пастга туша бошладим. Хўран-

далар кўп. Тепадан ҳайкириб тушаётган сув кенг ва катта ҳовузга қуйилгач, пўртанага айланиб, кичик қувурга кириб кетарди. Бўлганинг шу экан-да! Балки мен ҳам... кўнглимга келган шубҳа қарғасини умид таёғи билан ҳайдаб солдим: йўқ, унақа бўлмайди. Кўм-кўк сув. Дилингиз яйрайди. Ҳовуз атрофидаги жойлар деярли банд. Азизни қидирдим. Ғовур-ғувур авжида. Ҳамма менга қарайди. Эгнимда калта қизғиш қўйлак, бўйнимга оқрўмолча илиб олганман. Ёнимдан ўтиб-қайтаётган эркаклар суқланиб тикилишади, димоғдор хонимчаларнинг ҳасад билан қарашаётганини ҳам сезаман. Юракларинг ҳасрат ўтида ёняптими, дейман ичимда ва Азиз тезроқ топила қолсачи, дея бетоқатланаман. Алдаган бўлса-чи?! Уни қанақалигини кўриб қўйинглар, дея мазах қилиш учун чақирганмикан? Балки сурагга олишаётгандир. Вой, шарманда-а-а!

– Кимни қидирыпсиз, яхши қиз?

Таниш овоз бутун вужудимни титратиб, кўнглимдаги шубҳа қуртларини тўкиб ташлади. Азиз қаршимда юзма-юз турар, ундан таралган хушбўй атир ҳидидан баҳридилим очилди. У жилмайиб туриб, қўлимга оқ гулларни тутқазди. Оқ гулларни яхши кўришимни қаердан сездийкин? Ёки кимдир унга маслаҳат бераптими?

Шу дамда унга бўлган меҳрим товланиб кетди-ю, уни кучоқлаб юз-кўзидан ўпгим келди. Аёл...мендек тошқаттик аёл эрига ҳам бу меҳрни раво кўрмайди. Аммо ҳозир бутунлай бошқа оламга айланган эдимки, Азиз нима деса, шунга рози бўлишим аниқ эди.

У мени ҳовузнинг ўнг томонидаги хонага бошлаб кирди. Ўзим ҳам чеккароқ жой бўлса деб турган эдим. Стол устида шафтоли шарбати, нон ва чой қўйилган. Бека қиз оптимиздан югуриб келди, Азиз менга қаради: «Мен товукқабоб буюрдим. Сиз-чи?...»

Айланиб кетай Азизимдан, мен ҳам товукқабобни яхши кўраман.

– Сиз нима есангиз шу! – дедим чайнаиб.

– Кўнглингиз истаганини айтинг, балки...

– Йўқ, йўқ, менга ҳам шундан. Товукқабобни яхши кўраман! – дедим. Бека қиз эшикни ёпиб чиқиб кетди. Сукунат

чўқди. Азиз ҳол-аҳволимни сўраб, бироз хангома қилгач, гап мавзусини кизи Лобар томон бурди.

– У сизни ёктириб қолган кўринади. Кеча: «Бундан кейин сочимни турмаклашга опачамнинг олдига олиб борасиз, дадажон!» деди. Ойинг уришмайдиларми, деб сўрасам, елкамга осилиб, қулогимга шивирлаб: «Ойижонга ҳеч гапни айтмайман, дадажон!», деди. Бир кун уни айлантириб келсангиз, жуда хурсанд бўларди.

– Майли, Азиз ака, бирор кун олиб келинг. Ўзим ҳам шу қизингизни ёктириб қолдим! – дедим учрашиб туриш учун баҳона топилганидан хурсанд бўлиб. У бир лаҳза ўйланиб қолди. Кўзларида яна ўша ғамни кўрдим ва бундан негадир ўзим ҳам эзилдим. Лекин шу заҳоти унинг кўзларидаги ғамни ҳайдайман, ҳайдаб соламан, деган катъий қарорга келдим. Кечқурун Сожида қўнғирок қилиб:

– Кўчага чик, юрагим қисилиб кетди, бироз суҳбатлашайлик, – дея таклиф қилди. Эрим футбол кўраётган эди, уйда ўтиргим йўқ эди, кийиниб кўчага отландим. Эрим хўмрайиб қараган эди, тўғриси айтиб қолдим. Индамади.

Аёл зоти борки, мактанишни яхши кўради. Сожидага бугунги воқеаларни қўшиб-чатиб ҳикоя қилиб берган эдим, ноз билан арз қилди. «Шунақа яхши инсонни топибсан, менга бир ёрдам қил! Болаларимни боқолмай қийналиб юрибман, унга айт, менга бир иш топиб берсин!», дея ҳол-жонимга қўймади. «Бўпти, гаплашиб кўрай-чи!» дедим. Эртаси Азизга қўнғирок қилиб, шу тўғрида оғиз очган эдим, «Сиз илтимос қиласиз-у, ерда қолдириб бўладими, келсин!» деди.

* * *

Орадан бир ҳафта ўтгач, Сожидани баҳона қилиб, қўнғирок қилдим. «Яхши дугонангиз бор экан, бинойидек ишляпти!» деди. Шундан сўнг у билан тез-тез қўнғироклашиб турадиган бўлдик. Мен билан доимо самимий гаплашар, турли латифалар айтиб берар, лекин қўнғлим учун бўлса-да, севги-муҳаббат ҳақида гап очмасди.

Менда тоқатсизлик бошланди. Кейинги кунларда қандай қилиб у билан учрашсам, деган ўй сира тинчлик бермай қолди,

адашмасам, ўша куни ҳам 13 -число эди. Туман ҳокимлигидан кўнгирок бўлиб, халқаро танловда иштирок этишимни айтишди. Пойтахтдан фақат менинг номзодим тавсия этилган экан. Самаркандга борсам, меҳмонхонада тунаб қолишим керак. Шу боис, кимнидир йўлдош тутиш ҳақида бош котирдим. Кимни? Ҳаёлимда фақат Азиз аканинг телефон рақамлари жонланди. Беихтиёр, юмшоқ тугмачаларни шошиб, ҳаяжонланиб, титраб босдим.

– Ассалому алайкум?

– Ваалайкум ассалом, Мархабо, яхшимисиз?

Ҳол-аҳвол сўрашгандан сўнг дардимни айтдим. У дарҳол рози бўлиб: «Икки йилдан буён Самаркандга боролмаётган эдим, шу баҳона Амир Темур бобо, Бибихоним момони зиёрат қилиб келамиз!» деди хурсанд ҳолда. Мен кийикдек осмонга сакрадим. Хурсандчилигимнинг чеки-чегараси йўқ эди. Онамга шу тўғрида маслаҳат солсам: «Яхши қилибсан, қизим, уй ва иш деб қисилиб кетдинг, бориб юрагингни ёзиб кел! Азизга келсак, уканг тенги яхши йигит, машинасида олиб кетса, яна ҳам яхши! Эрингга ётиги билан тушунтир. Халқаро танлов экан. Агар ишинг битса, кечкурун қайта қол!» дедилар. Йўл бермайдиларми, деб ўйлаган эдим. Бу гапларидан сўнг Азизга бўлган меҳрим яна ҳам ошди. Ўзимча хўрсиндим: ундан бир ёш кичик бўлганимда, уйланаман, деса, йўқ демасдим, деган ҳаёлга ҳам бордим.

Мен учун танловнинг аҳамияти йўқ эди. Қандай қатнашман, нечанчи ўринни оламан, ҳаёлимга келтирган эмасман. Йўл-йўлакай гаплашиб, гоҳида бозорчалар ёнида тўхтаб, битта иссиқ нон, қарсиллаган олма, нок, ё бир шингил узум еб, хузур-ҳаловат билан кўҳна Самаркандга етганимизни ҳам сезмай қолдик. Шаҳар кўчаларининг четларида экилган ям-яшил дарахтлар, айникса, оқ, сарик, қизил гуллар завқ-шавқ улашиб, меҳримни янада оширарди. Соатга қарасам 10.13. Беихтиёр кулдим.

– Нимага куляпсиз? – деб сўради Азиз. Уни алдагим келмади. Севиб қолган кишингизни алдашни истамайсиз. Тўғриси айтган эдим, у:

– Мени ҳам шу рақам таъкиб этади! – деди қулиб.

– Ёкадими? – деб сўрадим унинг бежирим юзига кўз тикиб.

– Ёқади! – жавоб килди у. – 13 ёшимда йўлимни танлаганман. 13 нафар дўстим бор. 13 та мукофот олганман. Сиз билан 13 числода танишганман. Мана, роппа-роса 13.00 да сиз билан дунёнинг энг кадим ва улуг шахри, учта буюк салтанатлардан бирининг бетакрор пойтахти Самаркандда турибман. Яна кандай изох керак. Худо хохласа, яна бирорта ўн учда ишимиз ўнгидан келади. – У менинг қўлларимни беозоргина қисиб қўйди. «Сизга омад тилайман. Бу халқаро танлов. Бутун мамлакат аҳлининг кўзи сизда бўлади. Шуни унутманг!»

Танлов ҳақида ўйлаганим йўқ, бу кеча у билан қоламанми ё она шахримга етиб келамизми, деган ҳаёлда эдим. Амир Темури макбарасининг икки минораси ва мовий гумбази кўзимни камаштирди. Бир гуруҳ фаранг сайёҳлари билан ичкари кирдик. Айлана гумбаз ичидаги олтин нақшларнинг товланиши мени янада ажаблантирди. Қоровул чироқни ёққан эди, макбара ичи заррин нурга тўлди. Ҳаяжонга тушган фарангларнинг овози жаранглаб акс-садо берди. Ўртада қоратош. Бошида катта мармар қабр. Атрофда яна бир нечта мармар қабр тошлари. «Ҳақиқий қабр пастда, ертўлада!» деди Азиз ва мени ташқарига, айвон томон етаклади. Бир аёл билан гаплашди. Аёл ўнг томондаги нақшинкор ёғоч эшикни очиб, ташқарига бошлади. Биз ҳовлига чиқдик. Ертўла эшиги ёпик эди. Аёл уни ҳам очди-да: «Сизлар зиёрат қилиб чиқинглар!» деб ўзи ортга қайтди. Биз тор ва ним қоронғи йўлакдан пастга тушдик. Ёғоч тўсиқдан ўнг томондаги ўриндиққа чўқдик. Ундан пастда, ерга қапишган мармар қабр тошлари. Ўртада жуда кенг ва оқчил мармар қабр. Азиз тиловат қилгач:

– Буюк Амир Темури ором топган жой шу! – деди қора қабрга ишора қилиб. Мен худди туш кўраётгандек эдим, танамни аллақандай сирли туйғу эгаллаб олган, гўёки Кўксарой ичида Амир Темури ва Бибиҳоним ёнида эдим, ташқари чиққанимда ҳам шу ҳолатда бўлдим.

Биз турфа хил гуллар барқ урган, дов-дарахтзор, соясалқин бокқа кириб, ўнгга бурилдик ва бироздан сўнг кўплаб машиналар турган катта қошона олдида тўхтадик. Бир неча мамлакатларнинг байроқлари орасида юртимиз байроғи жуда

гўзал ҳилпирамоқда. Байроққа тикилиб колдим, юрагим аввал ширин орзиқиб, сўнг титроққа тушди. Танловда довдираб қолсам, бир тийин бўламанми?! Ўйлаш керак эди! Турли-туман қиёфаларда акс этган сартарош хонимларнинг суратлари мени янада ҳаяжон ва ташвишга солди. Ишқилиб... Улар орасида ўзимнинг суратимни кўриб, «Ё тавба!» деб юбордим. Азиз яна кўлимни қисиб: «Дадил бўлинг!» деди.

Ёнимда улкан тоғим борлигини ҳис этиб, «дадил бўл!» дедим ўзимга ўзим. Мендек аёлга бир оғиз ширин сўзу, жиндек меҳрдан бошқа нима керак?! Аёл зоти борки, доимо меҳр излаб юради, лекин ҳамиша ҳам уни тополмайди, аммо ҳозир мен ҳаётда ҳақиқий суянчиғимни топган ва қанот ёзиб, бутун олам шодлигини қалбимга жойлаб, юксакларда парвоз этаётган эдим. Рухи баланд бўлса, одам жуда кўп яхшиликларни амалга оширади. Ўша дамда юқори ўринлардан бирини эгаллайман, деган тўлиқ ишонч бор эди менда. Тушдан сўнг танлов бошланди. Исм-шарифим ўқилганда ёшлар хайкирганча қарсак чалишди. Олдинги қаторда ўтирган Азиз бош бармоғини кўтариб, «зўр» дегандек ёқимли жилмайиб имо қилди: руҳим кўтарилиб, дадиллашдим, ўз юртимдаман, дедим ва чакқон юриб, саҳнада ўрнимни эгалладим. Соатга қарасам, 13.13 ни кўрсатиб турибди. Бу рақам менга омад келтиради, деб ўйладим. Кенг саҳнада олти стол қўйилган бўлиб, унда олти нафар киз ўтирар, барчаларининг сочлари тартибсиз ҳолга келтирилган эди. Бошловчи танлов шартларини эълон қилди. Маълум соатда сочни чиройли турмаклаш керак экан. Рухсат берилгач, ишга киришдим.

Мени яна ҳаяжон босди. «Э худо, юртдошларим олдида шарманда қилма! Не-не аёлларнинг сочларини турмаклаганман. Тошкентнинг ман деган кизлари, аёллари факат менинг соч турмаклашимга ишқивоз. Пулни аяшмайди. Лекин мен ҳеч қачон тарифдан ортиғини олмайман. «Инсофи борнинг баракаси бор», дейишади. Отам менга одабийликдан яхши дарс берганлар. «Қизим, мол-дунёга, ялтур-юлтур кийимларга қизикма, одамлар орасида манманлик қилма, чунки содда, самимий кишиларни тез дўст тутадилар, уларнинг атрофида барака, омад кезиб юради», деган ўғитлари доимо хаёлим

чўнтагида туради. Соч турмакляпман-у, кўз олдимда дунё давлатлари байроқлари орасида хилпираб турган байроғим; Сирдарё, Амударё, ўлкамизнинг кумуш водийлари, пурвиқор тоғлари; гўзал Тошкентим, уйим, ота-онам, болаларим ва уларнинг ёнига суюкли инсоним бўлиб қўшилган Азиз жонланиб турди. Шаркираб оқаётган сув ҳам мени олқишляпти, деган фикр хаёлимдан кечди: қандайдир ишончли куч танамга кириб, бажараётган ишимга ёрдамлаша бошлади, соч турмаклашим бироз осонлашди, назаримда, ҳали бунақа усулни бирор жойда қўлламаган, ҳали бунақасини хаёлимга ҳам келтирмаган эдим, кимдир қулоғим остида «Дунё турмаги» деб секин шивирлади. «Дунё турмаги?!» Яхши ном. Номини ҳам топдим. Кайфитим янада кўтарилди: ўшандан шунга Азиз мени олиб келди, ана, кўзи тўрт бўлиб кутиб ўтирибди, маҳоратимни ишга солишим керак, аввал худо, ўзи қўлласа, ҳеч гап эмас. «Ўйлашни бас қил, тез бўл!» деди яна ўша овоз. Сесканиб атрофимга қарадим. Ҳамманинг кўзи менда эди. Ишимни тугатиб, сочни қотираётган эдим, ҳайъат аъзоларидан бири – нозиккина аёл атрофимни айланди. Ойнага қарарканман, менинг мижозим – талаба қиз дунёнинг энг гўзал маликасига айланган эди, унинг бўлиқ сочи пешанасига, елкаларига тушиб турар, чирок нурида олтиндек жилоланиб, кўзни қамаштирмоқда эди.

«Ёқдимми?» сўрадим ундан. У майин жилмайиб: «Ҳали бунақасини кўрмаган эдим», деди. Мен шу заҳоти залга қараб таъзим қилдим. Гулдурос қарсақлар янгради. Рақибларим эса ҳали ишда давом этар, менга ўқрайиб қарашарди, фақат япон қиз қулиб, бош эгди. Ҳамма мени кузатаётгандек эди, лекин турлитуман нигоҳлар ва кўзлар таъқибларига ўрганиб кетган эдим, ортиқча туйғуларга эътибор бермай ўрнимга ўтирарканман, устимдан тоғ ағдарилгандек руҳимда енгиллик сездим. Бир соатдан сўнг Ҳайъат аъзолари саҳнага кўтарилишди. Бошловчи йигит билан қиз халқаро танловнинг йилдан йилга обрўси ошиб бораётгани, бу йил мазкур танловда жаҳоннинг ўнга яқин давлатидан вакиллар иштирок этаётгани-ю, ниҳоят, ғолибларни тақдирлаш пайти ҳам етиб келганини эълон қилди.

Юрагим, денгиз юзидаги қайикдек, бир кўтарилиб тушди. «Наҳотки, ҳеч қанақа ўрин ололмасам!»

Рағбатлантирувчи ўринларни эълон қилишди. Қарсақлар янгради. Юзим тарсаки тушгандек ловиллади. Учинчи, иккинчи ва биринчи ўринга сазовор бўлган ғолиблар ҳам саҳнага чиқиб, мукофотларини олишиб, шод ҳолда таъзим қилишди. Ох урди юрагим. Учинчи ўринни олган малайзиялик кичкина қизалокқа кўзим тушиб, баттар ўсал бўлдим, ҳатто шунчалик бўлолмадим-а, деган оғир ўй юрагимни тирнади. Иккинчи ўринни олган америкалик негр хоним менга ғижиниб қаради, биринчи ўринни олган япон қиз эса ёрқин жилмайиб, таъзим қилди. Мен ҳам унга ўлганнинг қунидан таъзим қилдим, лекин ўзимдан ўтаётгани ўзим билардим, холос. Бўйним қисилиб, бутун танамни қуюқ тер босди. Ён-атрофимда шивир-шивирлар кўпайди, ҳатто Азизга қарашга ботинолмай қолдим. Бир қуйи, залдан чиқиб кетмокни ҳам кўзладим, аммо яна гап-сўз кўпаймасин, дея жойимда михландим. Бу мен учун жуда катта азоб... азоб эди. Танловга келмасам бўларкан, деган пушаймон ҳам юрагимни кемириб борар, нега менга ўрин беришмади, ғирромлик бўлди, деган фикр жаҳлимни кўзгатган эди. Нега ўрин беришмади, нега, дея хайқирди юрагим. Бошловчи йигитнинг: «Ниҳоят, олий ўрин соҳибасини саҳнага таклиф этамиз!!!» деган гапидан сўнг ўзимга келдим. Бошловчи кизнинг: «Дунё турмаги!» деган сўзи вужудимни ёндириб юборди. Бошимни кўтарганимда, аллақачон номим эълон қилиниб бўлган ва ҳамманинг нигоҳи яна менга қадалган эди. Бошловчилар номимни қайта эълон қилишди, энди ўрнимдан турмасам бўлмасди, назаримда, юзимдаги зулмат ўрнини чароғон нур эгаллаган, бу нур нафақат танлов ўтаётган кошонани, балки бутун ота юртни ҳам оппоқ нурга тўлдирган эди. «Бугунги халқаро танловнинг олий ўрин соҳибасини кутиб олинг!»

Йиғилганлар ўринларидан туриб, мени олқишлашди. Бетакрор мадҳиямиз янграб, байроғимиз кўтарилаётган пайтда кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Э худойим, ўзингга шукур! Шарманда қилмадинг, ўзингга шукур, дедим. Юрагим бўзлар, кўзларимдан шашқатор ёш оқар, фотоаппаратларнинг чиқир-чиқирлари, ярқ этган нурлар кўзимни камаштириб, қалбимга титроқ соларди. Саҳнадан тушаётганимда Азиз бир қучоқ гул билан кутиб олди. Эрим эмас, шу бегона эркак ёнимда

турди-я, деган фикр юрагимни чакнатиб ўтди-ю, беихтиёр унинг кучоғига сингиш истагида қолдим, аммо ўзимни босдим, ҳар ҳолда нима деб ўйлаши мумкин. Танловдан сўнг «Самарқанд» ресторанига бориб, товуккабоб едик. Ёккан жойи шу бўлдики, у ичимлик ҳақида оғиз ҳам очмади. Одатда, бундай пайтда кўп эркаклар «яримта»ни ишга солишади. Азиз кўзимга туғишганимдай яқин туюлди ва унга бўлган меҳрим яна бир баҳя ошди. Ўтириш пулини ўзим тўладим. Йўлга ҳам бироз пул олиб қолдим. Лекин ўша куни Азизга бир нималар олиб беришим керак эди. Локал, Самарқанд нонидан икки дона ҳам олиб бермабман. Ҳали-ҳали шу ҳақда ўйласам, ўшанда нодонлик қилганман, дея ўйлаб қоламан. Кеч тушганда ўзимизнинг сўлим ва бебаҳо Тошкентимизга етиб келдик. У «Истиқлол» саройи ёнида тушиб қолди. Ойна ортидан унинг ой кўнган юзига, Зухро юлдузидек порлаган кўзларига қараб, ич-ичимдан қувончга тўлдим. Ажабо, унинг шод ва хурсанд бўлганидан шунчалик қувонишимнинг сабаби нимада?! Ҳалигача бунинг моҳиятига етолмайман. Ҳалигача ёрқин, нурафшон, шод чехраси кўз олдимдан кетмайди. Нега? Негалигини ўзим ҳам тушунолмайман. Аммо мен худонинг бир бандасини хурсанд қилдим. Юзига файз киритдим. Шуниси менга роҳат бағишлайди.

* * *

Энди иккаламиз ҳам бир-биримизга яқин бўлиб қолдик. Эрталаб турган заҳотим ишни унга кўнғирок қилишдан бошладим, назаримда, мен учун азоблар тугаб, роҳат дамлари бошланган, мен янги дунёда, роҳат-фароғатда яшамокда эдим. Кеч келган бўлса-да, муҳаббатимни топдим, деб ўйладим. Ишларим юришиб, шаҳарда обрўйим орта борди. Қаерга борсам, иззату ҳурматда эдим. Лекин менинг дардим фақат Азиз эди, ҳатто бора-бора ўртамиздаги фарқка ҳам эътибор бермай қўядиган бўлдик. Бир куни Амир Темур хиёбони бурчагидаги кафенинг иккинчи қаватига чиқиб, чеккароқда, хўрандалар сийракрок жойда қарама-қарши ўтирдик. У хаворанг кўйлак кийган, тиник юзида билинар-билинемас мовий нур ўйнар, унга кўз ости би-

лан завқланиб тикилганимда «қанийди, шу йигит кўча аёлларига карамаса, ўзим каби ёлғиз қалбнинг гадоси, яъни фақат меники бўлсайди», дея ният қилдим. Лекин бу ўйларимнинг хомхаёл эканини ҳам англаб, аммо унга қулоқ солишга бўйин эгмасдим. Йўқ, у менга нисбатан доимо самимий бўлади, у ҳеч қачон мени алдамайди, дея ишонардим. Лекин бу янги дунёни бир кун ўзим чилпарчин қилишимни ҳаёлимга ҳам келтирган эмасдим. Албатта, «ёпиқлик қозон ёпиғлигича қолмайди». Бир куни мижозлар кўпайиб, соат ўн иккиларда уйга келдим. Эримнинг қоши – чаённинг думи, юрагим шув этди. «Азиз ким?» – дарҳол хужумга ўтди у. Озгина хато қилсам, сиримни ошкор қилишим аниқ эди. «Қайси Азиз?» – дедим ҳеч нарса билмагандай. Эркак зоти аёлни мот қиламан, деб ўйлайди. Ғашим келса-да, тишимни тишимга қўйдим.

Эримнинг қўллари мушт тугилди.

– Қайси Азиз бўларди, ҳар эрта қўнғироқ қиладиган ким?!

– Ҳай-ҳай, дадаси, уят-а! Уят! – дедим босиқлик билан. – Укам тенги бола у. Ўз жуфти ҳалолнингизни шунақа ҳақорат қилишга уялмайсизми?!

– Укам эмиш?! – тишини қайради хўжайин.

– Кўпчилик билан ишлайман, бировни ука, бировни опа деймиз, нотўғри тушунманг! Жуфти ҳалол билан кўчани аралаштириб юборманг, сизга ярашмаяпти, дадаси! – дедим дадил оҳангда.

Манаман деб турган шер эрвой бир зумда ховуридан тушди.

– Майли санга ишонаман, хотин! – деди бўйнини эгиб. Ичимда «мен санга ишонмайман», дедим. Кўчада мингта ўйнаши бор. Унга мумкин. Бизга эса битта қўнғил одами ҳам мумкин эмас. Кайфиятим бузилиб, юрагим қисилди, нима қилишга ҳайрон эдим. Кеч тушаверса, негадир диққинафас бўласиз, ўртанасиз, бирор гап, бирор сўз ҳам ёкмай қолади. Ўша куни эрим уйга кириб, телевизор ёнида «қозик қокди». Мен-чи?! Мен нима қилишим керак эди?! Ёрилиб ўлишим керак эдим?! Ногоҳ қўнғироқ жиринглади. Кўнглим «бу ўша» дея сезди. Таниш рақамларни кўриб, жуда қувондим.

– Нега овозинг суст, руҳингни кўтар! – деди у. – Ташқари чик, ҳозир бораман!

Ичкари уй эшигини очиб, футбол томоша қилаётган бепарво эримга қарадим. — Кўчага чикмоқчиман! — дедим ва жавоб бермаса керак, деб ўйладим. У менга лоақал қиё ҳам боқмади. «Борсанг-боравер» дегандек кўл силкиди. Ана эр! Ҳолинг калай, нима гапинг бор, деб сўрамади ҳам. Кўнглим ундан қолган эди, буниси ортиқча бўлди.

Қоронғи тушган, майин, ёқимли шабада эсиб турарди. У мени кулиб қарши олди ва қўлимга нимадир тутқазди: қарасам, катта, оқ нок; кичкина кўчага кириб, ўнгга бурилдик ва анча юриб, анҳор ёқасига чикдик, сув шабадаси юзимга урилиб, енгил тортдим, юрагим ҳам ёзилди, лабимга кулги кўниб, руҳим енгиллашди. Ҳозир уйда бўлганимда, эрим билан, албатта, уришиб қолган бўлардим. Жанжалдан тўйдим ўзи.

Баланд арча дарахти остидаги ўриндик бўш эди. Биздан ўн метрлар наридаги дарвоза тепасига ўрнатилган чирокдан ёруғлик тушиб турар, бу ер сокин, битта-яримта ўтиб-қайтар, деярли ҳеч ким халақит бермаслигига қафолат бор эди.

— Сиз футболга қизиқмайсизми? — сўрадим уйда ёнбошлаб ётган тош эримни кўз олдимга келтириб.

— Футболга қизиқмаган эркак борми? — деди у жилмайиб. — Лекин овозингизни эшитиб, дунёнинг шундай фаришта аёли хафа бўлиб турса-ю, бу ёқда футбол кўриб ўтирсам, фойдаси борми, деб ўйладим-да, қуёнчамни излаб келдим!

Ҳазил гап жуда завқимни келтирди.

— Ҳали мен сизга қуёнча бўлдимми? — дедим эрқаланиб.

— Бўрига ҳамиша қийин бўлган! — деди у ҳазил оҳангда.

— Қуёнча доим зўр чиққан!

— Ҳа, шундай! — тан олди у. — Яхшиси, бўри бўлмай қўя қолай!

— Унда фил бўлинг! — деб кулдим. У ҳам кулди. Шу билан губоримиз ёзилди. Унинг яна бир гапи хотирамда нақшланди. «Хафа бўлиб турганимда, кўнғирок қилсангиз, дардимни унутиб, енгил тортаман!» деди у. Бу гапга ишонмаслик мумкин эмасди. «Менда ҳам шундай бўлади», дедим. Бу рост эди, аммо нечундир у гапимни шубҳа билан қабул қилди назаримда. Лекин мен учун бунинг аҳамияти йўқ эди, энг муҳими, у

қўнғирокларимдан енгил тортар экан, шунинг ўзи кифоя эди. Соат ўн биргача чақчақлашиб ўтирдик. Вакт жуда тез ўтди назаримда. Яхши эркак билан дунёда роҳат қилиб яшайсан. Қанийди, шу эрим бўлганда, бутун меҳримни бермасмидим. Афсус, нега кеч туғилмадим?! Кеч келган турналар. Баҳордан нега кечга қолдингиз?! У мени уйимгача оркамдан кузатиб келди. Келманг, десам ҳам қўнмади. «Сизни ёлғиз юборолмайман», деди. Эшикдан киришим билан қўнғирок қилиб: «Яхши кириб олдингизми?» деб сўради. Идеал эркак, дедим ва уйга кириб, эримдан хабар олдим. У энди жангари фильм томоша қилаётган эди. Нима дейсиз бу эркакка?!

Баҳор келди.

Биз деярли ҳар куни учрашиб турдик. Мен чиндан бахтиёр эдим. У менга шунчалик меҳрибон, шунчалик жонкуяр эдики, нима десам, йўқ демас, доимо «майли, сиз айтгандек бўлсин» дея гапларимга қўниб қўя қоларди. Эркак ҳам аёлга шунчалик меҳрибон бўладими, дея ҳайратда эдим. Туғилган кунимда у менга кичкина тахта филча совға қилди. Наридан борса, икки минг турадиган совға эди, лекин бу совға Баҳром билан Абдуҳошим ҳада этган қимматабҳо буюм ва қийимлардан аёло эди. Филча кўзимга иссик кўринди. Уни ётоғимдаги ойнанинг ёнига қўйдим ва ҳар кеча, ҳар тонг унга меҳр билан қарарканман, юрагим завққа тўлиб, лаззат олардим.

Бир куни эрим ичиб келди. Ундан қимматбаҳо атир ҳиди анқимоқда эди. Қовоғимни уйиб: «Яна қайси ойимчангиз меҳмон қилди?!» дедим. У бўғриқди, кизарди ва: «Бир пиёла чой бериш ўрнига ёкамдан олишинг нима?!» дея айюҳаннос солди. Мен ҳам жим турмадим. Иккаламиз жикқамушт бўлдик. Болалар: «Жим бўлсангизлар-чи! Уялмайсизларми?!» деганидан сўнг, улар олдида нима деган одам бўлдим, дея изтироб ўтида ёндим ва алам билан кўчага чиқиб кетдим. Дўконларни айландим, йўлақлар бўйлаб юрдим, бекатда анчагача ўтирдим, эрим ортимдан келганда, албатта, уйга кирган бўлардим. аммо у қўлтелефонимга сим ҳам қоқмади, азбаройи эзилганимдан ўзимни автобус тагига ташламоқчи ҳам бўлдим, кутилмаганда Азиз қўнғирок қилиб қолди. ҳаяжон босиб, юрагим дук-дук урди, дудуқланиб, талмовсираб, салом бериб сўрашдим, ово-

зим шикаста чиқди шекилли, нима бўлганини, қаердалигимни сўради. мен бор гапни айтдим. У тезда етиб келди. Қўлида катта нок ва писта бор эди. Нокни яхши кўраман, писта чакиш эса доимий одатим. Нокни иккига бўлиб, ярмини унга узатдим. Кўп каватли уйлар оралаб ўтиб, ним коронғи йўлакка кирдик. Азиз бошқа болаларга ўхшаб, шилқимлик қилмас, кайфиятимга, авзойимга қараб иш тутар, менга унинг ҳамма қиликлари, ҳамма ҳаракатлари ёқарди.

Ўша кеч ҳаво майин. йўлаklar сокин, ажойиб бир палла эди. Сухбатлашиб айланиб юрдик. Бир зумда икки соат ўтиб кетганини ҳам сезмай қолдим. Эримни унутдим, бош оғриғиму қисилганим ҳам эсимдан чиқиб кетди. Аввал йўлдош, сўнгра йўл, деган ҳикмат бор. Тўғри гап. Йўлдошингиз кўнглингизга қараса, ўзингизга мос бўлса, вақт ўтганини ҳам сезмай қолишингиз тайин, иккинчи томони, ҳар қандай бош оғриқни ҳам унутасиз. Тошкент курантлари соат ўн иккига бонг урганда, мен Азиздан уялиб, энди уйга кирай, дедим. «Кеч бўлди, уйдагиларингиз хавотир олмасин. борақолинг!» деди ва уйимгача кузатиб келди.

«Мен сиз ҳақингизда китоб ёзаман», деди у. «Нима деб ёзасиз?» деб сўрадим атайлаб. «Сиз ҳақингизда ёзаман», деди. Мен бу гапга ҳам ишондим ва ёза олиши мумкин, дея янада хурсанд бўлдим. Бу орада Лондонга танловга чақиришди. Йўлини қилиб, уни ҳам олиб кетдим. Бир ҳафта давомида томоша қилмаган жойимиз, кирмаган кафемиз қолмади ҳисоб. Лекин на у ва на мен ортиқча ҳисларга берилмадик. У тўрт эркак билан, мен олти аёл билан бирга юрдик. «Азизбек, ҳозирча гап-сўз бўлишимизнинг кераги йўқ, ўзимизнинг Тошкентда гаплашармиз», дедим. Лекин Тошкентга келиб ҳам бирон ножўя ишга қўл урмадик. Фақат бир гал Чимёнга борганда, у ҳаддидан ошди. Қулоғим остида «мумкин эмас» деган садо бўлгач, унинг бағридан чиқиб кетдим. У хафа бўлиб, бир ҳафтагача гаплашмади. Ўзим кўнгиروق қилиб, яна ярашиб олдим. Бу ҳолат яна уч бор такрорланди. Нимадир менга йўл бермаётган эди: ўз севганимнинг васлига етишдан маҳрум эдим, бу мени азобга солар, қийнар эди. Шундай кунларнинг бирида у Германияга ижодий сафарга кетди. Аллақайси журнал улар-

ни ҳамкорликка чақирган экан. Уч кунда жинни бўлаёздим. Лекин у мени ёлғизлатиб қўймади. Ярим кечада ҳам «нома» лар жўнатиб турди.

Тилайман хайрли тун,
Ором олинг тонг қадар.
Бағрингиз тўлиб бутун,
Уйғонинг эрта сахар.

Бир шоир мени шу даражага етказган муҳаббатга минг шукр, деган экан. Бунисини ўкиб, роҳатланар эканман, кейингиси юрагимдаги бор зардобларни тўкиб ташлади.

Ширин сўзлар айтиб доим силадинг бошим,
Кўзларимдан артиб туриб ҳар томчи ёшим.
Заҳарларин тозаладинг еб турган ошим,
Нечун сени ардоқламай, ёлғиз сирдошим?!

Менга келган зарбаларга мардона туриб,
Камонлардан келган ўкни ҳар ёна буриб,
Асраб келдинг сен ёнимда пинҳона юриб,
Нечун сени ардоқламай, ёлғиз сирдошим?!

Бир дўст бўлса, сенча бўлар, англаб етдим мен,
Тор юрагим ўшал ондан сенга қилдим кенг,
Дўст-душманга келганда қил устида тенг,
Нечун сени ардоқламай, ёлғиз сирдошим?!

Бу шеър менга жуда ёқди. Унга мамнунлик билан жавоб ёзарканман, чинакамига бахтиёрлигимни ҳис этдим. Бир аёл учун бу катта бахт, катта мукофот деб ўйладим. Тош қалб билан муҳаббатсиз ўтаман, деган армонда эдим. Армоним қолмаган эди. Э худо, ишқилиб бу бахтга кўз тегмасин, дер эдим. Шуларни ёзса ҳам бир дoston бўлади, деб ўйладим. Ухлаш олдидан шунчаки соатга қарадим: миллиар 00.13 ни кўрсатмоқда эди. Дунёни ларзага солган рақамлар, биз учун хосиятли келармисиз, дея сўрадим. Жавоб йўқ эди. Балки тушимда аён бўлар,

деб ўйладим, аммо... декабрнинг охириги ўн кунлиги эди. У касалхонага тушиб қолди. Юрагининг мазаси бўлмабди. Ёш йигитнинг юраги оғрийдими, деган ўйга бордим. Ҳар куни кечқурун хотини, болалари келиб-кейтиши билан ҳолидан хабар олиб турдим. Ўн кунлардан сўнг у соғайиб чиқди ва биз яна тез-тез учрашиб турдик. Энди ҳаётим шу тарзда бахтли кечади, деган ўйда эдим. Ойнинг ўн беши ёруғ, ўн беши коронғи эканлигини ҳаёлимга келтирмаган эканман. Орадан уч ойлар ўтди. Бир куни Сожида билан кафедра кабоб еб ўтирган эдик, томоғимнинг ўнг томонида нўхатдек бир нарсани ёпишганини сезиб, кайфиятим бузилиб, кабобни зўрға ютдим.

Сожида:

– Ҳайронман, сенга ўшанинг нима кераги бор. Ёш, ношуд бир нарса. Гап-сўз бўлганинг қолади, – деди илмоқли гап ташлаб.

– Мингта ошнанг бор, аралашмаяпман-у! – дедим хафа бўлгандек. Аммо унинг гаплари асабимга таъсир қилиб, Азизнинг бир-икки кўнғироқларига жавоб бермадим. Ҳатто бир куни эрим билан жанжаллашиб турганимда кўнғироқ қилиб қолди. «Мени тинч қўйинг!» деган гап оғзимдан чиқиб кетганини билмай қолдим. Шундан кейин Азиз ўзгарди.

Бир куни қўлимда ишлайдиган Ҳалима опа, семиз, йирик кўз аёл: «Ана у танишингизни тунов куни Сожида билан бизнинг домдан чиқиб кетаётганини кўрдим!» дея етказди. Аъзойи баданимдан тер чиқиб кетди. Сожидани чақирдим. У келди. Ясан-тусанганини кўриб, оғзим очилиб қолди: эғнида ҳаворанг кофта-юбка, кулоғида олмос кўзли қимматбаҳо зирак, оппоқ бўйнида тилла занжир, фалон пул туради, бунақасини бир йиллик маошга ҳам сотиб олиш қийин. Оёғида бойвучча аёллар киядиган асл чарм қора туфли. Роса ўзгарибди, бунча пулни қаёқдан топганига ҳайрон бўлдим.

Кайфиятим йўқлигини сезиб, кўнгил сўради, лекин мен сир бой бермадим, шошма, кўнглингдаги ҳамма кирдикорларингни билиб оламан, дея аҳд қилдим.

– Кўринишинг зўр-у, дугонажон, анча бойвучча бўлиб қолган кўринасан! – дедим мен ҳам уни илмоққа олиб.

– Кесакка ўғит тушди, – дея муғамбирона қулди у. – Ўзингчи, ўзинг! Нега хомушсан?

– Асабимни бузишди. юр. кафега борамиз! – дедим.

У жон деб рози бўлди. «Дунё саройи» ресторанига бордик. Ҳақиқий, дунё саройи: икки каватли, ичи ложувард нурларга тўла, ҳар бир олтин нақш ҳайратингизни оширади, ранг-баранг чироқлар ёнганда, нурлар дунё гўзаллиги ҳақида куйлайди. Сожида саройни кўриб, ҳайратга тушди. «Во, ана, ресторан, ана фантазия!» деди у ёқасини тутиб. Ресторан хўжайини мен билан таниш эди. Хос хонасига олиб кириб, ўзи меҳмон килди. Ҳар чиқиб турганида Сожида: «Жуда бой одам экан!» дея тамшанди. Билиб турибман, таништириб қўй, демоқчи-ю, лекин тортинаяпти. Бир шишани унга устма-уст куйиб бердим, биринчи овқатни еб бўлар-бўлмас, гирт маст бўлиб қолди. Гапни айлантириб келиб, Азизга тақадим.

Сожида:

– Сенга ўшанинг нимаси кизик?! Фишт де, всё! – деди пешанасини тириштириб. – Сени аҳмоқ қилиб юрган бўлмасин тагин?

– Бировга тухмат қилиш яхши эмас! – дедим аччиқланиб.

– Мен... мен тухмат қилмаяпман! Унга ишониб, чув тушиб қолмагин. дугонажон. Мен сени жон ўртоғингман, юрагим ачийди сенга!

Бошим гир-гир айланди. Негадир бўзлагим келди. Мен бунга ишонмасдим, ишнолмасдим. У мен учун бокира. ягона дунё. Йўк, йўк, мени алдаб юрган бўлиши мумкин эмас.

Сожида анча маст бўлиб қолган, лаблари осилиб, кўзлари сузилмоқда эди: «Чакир, ўшанингни, чакир, гаплашиб қўямиз!» деди.

Мен қўл силкидим, ортиқча ғалванинг кераги йўк эди. Шу куни уйга судралиб келдим, бутун танам зиркираб оғрир, елкамдан оғир тоғ босгандек зил-замбил эдим. Дунё кўзимга қоронғи туюлди. Наҳотки, наҳотки. Сожида ҳақ бўлса, дея ўйлар, юрагимга ўткир пичок қадалгандек. оғрик, азобда ўртанмоқда эдим.

Эрталаб эрим ишга кетди. Кўчага чиққим йўк эди, бировни кўришни ҳам истамасдим. Абдуҳошим кўнгирик қилиб қолди. Таътилга келибди. «Чика қолинг, сизни деб атайин келдим», деди. Қандай кийиндим, қандай кўчага чиқдим,

сира эслолмайман. Абдухошим машинада келган эди, каёкка борамиз, деб сўраганим ҳам йўқ. Ҳамма нарса мен учун энди барибирдек эди. Шаҳар четидаги данғиллама ҳовлига бордик. Ичкари уйдаги стол безатилган эди. Менга олмос кўзли узук совға қилди. «Раҳмат, жуда чиройли экан», дедим совуқкина оҳангда. Абдухошим нималарни гапирди, нималар деди, бирортаси эсимда қолмади. Ўзига коньяк, менга вино қуйди. Мен қарахт эдим. Қандай ичдим, қай ҳолатда кетма-кет қадахларни бўшатдим ва охири. Ўзимни бошқаролмай қолганимни элас-элас эслайман. Кўзимни очганимда, иккаламиз ҳам юмшоқ тўшакда эдик. Бошим зиркираб оғриб, қайфиятим тушиб кетди. Дарҳол кийиниб, кетаманга тушдим. «Нима иш қилиб қўйдим», дея виждонан қийналдим. Уйга келганимда, эрим ишдан қайтмаган эди. Ётоқхонада ечиниб, ойнага қараган эдим, беихтиёр гандираклаб, тирсагим билан филча устига йиқилдим, тахта филча тақ ерга тушди. Уҳ, деб юбордим. Филчанинг тумшуғи синган эди. Юрагим орқага тортди. Бир кори ҳол рўй беради энди, дедим ва беҳол ўтириб қолдим. Бирдан эрим кириб келди, кўзларида ғазаб ўти бор эди.

– Ким билан санқиб юрган эдинг? – дея саволга тутди.

Мен:

– Ҳеч ким билан санкиганим йўқ. – дея ўзимни оклашга тирришдим.

Эрим сочимдан бураб олди.

– Ўртоқларим айтди, сени бир эркак билан кўришибди. Яна ўшами?

Тилим ўлгур тез айланди.

– Ўзи бошимни оғритиб юрибди!

У мени силтаб ташлади.

– Бор, йўқол, кет! Кўзимга кўринма!

Мен атайин кўз ёши қилдим.

– Мен...мен ҳеч нарса қилганим йўқ.

Эрим баланд товушда ўшқирди.

– Йўқол, кўзимга кўринма!

Кўчага чикиб кетдим. Аёл бошига ташвиш тушганда ўзини йўқотиб қўяди. «Энди нима қиламан? Эрим билан ажрашсам, болалар, қариндошлар нима дейди? Ишхонамдагиларнинг

олдида нима деган одам бўламан?!» деган ўйлар каршисида ожиз қолдим ўшанда.

Ярим тунда ортга қайтганимда, эрим диванда ухлаб қолган экан.

Эрталаб Сожидага кўнғирок қилиб:

– Учрашайлик, муҳим гап бор! Тушликни бирга қилсак бўладими?! – дедим.

– Ҳозирча зарур ишим бор! – деди у.

Нафратим келди. Ўзини тарозига соляпти, дея ижирғандим. Кутаман, бошқа илож қанча!

Ишхонага бориб, ходимларим билан ҳол-аҳвол сўрашгач, бошим оғриётганини баҳона қилиб, дам олиш хонасига ўтдим-да, устимдан қулфлаб, диванга чўзилдим. Қани энди уйқу келса: дам у ёнга, дам бу ёнга ағдарилиб, тинкам қуриди. Вақт имиллаб ўтар, ҳар замонда соатга қарайман, денг. Телевизорни ёқдим, «Телба» фильмини беришаётган экан, биринчи марта киприк қокмай томоша қилгандим, бу сафар эса кўргим ҳам келмади. Ҳамма нарса қайфиятга боғлиқ-да! Соат ўн бирда Сожида кўнғирок қилди. Иши битибди, қаяққа борамиз, деб сўради. Бирор жойга борармиз, дедим чучмал оҳангда. «Ёшлар» хиёбонида учрашиб, ўша ердаги кафега кирдик. Мен дарҳол мақсадга ўтиб, вазиятни тушунтиргач: «Ёрдам бермасанг, эрим ҳайдаб юборади, дугона!» – дедим кўзимга ёш олиб. «Нима қилиш керак?» сўради у. Бека қиз бошимизда тик қотди. Нима буюрамиз, деган маънода унга қарадим. «Балиқ еймиз!» – деди у. Бека қиз дафтарчасига биз буюрган ҳамма таомларни ёзиб олди-да, кетди. «Гапир, дугона!» дея мени тўртди Сожида. Мен мақсадимни айтдим. У шу заҳоти эримга сим қокди. Аввал ҳиринглаб ҳол-аҳвол сўради, сўнг сайрай кетди. «Жўшқин ака, сизга бир гап айтсам майлими? Ҳа, бир ўзим. Ёнимдами? Ҳеч ким йўқ. Марҳабони...ишда бўлса керак. Нега хафасан, деб сўрасам, кўз ёши қилди. Тинчликми? Э-ҳа, уми? Азизми? У дугонамнинг тирноғига ҳам арзимайди. Сожидани яхши биламан. Сизга шунчалик вафодорки... билмайсиз-да: қўй оғзидан чўп олмаган покиза аёлингиз бор. Ман биламан-ку. Шунча йил дугона бўлиб, бирор ёмонлигини кўрган эмасман. Нуқул сизни дейди. Ор-номусли, тўғрисиўз,

ишбилармон, шаҳарнинг олд аёлларидан. Сиз бировларнинг гапларига ишонманг. «Любойи»га фишт дейди. Фаришта у, фаришта! Хафа килманг-а, уят бўлади. Азиз биланми? Ҳа, иш-лаяпман. Ҳаммани аҳмоқ қилиб юради у! Тутуриги йўк унинг! Хотини ҳам қайси куни нолиб келди. Бир яхшилаб пўстагини қоқиб қўйинг, қайтиб гапирмайди. Ман у билан ишлаб, ким-лигини билиб олдим. Ҳа, шундай! Ана! Ана бу бошка гап: дугонам тилла, асл тилла! Қадрига етинг, хўпми? Ёмон ўйларга борманг. Менга ишонинг! Хўп, хўп. Чикинглар ўзларинг ҳам!»

Сожида телефонини сумкачасига жойлагач, елкамга қоқди:

– Энди сени етти букилиб кутиб олади. Эркакларга ана шунақа гапириш керак! Қани, олдик!

Кечқурун эрим бир даста оқ гул билан кириб келди. «Эй, яхшилар, у мени сизлади, денг!»

– Кечиринг мени, Марҳабо, билмай ранжитиб қўйдим!

Танамдаги изтироблар хазонбаргллар каби шитирлаб тўкилди. Ўша кеча унинг эркалашларидан лаззатга тўйдим.

* * *

Шундан сўнг Сожида билан апок-чапок бўлиб юрдик. Мен ундан жуда хурсанд эдим, лекин қўйнимда илон асраб юрган-нимни билмаган эканман.

Азиз неча марта кўнғирок қилди, қанча ялинди, қулоқ солмадим. Бечора адои тамом бўламан, дея нола қилса-да, бўйин бермадим. Дунём қоронғи эди, утиб кетади, дея ўзимни алдаб юрдим.

Содда эканман, калта фикрлаганимни кейинроқ англадим.

Ўша куни... Ўша куни нега Сожида билан ошхонага бордим, нега бегона эркак билан гаплашдим. Эҳ, мен ношуд банда, нималар қилиб қўйдим. Эрталаб Сожида кўнғирок қилиб, бир таниши таклиф этаётганини, ҳамроҳ бўлишимни сўради. Йўк, дея олмадим. Кўчага отланаётганимда, яна Азиз кўнғирок қилиб қолди. «Эрим уйдалар, кейинроқ ўзим телефон қиламан», деб уни алдадим.

Аммо дераза ортидаги гўзал чехра, шаршара, Самарқанд, пойтахт оқшомлари, соғинч мактублари, ширин туйғуларга

тўла шеърлар...буларни унутиш мумкин эмасди. Лекин ҳар гал юрагим ўша ширин дамларни орзикқанда, мен уларни узиб олиб, ташқари отар, буларнинг бари ёлғон, дея ўзимни ишонтирмоқчи бўлардим.

Сожида билан ўша куни бирга овқатландик. Таниши Отабек деган бизнесмен экан. Ичиб олгач, менга суйкала бошлади. Сожида: «Бу киши сенга ошиқ бўлиб қолдилар», дея қўлди. Мен, хом сут эмган банда, бундан жуда мағрурландим. Содда, эҳ мен содда! Келиб-келиб, бир шилқим эркакнинг суйкалганидан мағрурланаманми?!

Кўчага чиққанимизда, Отабек мени қўлтиқлаб олди. Қўйиб юборинг, десам, Сожида: «Бунча нозланмасанг, бу киши сени хурмат қияптилар!» деди. Бу гапга ҳам лаққа ишонибман, денг.

Мармар зинадан пастга тушдик. Не кўз билан кўрайки, бечора Азиз йиғламоқдан бери бўлиб турарди. Эсим чиқиб кетди. Яқинимга келиб: «Мен ҳали тирикман!» деди ғамгин оҳангда. Танам музлаб, қўл-оёғим қалтиради. «Мен ўлганим йўқ-ку, ўлмай туриб, бу нима бевафолик!» дегани эди бу. Ер ёрилмади, ерга кириб кетсам. Бизни ким сотди, бу ердалигимизни ким унга етказди, дея ўйладим. Ким сотиши мумкин? Одамнинг оласи ичида бўлади, деб рост айтган эканлар. Мен буни кейинроқ англадим.

Душанба куни, соат ўн бирлар чамаси эди. Ҳалима опа хонамга кирди. «Айланай, бир гап эшитдим, шуни айтиб қўймасам бўлмас!» деди. Юрагим зир титради. Унча-мунча гап бўлса, опа миқ этмайди. «Жоним ачияпти сизга, кўнглингиз тоза аёлсиз, айланай!» – Ҳалима опа «ўтирсам майлими?» дегандек имо қилди.

– Нима гап, опа? – деб сўрадим.

– Сиздан айланай, қизим, мани тўғри тушунинг, ганимларингиз ичингизда экан!

– Тушунтириброк айтинг! – дедим сабрим чидамай.

Опа хижолат чеккандек жойида букчайди:

– Кеча овсинимникига борган эдим. Қизларини унаштирди.

– Муборак бўлсин!

– Тўйларга буюрсин, айланай! Ҳалиги...ҳаҳ, Сожида деган ўртоғингиз бор-у, ўша сизни ғийбат қилибди мани овсиним-

га. «Азиз, Азиз, дейди, мингтасини бошини айлантиради. Ман ҳам қўяманми, иккаласини жиққамушт уриштириб қўйдим», деганини эшитдим. Бирга овқатлангани борганларингда, Азизга: «Марҳабо Сизни ташлаб, бошқасини топган, фалон жойга боринг, ўз кўзингиз билан кўрасиз!» деган экан. Вой-й, буни эшитиб, оғзим очилиб қолди. Сиз унинг гапларига ишонгансиз, айланай, соддалигингизга боргансиз! Нотўғри гапирган бўлсам, узр! Биз ҳаммамиз сизни яхши кўрамыз. Ғамхўр раҳбарсиз, сиз билан ишлаб кам бўлаётганимиз йўқ, айланай!

Бошимга биров гурзи билан ургандек, хаёлим кўкка учди. Нахотки, нахотки?!.. «Раҳмат, опа, раҳмат!» дедим йиғламоқдан бери бўлиб. Ҳалима опа минг бора узр сўраб чиқиб кетгач, дарҳол Сожидага сим қоқдим. Ўглининг овози эшитилди. Онасини сўрадим. «Ойим касалхонага тушиб қолдилар, машина туртиб кетибди!» деди ўпкаси тўлиб.

Кечаси билан ухлолмай чикдим. Азиз тушимга кирди. У қоронғиликда эди. Нимага қоронғиликда юради? Бу нимага ишора, дея ўйладим, аммо саволимга маънили жавоб тополмадим.

Эрталаб ишга жўнаётганимда, остонада ўша суяк ғажийётган итга дуч келиб, таъбим тирриқ тортди. Телефонимни олиб, Азизга «нома» юбордим: «Мени кечира оласизми!»

Суяк ғажийётган ит нега мени таъқиб этасан? Нега? Қайси гуноҳим учун уйқумдаги ҳаловатни ҳам ўғирладинг!

* * *

Кунлар мени қакшатиб ўтаверди: на ётишимда ҳаловат бор эди, на ейишимда, икки ой ичида чўпдек оздим, ишларим орқага кетиб, саргарошхонадан ҳам файз кўтарила борди, бир куни бойвучча аёллардан бирининг сочини қуйдириб қўйишди. Бўлди тўполон, бўлди ғавғо. Ялиниб-ёлвориб, уни аранг шаштидан тушириб, ўзим сочини турмаклаб, гап-сўзни босди-босди қилдим. Яна бир куни келинчалардан бирининг оқ либосига қора бўёк тўкилиб, яна ғавғо кўтарилди. Қимматбаҳо кўйлакнинг пулини тўлаб, бу сафар ҳам бош оғриқдан, ғавғодан зўрға қутулдим, аммо шундан сўнг гап-сўзлардан қутула олмадим. Миш-мишларни эшитиб, юрагим тилка-пора бўлаёзди:

мен оёғи суюқ эмишман, ходимларим ҳам бетайин эмишлар, ишхонам иллатга ботган эмиш. Ана сизга бир олам ташвиш. Бунисиям, майлику-я, шундан сўнг мижозларим сони кескин камайиб кетди. Айбдор ходимларни ишдан бўшатдим, ўзим ҳақимда яхши гап-сўзларни кўпайтиришга ҳаракат қилдим, аммо бариси фойдасиз бўлди. Солиқларни, газ, электр ҳақларини тўлолмай қарзга ботдим, гўё Азиз ортидан барака ҳам кетиб қолгандек эди. Бунинг устига уйда ҳам ҳар куни арзимас гап-сўзлар туфайли жанжал чикиб, тинкам куриб, асабларим жуда қақшади, икки марта касалхонага ётиб чиқишим ҳам фойда бермади, гўё мен абадий азоблар ўлкасига тушиб қолгандек эдим. Мени суяйдиган, дардимга шерик бўлиб, суянчик бўладиган кишининг ўзи йўқ эди. Азизга қилган тухматим ўзимга урган эди. Шуни англаб етдим, зор-зор йиғладим. Бировга ноҳақ тухмат қилишнинг қанчалик азоб эканлигини энди тушунган ва азобини тортаётган эдим. Ҳаммаси тугади, тамом, деб ўйладим ва асабларим дош беролмай, бу сафар ўзимни сувга ташласамми, деган васвасага йўлиқдим.

Ишхонамда энди икки нафар ходим қолган, онда-сонда битта-яримта мижозлар зарурат юзасидан кириб туришар эди.

Уйга келаман. Кўз ёши тўкаман, ишга бораман, хонамда ичимни ит тирнайди. Нега энг суюкли инсонимга тухмат қилдим, нега? Шундан бошқа тадбир-чора йўқмиди? Энди олдингидек, чўнтагим пулга тўлмас, гоҳо кунлари машинамга бензин олишга кучим етмай, уйда қоладим. Эрим берган чойчақа тушлик овқатимга ҳам етмасди. Оҳ дедим, воҳ дедим, юз тавалло қилдим, лекин туриш-турмушимнинг яхши томонга ўзгаришидан дарак йўқ эди.

Ўша куни тушда ёмғир ёғди. Иштаҳам йўқ эди, овқатга чиқмадим. Энди нима қиламан? Қувончли дунём қайтармикин?

Эшик охишта тақиллади.

— Киринг, — дедим хушламай.

Қўлида оппоқ гул тутган Лобар, Азиз акамнинг қизи жилмайиб ичкари кирди:

— Опа, туғилган кунингиз билан!

Мен ўзгача меҳр билан уни бағримга босдим. Азизнинг ҳиди гуп димоғимга урилиб, киприкларим намланди.

– Дадангиз кани? – деб сўрадим беихтиёр.

– Дадам кўчада бизни кутиб турибдилар! – бийрон тилда жавоб килди қизча.

Танамдаги дард сирғалиб ерга тушди. Эҳ, қанча кийналдим-а? Ўзимни ўзим азобга қўйдим-а! Азизга-чи, қанча азоб бердим унга ҳам.

Лобарнинг қўлидан етаклаб, кўчага отилдим. Азиз машинасига суяниб турар, бу мен билган аввалги Азиз эмасди: у ҳам коксуяк тортиб, озиб-тўзган, пешанасини ажин босиб, кўзлари сарғайган, ранги захил эди. Чиндан-да, унга раҳмим келди. Меҳрибон инсонни шунчалик кийнайдиларми-а, шунчалик ғамга ботирадиларми?! Эҳ, содда Мархабо! Содда Мархабо! Энди кечирим сўра ундан, кечирим сўра!

У мен билан икки оғиз гаплашди, туғилган куним билан табриклади. Аввалги эҳтирос, аввалги гап-сўзлардан асар йўқ эди. «Ўзингизга қаранг, рангингизни кўриб, ўзимнинг ҳам раҳмим келди сизга!» деди ва эркаланиб суйкалаётган қизини қўлидан тутиб, машинаси томон кетди.

Мен уни қайтиб келди, аввалгидек муносабатимиз давом этади, деб ўйлаган эдим. Билсам, одамгарчилик юзасидан туғилган куним билан табриклагани келган экан. Балки, Лобар оёқ тирагандир. Яна ким билади, дейсиз.

Сизга тўғриси айтсам, Азиз олдида юзим шувут, юзим кора. У билан аввалгидек очилиб гаплашолмадим. Учрашган жойларимда бўлганимда, юрагим ўша ширин паллаларни қўмсайди. Гўзал Самарқандни, йўлдаги воқеаларни, унинг чараклаган чехрасини эслаб, юрагим куяди. Қўлимга қўнган шундай бахтни ўзим учираиб юбордим. Инсон бу дунёда қалби ихтиёр этган бахтдан мосуво бўлса, бундан ортиқ азоб йўқ экан.

Ёмғир мени аямай савайди, томчилар лабларимни тирнаб ўтади. Эҳ, Мархабо, дейман ўзимга ўзим, нима қилиб қўйдинг! Ўша кунлар қайтармикин, Азиз кечири олармикин мени?!

Эрталаб хомуш уйғондим: юзим тиришган, кўзларим ёнларида билинар-билинемас майда ажинлар пайдо бўлган эди. Дод деб юборишимга оз қолди. Бир соат беҳол ўтирдим. Телефоним жиринглади. Нотаниш рақамлар. Беихтиёр кизил тугмачани босдим.

Жарангдор аёл овози эшитилди:

– Мен, синглим, «Тўмарис» аёллар уюшмасининг раҳбари Меҳрихонман. Азизжон деган укам сизни тавсия этдилар. Эртага эллик нафар хотин-қизлар чет элга саёҳатга кетишмоқчи. Бир кунда уларнинг сочларини турмаклашга улгурасизми? Пулини бугуноқ ўтказиб бераман, сингилжон!

Юрагим ўйнаб кетди. Азиз? Азиз акам тавсия қилибдиларми?

Якин орадан булбулнинг овози эшитилди. Бу яхшилиқнинг бошланишими?

– Хўп опагон, Азиз акам айтган бўлсалар, бугуноқ... бугуноқ бажарамиз! – дедиму, хўрлигим келиб, йиғлаб юбордим. Азиз ака, Азиз ака! Сиздан бошқа кимим бор?! Эҳ, мен Марҳабо, Марҳабо! Мени кечиринг. Сизни жуда орзиқиб соғиндим! Жуда соғиндим!

2011 йил

Тўлқин ҲАЙИТ – самарали ижод қилиб келаётган адабларимиздан бири. Унинг «Мени кечир, болажон!», «Дашинобод ҳангомалари», «Бойвучанинг қизи», «Одамларнинг яхшиси» ҳикоя ва қиссаларини, «Шоҳи Зинда», «Улуғ Амир ўғитлари» каби илмий рисоаларини, «Турон тунлари», «Вафо маликаси», «Қора шаҳзода» романларини ўқигансиз.

Унинг узоқ йиллик меҳнатлари оқилона баҳоланиб келмоқда. Болалар ва ўсмирлар учун ёзилган «Амир Темур ҳақида ҳикоялар» асари Республика «Энг улуғ, энг азиз – 2009» кўрик-танловининг ғолиблигини қўлга киритган бўлса, мустақиллигимизнинг 20 йиллиги арафасида унга Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими унвони берилди.

Ҳозирда у «Бақо гули» асари устида ишламоқда.

МУНДАРИЖА

Биздан қандай яхшилик қолади? (Сўзбоши ўрнида)	3
--	---

ҲИКОЯЛАР

Асалбоғ	6
Етимчанинг қалами	11
Эски дўппи	15
Қор гуллаган кун	18
Бахтли киз бўласан	36
Котиба	41
Ота ўғил	53
Ҳасрат момо	60
Шубҳа	69
Одамнинг яхшиси	73
Жинқарча	82
Сабрина хоним	88
Тилхат	104
Ҳожа Абдулқодир	108
Олифганинг хотини	118
Анатольнинг отасига раҳмат	124
Чўли полвон	132
Дилижон	143

ҚИССАЛАР

Ҳаловат	160
Сиздан бошқа кимим бор	194

Адабий-бадий нашр

Тўлқин Ҳайит

СИЗДАН БОШҚА КИМИМ БОР

Ҳикоя ва қиссалар

Мухаррир *Илҳом Зойиров*

Бадий муҳаррир *Шуҳрат Мирфаёзов*

Техник муҳаррир *Татъяна Смирнова*

Мусаххих *Дано Тўйчиева*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 12.11.12 й. да рухсат этилди.

Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$ Times гарнитураси. Офсет босма.

16,80 шартли босма тобок. 14,0 нашр тобоги. Адади 1000 нусха.

475 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Оригинал макет «Dream media» МЧЖда тайёрланди.

100129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.

100128. Тошкент. Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

Телефон: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29

Факс: (371) 241-82-69

www.gglit.uz, e-mail: iptdgulom@sarkor.uz, info@gglit.uz